

Datu berriak Araba-Nafarroetako euskararen historiarako: Eulateko dotrina (XVIII-XIX. m.)

**Nuevos datos para la historia del euskera en Álava y
Navarra: La doctrina de Eulate (siglos XVIII-XIX)**

**Nouvelles données pour l'histoire du basque en Alava
et en Navarre : La doctrine d'Eulate (XVIIIe-XIXe
siècles)**

**New dates for the history of Basque in Alava and
Navarra: The doctrine from Eulate (18th-19th
centuries)**

SANTAZILIA, Ekaitz
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP)
ekaitz.santazilia@unavarra.es
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1158-821X>
DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v1i68.256>

Noiz jaso: 2023-02-15

Noiz onartua: 2023-04-19

Lan honetan berriki agertu den XVIII-XIX. mendeko Amekoagoieneko euskal testu bat dut hizpide. Hango mintzo galduaren testigantza bakana dugu hau. Dokumentua deskribatu, eta noizkoa eta norena den argitu dut, baita testuaren transkripzioa eta edizioa egin ere. Hizkuntza-azterketa egiteko, inguruko hizkeretako testu-corpus historikoa hartu dut erka-gai. Ondorioztatu dut Eulaten euskara bizirik zegoela orduan, eta hizkera linguistikoki men-debaldera eta mugakide duen Arabara begira egon dela.

Gako-hitzak: Eulate (Amekoagoiena), euskal testuak, XVIII-XIX. mendeak, Arabako euskara, Nafarroa mendebaldeko euskara.

En este trabajo trato un texto euskérico de Améscoa Alta del siglo XVIII-XIX, recientemente hallado. Es uno de los pocos testimonios del euskera hablado allí, hoy desaparecido. He descrito el documento y resuelto quién y cuándo lo escribió. Para realizar el análisis lingüístico, he tomado como referencia el corpus textual histórico de las hablas circundantes. He llegado a la conclusión de que en aquel entonces, el euskera estaba vivo en Eulate y que, en lo lingüístico, miraba al oeste y al territorio limítrofe de Álava.

Palabras clave: Eulate (Améscoa Alta), textos vascos, siglos XVIII-XIX, euskera de Álava, euskera de Navarra occidental.

Ce travail concerne un texte basque de la Haute Amescoa, qui date des XVIIIe-XIXe siècles, et trouvé récemment. Il s'agit-là d'un des rares témoignages du basque parlé là-bas et désormais disparu. J'ai réalisé un descriptif du document et trouvé qui l'a écrit et de quand il date. Pour effectuer son analyse linguistique, j'ai pris comme référence le corpus historique des parlers avoisinants. Je suis arrivé à la conclusion qu'à cette époque le basque était parlé à Eulate et que la variété linguistique était orientée vers l'ouest et vers le territoire limitrophe d'Alava.

Mots-clés : Eulate (Haute Amescoa), textes basques, XVIIIe-XIXe siècles, basque d'Alava, basque de la Navarre occidentale.

In this work, I study a recently appeared 18th-19th-century Basque text from Higher Amescoa. It is a unique testimony of the lost variety spoken there. I describe the document, and I show who wrote it and when. I also transcribe and edit the text. In the linguistic analysis, I compare it with the historical text corpus from the surrounding varieties. I conclude that Basque was still alive in Eulate at that time, and that such variety was linguistically related to western and the bordering Alavese Basque.

Keywords: Eulate (Higher Amescoa), Basque texts, 18th-19th century, Basque from Alava, Basque from Western Navarre.

SANTAZILIA, Ekaitz (2023). «New dates for the history of Basque in Alava and Navarra: The doctrine from Eulate (18th-19th centuries)», *Euskera ikerketa aldizkaria*, 68, 1: 221-318.

1. Sarrera¹

Nafarroako Errege Artxibo Nagusiak berriki hartu du dohaintzan Fermin eta Aingeru Irigarai aita-eme euskaltzale nafarren funtsa (ik. Santazilia 2022a, 2022b). Bilduma horretan, bestelako dokumentuen artean, estalkian «Procede de Eulate» dioen euskal testu zahar bat dago. Jatorria zein izan zezakeen ikusita, deigarria da irigaraitarrek izkribuari arreta berezirik paratu ez izana. Hura zatekeen Ameskoako euskara galdua ezagutzeko orduan zegoen testigantza bakarra, onomastikak eta hango gaztelanien txer-tatutako euskal substratuko hondar-hitzek ekar zezaketenaz harago.

Guztiarekin ere, ez dezagun pentsa Aingeru Irigarai zendu zenetik, 1983tik, ibar hartako euskal ondare dokumentala bereziki ugaldu den. 2001ean agertutako Artatzako katiximatxoa (Gartzia de Albizu 2004; Salaberri 2004) aurkikuntza handia da. Haatik, testigantza horren bakartasunean, lan honetan aztergai dudan testua, Ameskoako hizkeraren ordezkari fidagarria bada –eta, ikusiko dugunez, badelakoan nago–, Nafarroako mendebaldeko euskara aski ezezagunaren historian ez ezik, Arabakoan ere sakontzeko material preziatua dugu.

Hartara, lan honetan jatorrizko dokumentuaren deskribapena egin dut lehenik (§ 2). Dokumentuak ez baitu ez datarik ez sinadurarik, testuaren egilea zein den eta idazkia noiz egin zuen azaldu dut ondoren (§ 3). Gero, testuaren edizioa heldu da (§ 4). Horren ondotik, dokumentua aztertzeko erabilitako testu-corpusa deskribatu (§ 5) eta hizkuntza-azterketa egin dut (§ 6). Eulateko eta Ameskoako egoera soziolinguistikoari buruzko datuak eman (§ 7), eta ondorioak atera ditut testuaren hizkeraz eta mintzo horren kokapen dialektalaz

¹ Testu honek asko zor die Iñaki Caminoren, Ricardo Gómez-Lópezen, Patxi Salaberri Zariatiegiren, Blanca Urgellen eta Eneko Zuloagaren iruzkin mamitsuei. Eskerrik asko, gainera, lan hau aurkezteko *Monumenta Linguae Vasconum* ikerketa-taldeak antolatutako mintegira bertaratu zirenei, bai eta bi iruzkingile anonimoei ere, testua arras hobetu duten ekarpenak egin baitizkirate. Ikerketa hau Zientzia eta Berrikuntza Ministerioak diruz hornitutako «Monumenta Linguae Vasconum 6: avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca» proiektuaren barnean dago (PID2020-118445GB-I00).

(§ 8). Erreferentzien gibeletik (§ 9) dokumentuaren irudiak heldu dira (1. eranskina), eta hizkuntza-ezaugarrien aurkibidea buruenik (2. eranskina).

2. Dokumentuaren gordailua eta deskribapena

Eskuizkribuak 150 x 210 milimetroko lau folio ditu, erditik josita eta tolestuta: 150 x 105 milimetroko zortzi orriko koadernotxoa osatzen dute (ik. 1. eranskina).

Bi zati ditu, eta letrakera desberdina da bi zatietan. Lehen zatia lehen folioaren aurkian hasi eta seigarrenaren aurkian amaitzen da. Bigarrena seigarren folioaren aurkian berean hasi eta zortzigarrenaren aurkian bukatzen da. Horrezaz gain, beste folio bat du, modernoagoa, estalki moduan.

Esan bezala, izkribua Fermin eta Aingeru Irigarairen funtsean dago. Orain, beraz, jatorrizkoa ikusi nahi duenak, Nafarroako Errege Artxibo Nagusiko familia funtsen artean, irigaraitarreneira jo behar du (1. kaxa, 3. karpeta txoa, signaturarik gabe-4).²

Testua galde-erantzun bidezko kristau dotrina da, eta Asteterena du oinarri.³ Lehen zatia Juan Irazusta Hernialdeko erretore alkizarraren dotrinaren zati baten kopia zuzena da, aztertuko ez ditudan aldaketatxo batzuk bazter utzita. Irazustarenak hasieran dakartzan sarrera, otoitzak, mandamentuak eta artikulua fedezkoak falta dira eskuizkribuan. Ondotik galde-erantzun bidezko dotrina heldu da Irazustarenean. Bada, horren lehendabiziko lau zatiak kopiatu ziren eskuizkribuan. Honako izenburua daramate Irazustaren 1739ko lehen edizioan: *Doctrina Christianaren declaracioa galdetcen, eta erantzuten dala*; *Doctrina Christianaren Particioa*; *Doctrina Christianaren leenengo partea ceñean declaratcen diraden Credo eta Articuluac*, eta *Doctrina Christianaren bigarren partea, ceñean declaratcen dan cer escatu bear dan, eta Eliza Ama Santuaren Oracioa*. Hirugarren partearen (*ceñan declaratcen dan cer obratu bear dan*) izenburua eta hasierako esaldia baino ez ziren kopiatu.

² Artxiboak izendatzeko, honako laburdurak erabili ditut: AEA: Arabako Elizbarrutiko Artxiboa; CEA: Calahorrako Elizbarrutiko Artxiboa; NEAN: Nafarroako Errege Artxibo Nagusia; IEA: Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa. Bihoakie esker ona artxibozain guztiei.

³ Baina ez da Asteterena zuzen-zuzenean. Bigarren mailako iturriren batetik edan duela dirudi; zein, ordea, ez dakit.

Ezagun denez, Irazustaren testuak edizio ugari izan zituen. Aitzinatu dudanez, lehena Iruñean atera zen, 1739an, Jose Joakin Martinezenean. Leturiagak (2022: 143-144) argitalpenen zerrenda eman du, horretara den-denak bildu ez baditu ere. Ezagutzen ditugun lehen edizioetatik hurrengoetara, testua nabarmen ukitu zuten (Lakarra 1985: 43). 1742ko bigarren edizioa alerik ez dut eskuztatzerik izan,⁴ baina bai Benito Coscolluelak Iruñean XVIII. mendearen azken laurdenean inprimatutakoa,⁵ baita 1784an La Lamak Tolosan argitara emandakoa ere.⁶ Gure eskuizkribua, haatik, 1739ko lehen ediziotik kopiatua ez bada, Iruñean ateratako ondokoei jarraiki zitzaien, ez 1784an Tolosan ateratako edo ondokoei. Ikus letrakera lodiz nabarmendu ditudan bi hitzen alderaketa, 1. taulan.

1. taula. Irazustaren dotrinaren alderaketa (neronek egina)

Eskuizkribua	1739ko edizioa (Iruñea, Martinez)	XVIII. mendeko edizioa (Iruñea, Coscolluela)	1784ko edizioa (Tolosa, La Lama)
E. iru gurutce eguitea escueco escuaren aurreneco beatzarequin, lenengoa bellarrean , bigarreana aoan, irugarrena bularrean, itcegitaldala Jaungoyco gure Jaunarequin.	E. iru Gurutce eguitea escueco escuaren aurreneco beatzarequin, leenengoa belarrean , bigarreana aoan, irugarrena bularretan, itzeguiten dala Jaungoyco gure Jaunarequin.	E. Iru Gurutce eguitea escueco escuaren aurreneco beatzarequin, leenengoa belarrean , bigarreana aoan, irugarrena bularretan, itzeguiten dala Jaungoyco gure Jaunarequin.	E. Iru gurutce eguitea escuico escuaren aurreneco beatzarequin, leenengoa becoquian , bigarreana aoan, irugarrena bularretan, Itz eguiten dala Jaungoico gure Jaunarequin.

⁴ Aurkitu dudana ale bakarria Berlingo *Staatsbibliothek* delakoan dago (Zr 32392).

⁵ Edizioak ez du datarik, baina inprimategia 1774. eta 1794. urteen artean aritu zela badakigu (Iturbide 2015).

⁶ Horiezaz gain, 1793, 1797, 1814, 1826, 1830, 1832 eta 1837ko edizioak ere ikusi ditut, eta denak lotzen zaizkio 1784koari, alderatu dudana zatitxoan bederen.

Eskuizkribuaren bigarren partea heldu da gero, 6r-8r orrialdeetan dagoena, eta nik hori baino ez dut aztertuko lan honetan. Hala ere, 1. eranskinean dokumentu osoaren irudiak eman ditut.

Bigarren zati hori ez da Irazustarenetikopia. Lehenik, galdera eta erantzunen bidezko zati bat du; gero, konfesio orokorra eta akto (edo auto) kontriziozkoa. Galdera eta erantzunen zati hori bitxia da: Asteteren dotrinan atal beregaina duen dotrinaren zatiketa, lehen partearen zatiak eta bigarrenarenak, denak nahasian emanak dira.

Bigarren zati honek, Irazustarenetik kopiatutako lehen partearekin alde-ratuta, letrakera diferentea du eta beste euskara bat dakar, Eulaten mintzatu-tuko zenetik aise hurbilago dagokeena, ikusiko denez. Are gehiago, adieraz-garria da Irazustaren dotrinak eta, oro har, XVIII. mendeko euskarazko produkzioak ez zuela, irudiz, testuan herexa esanguratsurik utzi.

3. Egilea eta data

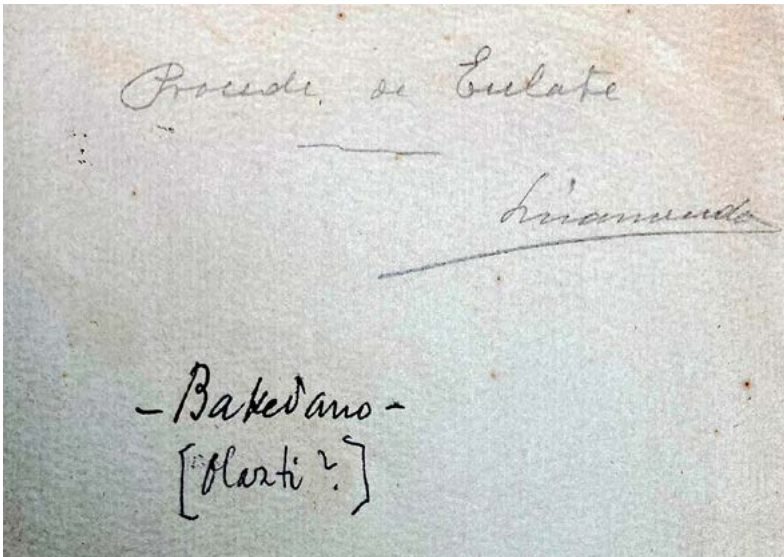
Testua denboran kokatzeko, eskuizkribuaren lehen zatiko Irazustaren dotrinaren lehen edizioaren *post quem* data dugu (1739). Letrakerak, gainera, XVIII. mendekoaren eta XIX. mende hasierakoaren eitea du (ik. 1. eranskina). Argudio historiografikoen sailean, badakigu Gabriel Menendez de Luarcak 1787. urte inguruan gehiketa garrantzitsuak egin zizkiola Asteteren dotrinari, eta horiek letrakera zuzena erabiliz bereizi zituela jatorrizkotik (Resines 1981: 81-82). Aztertu dugun eskuizkribuaren bigarren zatiak Luarcaren gehiketaren aurreko bertsioa dirudi atal batzuetan, baina beste batzuetan Luarcaren testuaren moldaketa dugula ematen du (ez hitzez hitzeko itzulpena). Hori hala, eta iturrien azterketa zehatza beste baterako utzita, *post quem* data XVIII. mende hondarrera eraman beharko genuke.⁷

Hori gutxi balitz bezala, ondotik gehitutako goarda horretan, arkatzez idatzia, «Procède de Eulate» irakur daiteke, baita irakurgaitz suertatu zaidan beste hitz

⁷ Oikiako dotrinan (Lakarra 1987) ere ageri dira Luarcarenak bide diren pasarteak. Testua 1759koa ez dela pentsatzeko Seguroak (2013) emandako argudioei hau ere gainera dakieke.

bat ere. Goarda horretan berean, bolalumaz oraingoan, «-Bakedano- / [Olazti?]-» ere idatzita dago, ustez Aingeru Irigaraien kaligrafian.⁸ Ik. 1. irudia.

1. **irudia.** Eskuizkribuaren goardetan idatzirik heldu dena (NEAN, Irigarai funtsa, 1. kaxa, 3. karpetatxoa, signaturarik gabe-4)

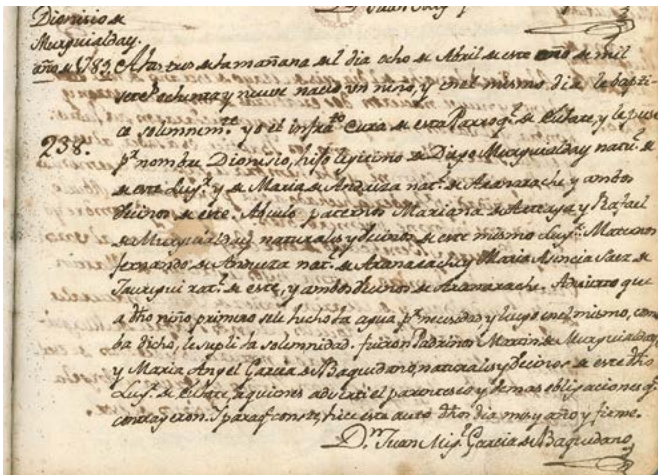
Halakoek Nafarroako mendebaldera garamatzate, eta XVIII-XIX. mendeetara. Testu erlijiosoa izanik, Eulateko parrokia-liburuetara jo dut, baitaioak, heriotzak, ezkontzak, konfirmazioak eta halako sakramentuak eskuz

⁸ OEHk (s. v. *belar 2*) dio: «Hay *bellarrea* [sic] en un catecismo ms. que lleva en la portada la indicación 'Baquedano' (comunicación de J. J. Beloki)». Beloki hori Juan Jose Beloki (Tolosa, 1906-Donostia, 1980) euskaltzain urgazle eta Aranzadi Zientzia Elkarteko kidea izan daiteke, Koldo Mitxelenarekin batera Erronkaribarko mintzoaren azken printzak biltzen ibilitakoa. Koldo Mitxelena Kulturunean gordetzen dira Belokik Erretereriako hizkuntzalaritari 1969 eta 1974 artean igorri gutunak, eta menturaz hor informazio gehiago eskuratu daiteke aipatu eskuizkribuaz. Zernahi dela ere, izkribu hori hona ekarri duguna bera baldin bada, «bellarrean» dakar bi aldiz, eta ez «bellarrea». Edonola ere, bi lekukotasunak lehen zatian daude; hots, Irazustaren dotrinatik kopia-tutakoan, eta hura da, beraz, lehen mailako iturria.

jaso zituzten herriko apezten letrakerek eta eskuizkribuarenak inoiz bat egiten zuten begiratzera.⁹

Dударik ez dago eskuizkribuaren bigarren zatia, aztergai duguna, Juan Migel Gartzia de Bakedano Eulateko (Ameskoagoiena) apezak eraman zuela paperera.¹⁰ 2. irudian parrokia-liburu batetik ateratako orrialde baten adibidea bildu dut, gure testuaren letrakerekin alderatzeko.¹¹ Ikusiko dugunez, ziur aski Eulateko erretore zela idatzi zuen testutxoa.

2. irudia. Juan Migel Gartzia de Bakedanoren letrakera (IEA, Parrokia-artxiiboak, Eulateko bataiatuak 1750-1813, 138r)

⁹ Gainera, Ameskoako (goieneko eta barreneko) gainerako herrietako parrokia-liburuak ere maitu ditut, baita Olatzagutikoak ere.

¹⁰ Ameskoagoiena hiru udalerrik osatzen dute: Aranaratxek, Larragoak eta Eulatek. Mendebaldera, Arabako Haraneko Kontrasta du mugakide; iparraldean, Urbasa eta Burunda; ekialdera Ameskoabarrena, eta hegoaldera Lokiz mendia eta Lana. Ibarra administratiboki nafarra izan arren, historikoki Calahorrako elizbarrutian egon da, 1955ean hiru udalerriki Iruñekoan sartu ziren arte.

¹¹ Irazustari kopiatutako lehen partea ere Gartzia de Bakedanorena delakoan nago, letrakera desberdina izan arren. Parrokia-liburuetan begiratuta, lehen zati horren letrakera eta Bakedanok Larragoako defuntuen liburuan 1766. urtean darabilena (IEA, Parrokia-artxiiboak, Larragoako defuntuak 1647-1908), esaterako, oso antzekoak dira.

Juan Migel Gartzia de Bakedanori buruzko zertzelada biografiko zenbait ekarriko ditut jarraian (ik., orobat, Gartzia de Albizu 2022: 172). Juan Migel Gartzia de Bakedano Gartzia de Albizu Eulaten berean sortu zen, 1739ko maiatzaren 15ean, eta biharamunean bataiatu zuen Frantzisko Saenz de Jauregi apezak, herriko parrokiari.¹² Aita izen bereko Juan Migel Gartzia de Bakedano larragoarra zuen, eta Juana Gartzia de Albizu, aldiz, Eulateko ama. Aitaren aldetiko aitona-amonak Larragoako Juan Gartzia de Bakedano eta Maria Frantziska Saenz de Larramendi zituen, eta Juan Gartzia de Albizu eta Juana Saez de Jauregi eulatearrak ziren amaren gurasoak.

Juan Migelen gurasoak 1738ko maiatzaren 19an ezkondu ziren Eulaten. 24 urte zituen senarrak, eta 36 emazteak.¹³ Hortaz, urtebete ezkondu egin eta berehala sortu zen Juan Migel. Lehen ume hori azkena ere izan zen amarentzat: erditzearen ondorioz, egun hartan berean hil zen, 37 urtetan.¹⁴

Juan Migelen aita berriz ezkondu zen, Paula Ruiz de Galarretarekin oraingoan, 1741eko abuztuaren 10ean. Emazte berriak, eulatearra bera, herri bereko Pedro Ruiz de Galarreta Okariz eta Maria de Urta zituen guraso.¹⁵ Bikote berriak beste hiru ume izan zituen, baina senarra, gure Juan Migelen aita, 1750eko uztailaren 16an hil zen, 36 urterekin,¹⁶ eta alargunak bere bizkar hartu behar izan zituen lau umeak: 11 urteko Juan Migel, eta beste hirurak.

Urte hartan berean, emakume alargunduak Matias Gartzia de Albizu hartu zuen senar,¹⁷ baita beste lau ume izan ere, harekin. Matias 1784an zendu zen eta Paulak, Juan Migelen amaordeak, 1788an eman zuen azken hatsa, sosik gabe.¹⁸

¹² IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko bataiatuak 1669-1749.

¹³ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko ezkonduak 1663-1808.

¹⁴ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko defuntuak 1679-1806.

¹⁵ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko ezkonduak 1663-1808.

¹⁶ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko defuntuak 1679-1806.

¹⁷ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko ezkonduak 1663-1808.

¹⁸ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko defuntuak 1679-1806.

Bistan denez, gure protagonistaren haurtzaroa ez zen erraza izan. Hori bai, familia zabala izan arren, guztiak Eulatekoak edo inguruakoak ziren. 1754an eman zion konfirmazioa Andres de Porrás Calahorrako eta La Calzadako apezpikuak Agurainen, herriko beste ume batzuekin batera; tartean, anai-arreba batzuk.¹⁹

Lizarrako gramatika estudioan ikasteari ekin zion 1753ko urrian, 1757ko abuztura bitarte. Lizarran, Andres Gonzalez de Araiaren etxean hartzen zuen ostatu, eta Eulatera itzultzen zen udako oporretan, abuztu bukaeratik San Lukas egunera.²⁰

Bestalde, teologia Gasteizko domingotarrekin ikasi zuen hiru urtez, Filosofia Calatayudeko jesuitekin beste hiru urtez, eta Moral ikasketak ere egin zituen urtebetez,²¹ baina ez dut jakiterik izan zein ordenatan eta zein data zehatzetan izan zen hori.

Lehen tontsura 1761ean erdietsi zuen,²² baina gainerako ordenak noiz jaso zituen dioen agiririk ez da gaurdaino iritsi. Ondoko urteetan izan bide zen. Hori bai, ordena nagusiak jaso ahal izateko, Eulaten berean kapilautza bat eman ziotela diote agiriak.²³

Benefizio bat lortu zuen Larragoan, eta hura izan zuen, segur aski, ondorengo egoitza. 1763ko auzibide batean, han ageri da jadanik,²⁴ eta 1764an benefizio erdi bat lortu zuen hango elizan.²⁵ Ondotik hango abadetza lortu zuen. Parrokia-liburuetan 1766ko otsailaren 8an ageri da lehen aldiz haren sinadura.²⁶ Geroxeago, 1768an, soldata apur bat osatzeko, eliza hartan berean libre zegoen benefizio erdi bat galdegin zuen, edo beste eliza batzuetan

¹⁹ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko konfirmatuak 1737-1801.

²⁰ CEA, 12/469/7.

²¹ CEA, 17/797-79.

²² CEA, 12/469/7.

²³ CEA, 17/768-49.

²⁴ CEA, 22/768-33.

²⁵ CEA, 15/239/4.

²⁶ IEA, Parrokia-artxiboak, Larragoako defuntuak 1647-1908.

zerbitzatzeko eskubidea,²⁷ eta urte hartan berean, herriak auzipetu zuen, Larragoako elizako ohiturak eta zereginak behar bezala betetzen ez zituelako.²⁸ 1767ko abuztuaren 16an sinatu zuen azken aldiz parrokia-liburuan.²⁹

Handik, Arabara jauzi egin zuen. Urabaingo parrokia-liburuetan 1767ko abenduaren 1ean ageri da bere letrakera eta sinadura lehenekoz,³⁰ eta 1769ko ekainaren 27an, azkenekoz.³¹ Ondoko urteetan zertan aritu zen ez dakit, baina 1773ko ekainaren 14an bederen Bikuñako parrokian zerbitzatzeko ari zen, parrokoa beste bat izanik ere,³² eta 1774ko azaroaren 7an parroko gisa sinatzen du jadanik.³³ Bikuñako parrokia-liburuek 1776ko irailaren 24an jaso zuten Bakedanoren eskutiko azken agiria.³⁴

Eulaten benefizio bat lortzeko oposizioa egin bide zuen gero, baina ez zuen eskuratu. Ez dut beste berririk aurkitu, 1783ko justizia-azuzibide batean Eulateko benefiziadua dela esaten zaigun arte.³⁵ Ondoren, erretoretza lortu zuen eliza hartan. Eulateko parrokia-liburuetan sinatu zuen lehen agiria 1786ko azaroaren 30eko heriotza bat izan zen.³⁶ Han apez zegoela, eliza hartako San Joan Bataiatzailearen Kofradiaren kapilautza ere bazuen, baina ezin omen zituenez horrek eskatzen zituen zereginak behar bezala ase, kapilau-kargua uztea erabaki zuen 1789an.³⁷ Parrokia-liburuan sinatu zuen azken agiria 1796ko maiatzaren 27ko bataio bat izan zen.³⁸ Urte hartako uztailean zereginetatik salbuetsi zuten, bista- eta erreuma-arazoak zituela-

²⁷ CEA, 17/768-49.

²⁸ CEA, 17/768-60.

²⁹ IEA, Parrokia-artxiboak, Larragoako bataiatuak 1714-1838.

³⁰ AEA, Parrokia-artxiboak, Urabaingo bataiatuak 1717-1875, 02671/001-01.

³¹ AEA, Parrokia-artxiboak, Urabaingo bataiatuak 1717-1875, 02671/001-01.

³² AEA, Parrokia-artxiboak, Bikuñako ezkonduak 1673-1830, 02781/001-002.

³³ AEA, Parrokia-artxiboak, Bikuñako bataiatuak 1671-1798, 02781/001-01.

³⁴ AEA, Parrokia-artxiboak, Bikuñako hildakoak 1674-1801, 02781/001-04.

³⁵ NEAN, Errege-azuzitegiak, 315779.

³⁶ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko defuntuak 1679-1806.

³⁷ CEA, 16/174/8.

³⁸ IEA, Parrokia-artxiboak, Eulateko bataiatuak 1750-1813.

ko.³⁹ Eulateko abadetzan egon zen urteetan, baina, ez bide zuen herritarrekin harreman ona izan. Datarik gabeko agiri batean Bakedanok berak salatu zuenez,⁴⁰ herriko eliztarrek ez zioten apezari zor zaion begirunea eta maitasuna. Nonbait, gurasoek herentzian utzitako etxea eta ondasunak eskuratzeko egindako kudeaketa ez zen herritarren gustukoa izan. Bestalde, elizatik urrun bizi zela eta, eguraldi txarra zegoenean bidea zaldiz egin behar izaten zuela dio, eta, ondorioz, ezin zituela eliztarrak behar bezala artatu. Hartara, kargua Santiago Albizu benefiziadu gazte prestuaren eskutan para zezaten eskatzen du agirian. Jaramon egin bide zioten, 1796tik aurrera hura ageri baita parrokia-liburuen sinatzaile. 1797ko eta 1817ko auzibide banatan ikus daitekeenez,⁴¹ parrokiako benefiziadu izaten segitu zuen.

Gerra-giro hartan, halabeharrez egin behar ziren gizonen erroldak. 1775ekoan eta 1777koan ez da haren izenik ageri,⁴² eta 1786an herrian parroko bat eta hiru benefiziadu zeudela badakigu, baina agiriak ez dakar izenik.⁴³ 1794koan aitoren semeak baizik ez ziren erroldara bildu eta, beraz, ez dago gure apezaren berririk.⁴⁴

1790eko urriaren 1ean testamentua egin zuen Juan Migelek.⁴⁵ Elizan zuen hobian lurperatzeko eskatu zuen eta, ohiturari jarraikiz, argizariak eta ogiak para zitzatela eskatu. Juan Lorentzo Gartzia de Arbizu iloba eta haren emazte Juana Ruiz de Galarreta izendatu zituen jaraunsle nagusi, baina bigarren lehengusu zuen Bernarda Gartzia de Bakedano gasteiztarrari ere puskatza ederra utzi zion, apezari eta bere etxeari emandako zerbitzua eskertzeko. Baliteke hura izatea Juan Migelen gelaria. Gainera, hari agindu zion heriotzaren orduan zeregin ez arduratzea, ez zitezen familiako jaraunsleak heren-

³⁹ CEA, 16/174/8.

⁴⁰ CEA, 1/50/29.

⁴¹ NEAN, Errege auzitegiak, 139596 eta 157513.

⁴² NEAN, izen-emateak, 3. sorta, 7. zk., 4. sorta, 6. zk.

⁴³ NEAN, izen-emateak, 7. sorta, 9. zk.

⁴⁴ NEAN, izen-emateak, 3. sorta, 11-4. zk.

⁴⁵ NEAN, Protokoloak, Lizarra, Los Arcos, Santos Lizuain not., 2130/1.

tzia eske behar baino lehenago etor. 1819an testamentua moldatu zuen,⁴⁶ iloba ezkonberriari ere zerbait uzteko. Testamentuetan, gainera, Kanpezun den Pierolako San Joango komentuari ere utzi zizkion ondasun batzuk. Han egon ote zen inoiz eskuizkribuaren egilea?

81 urte zituela, 1820ko abenduaren 18an, arratsaldeko ordu batean hil zen Juan Manuel Gartzia de Bakedano, hernia baten ondorioz. Testamentuan Eulateko San Martingo elizan atsedean hartzea eskatu bazuen ere, San Joan Bataiatzailearenean (ermita gaur egun) ehortzi zuten, han baitzen hilerria behin-behinean.

4. Testua

Atal honetan, lehenik transkripzio-irizpideak finkatu ditut. Ondotik, testuaren edizioan, transkripzio semipaleografikoa eman dut eta oharrak orrialdearen peko aldean sartu.

4.1. Transkripzio-irizpideak

Testu honen transkripzioa egiteko, jatorrizko dokumentua eta berorri egindako argazkiak erabili ditut. Honako irizpide hauei lotu nattaie:

- Galderak eta erantzunak elkarren segidan heldu dira jatorrizkoan. Lerroka banatu ditut, errazago irakur daitezen.
- Hala letra larriak eta xeheak nola puntuazioa egungo ortotipografia-arauetara ekarri ditut, inolako oharririk egin gabe.
- Hitzen jatorrizko banaketari eutsi diot.
- Jatorrizkoan ez dagoen ezer gehitu badut, parentesi karratuen artean eman dut.
- Testua laburra baita, ez dut lerroen eta orrialdeen banaketa markatu.

⁴⁶ NEAN, Protokoloak, Lizarra, Artabia, Manuel Azcona not., 5929/2.

- Kasu batzuetan, hitz edo hitz-zati batzuk azpimarraturik ageri dira eskuizkribuan. Berezitasun linguistikoak nabarmentzen ohi dituzte eta autoreak ez beste norbaitek egin dituelakoan nago: Irigaraik, apika. Beste tinta batez eginak ere badirudite. Edizioan, kendu egin ditut.
- Zuzenketak eta moldaketak oin-oharretan eman ditut, *forma aldatua*] *jatorrizko forma* egitura erabiliz. Ohar paleografikoak eta bestelakoak ere oin-oharretan edirenen ditu irakurleak.

4.2. Edizioa

P[regunta].⁴⁷ Ceimbat jangoico dago?

R[respuesta]. Vat.

P. Non dago Jaungoico?⁴⁸

R. Lecu guztietan; especialmente ceruen,⁴⁹ eta Aldaraco Sacramentu Santuen.⁵⁰

P. Cer da Jaungoicoa?

R. Da jaunbat esan eta pensatu didiquen baino excelentiaba; jaunbat infinitamente ona, poderosoa, jaquinsua,⁵¹ justua, principio eta fin gauza guzciain.

P. Cembat persona dira?

R. Iru.

⁴⁷ *P[regunta]*: duda egin daiteke laburdura hauen gibelean gaztelaniazko hitzak ote dauden, ala euskarazko *preguntia* eta *respuesta* ($a + a > ea$ eta $ea > ia$ bilakabideez, ik. § 6.2.1.2 eta § 6.2.1.11). Kontuan izanda autore honek <r>-z hasten diren maileguetan protesia duela (cf. *errecibitu*, *erraziozcora*...), eta beste euskal dotrina batzuetan ere halakoak erdaraz eman izan direla, erdarazkotzat jo ditut.

⁴⁸ *Jaungoico*: <n> gaineko lerroartean esku berak gehitua.

⁴⁹ *ceruen*] *cet ten*: ik. § 6.1.1.

⁵⁰ *Santuen*] *Santen*: ik. § 6.1.1.

⁵¹ *jaquinsua*] *jaquinsa*: ik. § 6.1.1.

P. Cenzuc⁵² dira?

R. Aita, eta Semia, eta Espiritu Santu jauna.

P. Aita da Jaungoico?

R. Bai, jauna.

P. Semia da Jaungoico?

R. Bai, jauna.

P. Espiritu Santu jauna da Jaungoico?

R. Bai, jauna.

P. Dira iru Jaungoico?

R. Ez, jauna, baice iru persona distinto, eta Jaungoico⁵³ berdadero bat.

P. Cein persona einzan guizon?

R. Semia.

P. Non einzan guizon?

R. Ama Virginiaren⁵⁴ entrainatan.

P. Noren obraz?

R. Espiritu Santu⁵⁵ jaunaren obraz.

P. Ceibat gauza obratu eben⁵⁶ Espiritu Santu jaunac?

⁵² *Cenzuc* | *Cenzut*: hitz amaierako horzkaria erratatatzat ala adizkiaren lehen hots horzkariarekiko asimilaziotzat jo behar den dudatu daiteke. Testuan ez dago testuinguru fonetiko bereko beste adibiderik konparagarri, baina *d-* ere idatzi izanak lehen aukeraren alde lerratu nau. Bestalde, beste euskal testu batzuetan ere grafikotzat jo beharreko halako alternantziak daude. Cf., adibidez, Añibaroren *deutsuc* 'deutsut' (Urgell 2001).

⁵³ *Jaungoico* | *jaungoico*: ohart bedi lehenago ere akats bera egin eta autoreak berak zuzendu duela (ik. 48. oin-oharra).

⁵⁴ *Virginiaren* | *Virgi-* / *giniaren*.

⁵⁵ *Santu*: gaineko lerroartean esku berak gehitua.

⁵⁶ *obratu eben* | *obratteben*: ik. § 6.1.1.

R. Lau, jauna.

P. Cein dira?

R. Lenaingua, creatu eben⁵⁷ arimia ecereceti.⁵⁸ Bigarna, formatu eben⁵⁹ gorpuza Ama Virginiaren odoleti.⁶⁰ Irugarna, unitu eben⁶¹ arimia ta gorpuza alcarri. Laugarna, arima ta gorpuza alcarri unituric, juntatu eben⁶² vigarren personiari, ceindan Semia, eta gueldituzan jaun ta jaungoico einic.

P. Cerua⁶³ ta lurra,⁶⁴ eta mundu guztico gauzac noc eindau?

R. Jaungoicoac, jauna.

P. Non egoan Jaungoicoa cerua⁶⁵ ta lurra eimbaino len?

R. Beregan, jauna.

P. Cembat gauza dago obligaturic christiaba jaquite,⁶⁶ uso errazoiezcora elduazquero?

R. Lau gauza.

P. Cein dira?

R. Cer biardugun⁶⁷ sinistatu, cer biar dugun escatu, cer biar dugun obratu eta cer biardugun errecibitu.

⁵⁷ *creatu eben*] *createben*: ik. § 6.1.1.

⁵⁸ *ecereceti*: hitz honen aurretik *bigar* idatzi zuen autoreak, eta gero ezabatu.

⁵⁹ *formatu eben*] *formatteben*: ik. § 6.1.1.

⁶⁰ *odoleti*] *odolete*.

⁶¹ *unitu eben*] *unitteben*: ik. § 6.1.1.

⁶² *Juntatu eben*] *juntatteben*: ik. § 6.1.1.

⁶³ *Cerua*] *Cetta*: ik. § 6.1.1.

⁶⁴ *lurra*: bigarren <r>-a gaineko lerroartean esku berak gehitua.

⁶⁵ *cerua*] *cetta*: ik. § 6.1.1.

⁶⁶ *gaquite*] *jaquite*: *usus scribendiari* begiratuta (Cf. *jaquinougu*, *Jaquitougula* behin eta berriz).

⁶⁷ *biardugun*] *bian-* / *dugun*.

P. Nola jaquinougu cer biardugun⁶⁸ sinistatu?⁶⁹

R. Jaquitougula Credo, edo Artículo Fedecoac.

[P.] Nola jaquinougu cer biardugun escatu?

R. Jaquitougula Paternosterra, eta beste Elizaco oraicioac.

P. Nola jaquinougu cer biardugun obratu?

R. Jaquitougula Jaungoicoaren legueco mandamentuac,⁷⁰ Elizacoac, eta obra misericordiaz coac.

P. Nola jaquinougu cer biardugun errecibitu?

R. Jaquitougula Elizaco zazpi sacramentuac.⁷¹

Confesatu baino len:

Jauna, emon⁷² veit vere grazia⁷³ ondo confesatu nadin, ceregati izandidi-que au nere azqueneco confesio.⁷⁴ Ni, becataria,⁷⁵ confesace naiz Jaungoico guziz poderosoari, eta Maria Virgina veti bienaventuratuari,⁷⁶ eta S[a]n Mig[ue]l Arcangel bienaventuratuari,⁷⁷ eta S[a]n J[ua]n Baptista, eta S[a]n Pedro ta S[a]n Pablo apostoloi, eta santu guztiai, eta zuri, nere ayta espiri-tuala, ceregati vecatu eindudan pensamentuz, izcez eta obraz, noure culpaz, noure culpaz,⁷⁸ noure gravisima culpaz. Eta, onegati, eregu eitout Maria

⁶⁸ *biardugun*] *biardungun*.

⁶⁹ *sinistatu*: lehendabiziko <i>-k</i> puntua falta du.

⁷⁰ *mandamentuac*] *mandamentac*: ik. § 6.1.1.

⁷¹ *sacramentuac*] *sacramentac*: ik. § 6.1.1.

⁷² *emon*: <o> ez da ongi irakurtzen.

⁷³ *grazia*] *grazza*: ik. § 6.1.1.

⁷⁴ *confesio*: orban batek hitzaren hasiera ongi irakurtzea zailtzen du.

⁷⁵ *becataria*] *becatata*: ik. § 6.1.1.

⁷⁶ *bienaventuratuari*] *bienaventuritari*: ik. § 6.1.1.

⁷⁷ *bienaventuratuari*] *bienaventuritari*: ik. § 6.1.1.

⁷⁸ *culpaz*: <u>-k</u> puntua edo orban du gainean.

Virgina bienaventuratuari,⁷⁹ S[a]n Mig[ue]l Arcangel bienaventuratuari,⁸⁰ S[a]n J[ua]n Bap[tis]ta, eta S[a]n Pedro ta S[a]n Pablo apostoloay, eta santu guztiay, eta zuri,⁸¹ nere ayta espirituala, eregu eindaizun neregati Jaungoyco⁸² nere jaunari. Amen.

Auto contriziozcoa:⁸³

Nere Jesu Christo jauna, Jangoico ta guizon verdaderua, nere criadore ta erredentoria: berori dana gatic, eta cere gatic amacezaudan gauza guztiain gainen,⁸⁴ damu dut, Jauna, damu dut vioz guztiz⁸⁵ verori ofendizaitia. Emaitedraut iz ez yau ofendizeco, eta confesatu ta cumplizeco emaitedordain penitentzia,⁸⁶ eta apartazaiteco vecatuaren⁸⁷ ocassio guztietati: Eta ofrezizaitedraut nere vizia,⁸⁸ obrac⁸⁹ ta travajuac, bere Pasio Santuarequi batera, nere vecatuain⁹⁰ satisfazcioraco.⁹¹ Esperanza daucat barcatuco dordazula guztiac, eta emonendordazula grazia⁹² aguinzaite dudana cumplizaiteco. Amen.

⁷⁹ *bienaventuratuari*] *bienaventurattari*: ik. § 6.1.1.

⁸⁰ *bienaventuratuari*] *bienaventurattari*: ik. § 6.1.1.

⁸¹ *zuri*] *curi*: *usus scribendiak* zuzenketaren alde egiten du. Ikus lerro batzuk gorago, egitura berbera: *eta zuri, nere ayta espirituala...*

⁸² *Jaungoyco*: <n> gaineko lerroartean esku berak gehitua, leku faltagatik.

⁸³ *contriziozcoa*] *contiozcoa*: ik. § 6.1.1.

⁸⁴ *gainen*: hitz honen amaieran irakurgaitza den zerbait ezabatu zuen egileak.

⁸⁵ *vioz guztiz*: gaineko lerroartean esku berak gehitua.

⁸⁶ *penitentzia*] *penitenta*: ik. § 6.1.1.

⁸⁷ *vecatuaren*] *vecattaren*: ik. § 6.1.1.

⁸⁸ *vizia*] *vizza*: ik. § 6.1.1.

⁸⁹ *obrac*: <c> gaineko lerroartean esku berak gehitua.

⁹⁰ *vecatuain*] *vecattain*: ik. § 6.1.1.

⁹¹ *satisfazcioraco*] *satisfazciaraco*. Bigarren <c>-ren gainean puntua dago, aurreko <i>-ren okerreko eraginez.

⁹² *grazia*] *graza*: ik. § 6.1.1.

5. Corpusa

Hizkuntza-azterketa egiteko, arreta bereziz begiratu dut testu honetan ageri diren ezaugarriak zein beste lekutan dauden eta, ahalaz, noiztik. Horretarako, nola ez, testu zaharretara jo dut. Ameskoako euskal testuak txoil bakanak dira. Garrantzitsuena, ezbairik gabe, XVIII. mende hondarreko Juan Bizente Diaz Artatzako apez zudairiarrak idatzitako katiximatxoa da (Art; Gartzia de Albizu 2004; Salaberri 2004), geografian eta kronologian gurearen aski gertukoa baita. Gainerakoan, Ameskoako justizia-auzibideetan ediren daiteke euskarazko esaldirik, XVI. mendean. Larragoan 1526ko (Maiora 2018: 76) eta 1556ko (Maiora 2018: 91) testutxo bana ditugu, Zudairin 1539ko bat (Maiora 2018: 78-79), Bakedaon 1550. urteko ezkontza-fedea ere hor dugu (Satrustegi 1981: 90-91), eta beste pasartetxo bat 1566ko prozesu batean (Maiora 2011: 61-62). Justizia-auzibideetako ekarria, hala ere, tentuz erabili behar da, pasarteek darabilten mintzoa erlatiboki diatopikoa (Camino 2009: 313-318) izan daitekeelako (ik. honetaz Santazilia 2017, 2019; Urrestarazu 2022); alegia, eskribauek idatzirako erabili ohi zuten ereduaren eraginpekoa.⁹³ Hori gutxi balitz bezala, esaldien ekoizleak, entzuleak, eta izkribuz jaso zutenak nongotarrak ziren behar bezala ikertzeko dago, eta Maiorak emandako transkripzioak ere, zenbaitetan, zuhur begiratu behar dira. Bestalde, ezaugarrien aldetik ez dira –kasu honetan eta testu hau aztertzeko– bereziki esanguratsuak. Buruenik, toponimia eta hondar hitzak ditugu Ameskoako hizkeraren datu-iturri. Gauza jakina denez, halakoetan, lexikoaz gaindiko ezaugarriak ediretea zaila da (Salaberri 2015: 239) eta alderdi kronologikotik kokatzea ere ez da lan erraza. Toponimiak, hondar hitzek eta auzibideek emandako datuak, beraz, bakan aipatuko ditut.

Urgellek (2020) Araba Erdialde eta sartaldekotzat dituen testuei ere sistematikoki begiratu diet. Erdialdean, Landucciren hiztegia (*Lan*; Agud;

⁹³ Bestela da testu jakin bat hangoa edo hemengoa ezin izan daitekeela esatea, laburra denean batik bat. Hala, Belaskok eta Gartzia de Albizuk (2005: 11) Bakedaoko 1550eko ezkontza-zina Iruñe aldeko euskararen idatzirik dagokeela diote. Haatik, testutxo horretan ez dakusat nik ezaugarri bakar bat ere XVI. mendeko Ameskoan posible ez dena, orduko euskaraz dakigun apurrarekin. Bertze izan daiteke, agian, Ameskoan espero ez dugun gauza bakarra, baina Gamiz sabandoarrak eta Larragoako 1556ko prozesuak ere badakarte.

Mitxelena 1958) eta Lazarragaren eskuizkribua (*Laz*; Bilbao *et al.* 2020) daude, XVI. eta XVII. mendeetan hurrenez hurren. Ekialdean, Gamiz sabbandoar Iruñeratuaren bertsoak erabili ditut XVIII. menderako (*Gam*; Goiakoetxea 1982), ahantzi gabe Iruñeko mintzoaren ezaugarriak ere izan ditzaiketela, lehenekoz Knörrek iradoki bezala (1974: 218).⁹⁴ Irizpide kronologikoari ezinbestean erreparatuta, eta gaia bera zein den ikusita, Gartzia de Albeniz araiarraren testua (*Alb*; Altuna 1995) ezin utzizkoa zait.

Kokapen garbirik gabeko baina Araba ekialdeko edo Nafarroa mendebaldekotzat ditugunak ere kontuan hartu beharrez, XVII. mendeko Sevillako bertsoak (*Sev*; Ulibarri 2011) eta Iturberen lauho txikiak (*Itu*; Clare 1974) erabili ditut. Genero eta mende berekoa dugu Portalen testua (*Por*; Kerejeta 1991). *Pace* Aldai (2012), euskara Araba ekialdekoa izan daiteke (Urgell 2020) edo are Ameskoakoa bertakoa (Gartzia de Albizu 2004) ere.⁹⁵ Simon Martinez de Otsoaren gabon-kantak (*Ots*; Knörr 1998), bestalde, ez dakar datu erabakigarririk gurerako.

Azkenik, Sakanako egungo hizkeraren datuak (Erdozia 2001, 2008; Zua-zo 2010b), Betolatzaren eta besteren testuak, Nafarroako euskararen corpus historikoa (Camino 2003; Reguero 2019) eta hainbat monografiatan aipatutakoak ere erabili ditut alderaketan, han-hemenka.

⁹⁴ Haatik, hau esatea antzu samarra da, ez badugu argi zehazten zein ezaugarri diren Iruñean ikasiak eta zein sorterrikoak, kontuan izanik Sabandoko hizkerak ez duela zertan ezaugarri guztietan mendebaldera begira egon behar.

⁹⁵ Urgellek (2020) Portal araberaren eremukotzat jotzeko argudioak daudela erakutsi du, ezaugarri zerranda baten bidez; baina, dioenez, ditugun testuekin nekez zehaztu daiteke espazio geografikorik, hizkuntzaz kanpoko argudiorik aurkitzen ez badugu bederen. Azken honetan, Gartzia de Albizuk (2004) erakutsi du, batetik, Mortal eta Portal deiturak (berbera omen da) oso ohikoak izan direla Ameskoan; eta, bestetik, Martin izena eta Mortal edo Portal deitura ohi baino maizago ageri omen direla elkarrekin Ameskoako dokumentazioan. Honakoak ez dira, nire ustez, argudio erabakigarriak –eta horretan bat nator Aldairekin (2012: 96)– Portalen testua ezbaierik gabe Ameskoan kokatzeko, Belaskok eta Gartzia de Albizuk (2005) eta Aranak (2007) kokatu duten bezala.

6. Hizkuntza-azterketa

Atal honetan testuak darabilen mintzoaren azterketa konparatua egin dut. Aztertutako ezaugarri guztien zerrenda 2. eranskinean heldu da. Ohar bedi, betiere, testuaren laburtasunak baldintzatzen duela, ezinbestean, dokumentatzen diren ezaugarrien kopurua eta horietaz egin daitekeen azterketaren zehaztasuna.

6.1. Grafia kontu batzuk

Ez dut testuaren grafia-sistema xeheki aztertu. Bereziki mamitsuak diren bi kontu, ordea, aipatuko ditut: berezitasun grafiko bat eta txistukariak idazteko sistema.

6.1.1. Grafia berezia

Esan bezala, berezitasun grafiko bat du testuak, inongo autorengan ediren ez dudana. Fenomenoa <t>, <s>, <z> eta <r> ondoren *i / u*-z hasitako hiatoa dugunean gertatzen da. Halakoetan, hiatoaren lehen elementua desagertu, eta aurreko kontsonantea bikoiztu ohi da. Gainera, kasu batean, ikusiko dugunez, espero ez dugun kontsonantea ageri da. Hitz batzuetan nahiko sistematikoa da, eta salbuespenak ditu beste batzuetan.

Adibide gehienak <t>-z hasitako hots-sekuentziarekin ditugu. Hala, *bienaventuratar*i dago bi aldiz, *bienaventurattari* beste bitan, eta *sacramentac* ere bai. Halaber, *vecattaren* eta *vecattain* dago. Bestalde, *-tue*- segida berre-raiki behar da digraforik gabeko *santen* ‘santuen’ forman (baina *santuarequin*), baita *obratteben*, *formatteben*, *unitteben* eta *juntatteben* digrafodunetan ere. Azken sorta honetan digrafoak morfema-mugak gainditzen dituela ikus daiteke (ez hitz-mugak, ordea: *obratu* eta).

Txistukariei gagozkiela, *jaquinsa* apikalduna dugu behin, eta <z> eta <zz>-dun sekuentziak daude lepokarirako (are adibide berarekin ere), <i> ments dutenak: *contrizoxco*, *penitENZA*, *graza* ‘grazia’ ~ *grazza*, *vizza* ‘bizia’. Haatik, *satisfazcio* eta *oraicio* ditugu.

Denetan bitxiena ttakaz abiatutako sekuentzia da; izan ere, <r>ren ordez, <t> edo <tt> dugu dauden adibide bakanetan. Digraforik gabea da *becatata* ‘bekataria’, eta digrafodunak bitan ageri den *cetta* ‘zerua’ eta *cetten* ‘zeruen’. Horiekin batera, salbuespentzat jo daitekeen *verdaderua* dago, baita *erredentoria* eta *amoria* ere.

Aitor dut ez dakidala gertakari hau nola interpretatu. Oinarri fonologikoa duela pentsatzeko argudioak egon badaude. Batetik, *i / u* abiaburu duten hiaoetan baino ez dago. Bestetik, monoptongazioaren isla grafikoa izan daiteke, *formatteben* eta halakoetan. Gainera, sistematikoezia da hutsa izateko, eta autore beraren erdarazko testuetan ez dut inon aurkitu. Aitzitik, ez dirudi ohiko laburduren artean halakorik ediren daitekeen. Azkenik, salbuespen askotan, edo aurretiko bilakabide bat dugu (*oa > ua* edo *ea > ia*), edo <zc> digrafoa. *Becatata*, *cetta*, *bienaventurataria*, *vizza* eta halako adibideek, baina, monoptongazioaren aukera lausotu eta sistematikotasunik gabeko oinarri grafiko hutsera inguratzen dute gertakaria. Azken aukera, zera da: autoreak testua beste eskuizkribu batetik kopiatu izana, eta jatorrizkoaren kaligrafia interpretatzean hutsak egitea. Hori hala izateko, edonola ere, autorearen euskarak higatuxe beharko luke.

6.1.2. Txistukariak

Hots txistukariei gagozkiela, sabaikarien adibiderik ez dugu. Apikalari doakionez, bistan dena, <s> dago sail frikarian. Afrikatuan zer dagoen ezin jakin daiteke. Ez dago garbi adibideak frikaritzat edo afrikatutzat jo behar diren; izan ere, ditugun adibideak ozen ondokoak dira (ez dago bokal ostekorik) eta, garai hartan eta testuinguru fonologiko horretan, afrikatuaren aldeko neutraltzea erabat gauzatu gabe zegoela pentsatzeko zantzuak daude (Urgell 2018: 619-620). Hala, *pensatu* eta *persona* maileguak direnez, grafia (eta, apika, ahoskera) etimologiko frikaria izan dezakegu, baina ez da ziurra. Azkenik, *jaquinsa* dakar testuak, guk *jaquinsua* eman duguna, eta hori ere frikaria edo afrikatua den ez daiteke erraz jakin. Lepokarien sailean dugu aniztasunik handiena. Frikarien sailean, txistukari lepokariak ondotik /i/ duenean, <ci> dugu maileguetan (*especialmente, errecibitu, ofrezizaitte...*). Hortik landara, *guziz* dugu behin, baita gorago aipatu ditu-

gun <z> eta <zz> bereziak ere, *guziz*, *graza*, *contizozcoa*, *vizza* eta *grazza* adibideetan. Behin <zc> ere badugu, *guzciain* adibidean. Hala jokatu ez badut ere, ez dut baztertzen *guziz* eta *guzciain* hurrenez hurren *guztiz* eta *guztiain* zuzendu behar izatea, <t> atzendurik lehenean, eta bigarreanean, aurreko esku batek idatzitakoa kopiatzen ari, <t> hizkia <c> interpreta-tu izanaren ondorioz.⁹⁶ Testu honetan *guzti* ageri da gainerako kasuetan, eta hala da inguruko autoreen testuetan ere (ik. § 6.7). Bestalde, berezia da <zc> digrafoa *satisfazcioraco* adibidean, baina <cc> karaktere sekuen-tziaren moldaketa izan daiteke. Sail afrikatua ez da frikaritik bereizten, eta ohiko dudak ageri dira hitz batzuen ahoskeraz, maileguen eta ozen ondo-rengo txistukarien kasuan (*einzan*, *principio...*). Lepokari afrikatuari /e/ jarraitzen zaionean dugu aniztasun grafiko handiena; <c>, <z> eta <zc> (*confesace* ~ *cumplizeco* ~ *izcez*). Lehena da arruntena, bigarrena *Auto contriciozcoan* baino ez dago <c>-rekin batera, eta azken adibidea behin baino ez da ageri.

6.2. Hotsak

6.2.1. Bokalak

6.2.1.1. Bokal bikoitzik ez dago gure testuan (cf. *gauzac*, adibidez). Orobat gertatzen da *Arten*, eta *Gamen*. XVII. mendera jo behar dugu Arabako eta inguruko lekukotasunetan halakorik topatzeko: *Lazek* baditu, eta *Sevek* ere bai. Kontrastan, Larragoarekiko muga den dermio bat, 1622an *Urcaac-dirana* izenpean ageri zaigu (Lopez de Gereñu 1983: 422), *Urcahaedirana* urte berean, *Urcaedirana* 1642an, eta *Urcaedirana* jadanik 1646an (Gartzia de Albizu 2008: 161).⁹⁷ Ez daiteke bazter, beraz, eremu honetan ere bokal bikoitzak XVII. mendean desagertu izana, baina bakanegiak eta ahulegiak dira datuak ezer ziur esan ahal izateko.

⁹⁶ Artatzako testuan ere *guzci* dago, eta Salaberrik (2004) *guzi* irakurri behar dela iradokitzen du, baina testu honetan ikusitakoa kontuan hartuta, baliteke hori ere *guzti* izatea.

⁹⁷ Bistan denez, <e> *pro* <c> dugu hauetan, dela jatorrizko dokumentuaren eskribauaren, dela datu biltzailearen erruz.

6.2.1.2. $a + a > ea$ disimilazioa azkar dugu testuan: *personiari*, *Virginiaren*, *arimia*... Adibide posible guztiak, ordea, izen morfologiari dagozkio. Ez dago, beraz, erdialdeko berrikuntza zaharra datekeen $a + a > a$ (Reguero 2019: 506). Artek ez dakar fenomenoa dokumentatzeko testuinguru aproposik, baina Ameskoako toponimian ere badugu, XVII. mendetik bederen (Salaberri 1998: 52-53). Ezaugarria *Porek* ere ageri du, eta *Lazek*, *Sevek*, *Ituk*, *Gamek* eta *Albek* ere bai, besteak beste. Ezagun denez, egungo Burundan ere badago (Zuazo 2010b: 47 eta hur.). Funtsean mendebalde zabaleko berrikuntza da, agian Arabatik hedatutakoa (Zuazo 2010a, 2012, 2019; Aldai 2014; Urgell 2020; Ondartza 2022b; Zuloaga 2022), eta Zuloagarentzat, ziur aski, Mendebaldeko Euskara Zaharra definitzeko ezaugarri esanguratsuetan zaharrena. Testuan salbuespena dirudite *arima ta gorpuza* sekuentziako lehen elementuak, eta *ayta* hitzak ere bai, baina, lehen kasuan, pentsa daiteke mugatzailea koordinazioaren bigarren elementuari baino ez zaiola atxiki, *Alben* gertatu ohi den bezala (ik., gainera, *ta / eta* txandaketaz § 6.2.1.16 atalean esandakoa). Beste aldetik, Zuloagak (2020: 242-243) jaso bezala, erreferente bakarreko hitzetan, *aytaren* kasua baita, disimilaziorik ez gertatzea posible da, nahiz eta testu erlijiosoetan ohikoena disimilazioa izan. *Porek* eta *Sevek* forma disimilazioduna dakarte, baina gabea da *Arten*, *Gamen* eta *Alben*. Disimilazio hori bera adizkietan ere gertatzen da, baina bestelako hedadura du: Bizkaian dago indartsu (Zuloaga 2020: 254 eta hur.), eta oso bakan ageri da Araban (*Lazen*) eta Gipuzkoa mendebaldean (Ondartza 2022b: 134). Gure testuan ez dago bilakabidea izan dezakeen adizkirik, baina, bana-keta ikusita (*Arten* ere *diranac* dago, ez *direanac*), ez dugu Eulaten espero.

6.2.1.3. Aurreko fenomenoaren ondorioz, hiperzuzenketak gertatu ohi dira. Halakoa da gure testuan dagoen *aldaraco*, eta halakotzat du Salaberrik (2004: 548) Arteko *baga*. Ameskoako gaztelanian, gainera, *bitxilora* esaten omen da (Lapiente 1975: 395; Belasko; Gartzia de Albizu 2005: 18). Ameskoaren inguruan, Burundan badira halakoak egun (Zuazo 2010b: 48-49). Lehenagoko denboretan, *Lazek* eta *Sevek* badakartzate, eta geroagoko *Gamen* eta *Alben* ere ez dira falta. Zuloagaren ustez (2020: 266), disimilazioa Araban indartsua zela erakusten dute halakoek.

6.2.1.4. Ez dago $ei > ai$ bilakabiderik (*cein*, *ceimbat*, *ein*, *veit*). Haatik, toponimian *Urraitz* (< **urreitz*? ‘hurritz’) eta *Araitz* (< **areitz*? ‘haritz’)

nasai ditugu Ameskoan XVII eta XVIII. mendeetako lekukotasunetan (Salaberri 1998: 66). Burundan fenomeno azkarra da egun (Erdozia 2008: 226; Zuazo 2010b: 51 eta hur.), baina Goñerriko, Gesalazko, Olloibarko, Izarreibarko eta Oltzako testuetan ere badago, eta Larraungo eta Basaburuko mintzoetan ere bada alerik (Camino 2003: 85). Araban, *Albek edozain* bat du; gainerakoetan, *-ei-* beti. Bilakabide irregularra eta poligenetikoa dela dirudi.

6.2.1.5. Sistematikoa da *eu > ou (> o)* bilakabidea aditzetan eta izenordainetan: *Jaquitougula* (< **jaquiteugula* ‘jakiten dugula’), *eitout* (< **eitout* ‘egiten dut’), *jaquinougu* (< **jaquineugu* ‘jakinen dugu’), *noure* ‘neure’, *dordain* (< **drodain* < **draudain*), *dordazula*. *Draut* ere badago, baina, kasu horretan, baliteke *-u-* datiboko morfema izatea (ik. honetaz § 6.4.6.3). Arten ere ugari dago (*gouren, esperazougula...*). Salaberrik (2004: 539) *eu > ou* bilakabidearen erdian *au* izan daitekeela proposatzen du, *eu > au* eta *au > ou* bilakabideak batera daudelako Altsasun, esaterako (cf. *euli > auli ~ gaur > gour*). *Eu > au*, gainera, oso zabaldurik dago Burundan (Zuazo 2010b: 53-54) eta hego-nafarreran, are hizkeraren mendebaldeko ertzean dagoen Gesalazten, baita Goñibarren, Oltzan eta Olloibarren ere (Camino 2003: 68-69, 125, 133). Zehazkiago, aditz nagusia eta laguntzailea batzean, *-endu-* > *-edu-* > *-eu-* > *-au-* bilakabidea ohikoa da Nafarroan, gutxienez Imozko zati batean, eta Atetz, Ultzama, Anue, Txulapain, Oltza, Aezkoa eta Baztan ibarretan (Apalauza 2010: 283). *Au > ou (> o)* urratsa gure testuan izenordainetan eta aditz morfologian baino ez da gauzatu (cf. *gauzac*). Sakanan eta Aezkoan indartsu dago egun, baina Bakedaoko ezkontza fedeak, *Porek, Lazek, Gamek* eta *Albek*, besteak beste, ez dute. Geografikoki urrunxko egonik ere, Apalauzak Orokietan gure testuko bilakabidearekin bete-betean bat egiten duten adizkiok ediren ditu: *erratoté, kantatzote, yotzoute*. Caminok (1999: 41, 2000: 162) ere, Goñerrian (eta Aezkoan) *zoden, zoude* eta halakoak ere badirela dakarkigu gogora. Hala ere, bilakabidea azkar dagoen eremuan, Sakanan, **eradun* aditzaren forma aski higatuetan *u* dago batez ere, eta *e* batzuk ere bai. Cf. **derauzut > dezut* Burundan, eta *d(u)uzut* Etxarrin eta Ergoienan (Irizar 1991), baina behin ere ez *o* edo *ou*. Larragoako 1556ko auzibidean ere *u* dugu: *derucat*.

6.2.1.6. *Ao > au* disimilazioa gertatzen da. Garbia da *yau* (< *ia(g)o* ‘gehiago’) adibidean, eta *excelentiaba* formak halaberrez du **excelentiaua*

‘excelenteagoa’ giblean. Orobat, *draut* aditzak **draot* forman izan dezake etorkia (ik. § 6.4.6.3).

6.2.1.7. *Ae* > *ai* dago *guzciain*, *emaitedordain* (< **emaiten deraudaen* ‘ematen didaten’; cf. § 6.4.6.7) eta *lenaingua* bezalakoetan. *Lazek* ez du halakorik, baina bai Bikuñak. *Lanek aytan* eta *açerayngoa* dakar, *Albek atce-reingo*, eta *Gamek chiquiain*, behin bada ere.

6.2.1.8. Ez dago *ain* > *an* monoptongaziorik (cf. *gainen*). Zuazok (2012: 82-83) Aramaiotik, Barrundiatik, Burgutik eta Bernedotik ezker kokatu zuen fenomeno. Testu historikoei gagozkiela, *Lanek* eta *Porek* ere ez dute halakorik, eta *Lazen ganak* dudazkoak dira. Betolatzaren testura jo behar da halakoak edireteko. Geografiaren aldetik, *Gamen espan* ‘ezpain’ deigarria da. Erdi Aroko toponimiako datuak oinarri hartuta, ordea, *-gan* sailekoak inoiz zabalduago egin zitezkeela iradoki dute Lakarrak eta bestek (2019: 257): cf. 1488ko Agurain inguruko *Susabelgana*, *Luçurigana*, *Goresticogana* eta beste.⁹⁸ Zuloagak ahoz gaztigatu didanez, *-ganena* Arabako ekialdera ailegatu bai, baina inoiz gailendu ez zen berrikuntza izan liteke.

6.2.1.9. Ez dago *-ijV* edo *-ubV* epentesirik: *becataria*, *Santuen*. Egun Sakanan aldean (baina ahulago edo galbidean Burundan) fenomeno indartsua izanik ere (Zuazo 2010b: 45 eta hur.), Araban *Albek* baino ez du *-uba* bezalakorik, eta ez sistematikoki. Araba ekialde / Nafarroa aldeko *Ituk*, *Porek* eta *Sevek* ere ez dakarte. Zuloagak (2020: 302, 312) dioenez, ez dago XVIII. mende aurreko adibiderik gure inguruan; Sakanakoak berankorrek bide dira.

6.2.1.10. Beheko bokalaren asimilazioa badago, baina kontsonantea behar du ondotik. *U* duten adibideetan, *cerua* dugu, baina *ceruen* eta *Santuen* ‘Santuan’.⁹⁹ Ez dago *i* duen adibide garbirik, testigantza guztietan bokala baitago beti ondotik, eta ez kontsonantea (cf. *Maria*, *guzciain*, *guztiay*). Orobat gertatzen da egun Sakanako Arbizun, Unanun, Arruazun

⁹⁸ Errebitsatzailetako batek ohartarazi didanez, Erdi Aroan ez da arraroa <n> *pro* <nn> idaztea; ondorioz, <n> grafemak hots palatala ere adieraz dezake. Aguraingo datuotan, beraz, ez daiteke baztertu halakorik egotea.

⁹⁹ Bilakabidearen murriztapenak ez datoz bat, beraz, hego-nafarreraren mendebaldean, Goñerrian, Oltzan edo Itzarbebarren dauden asimilazio azkarrekin (cf. *bañetu*, *sabioe...*) (Camino 2003: 73).

(Erdozia 2001: 111 eta hur.) eta Urdiainen (Zuazo 2010b: 37).¹⁰⁰ Testuko *travajuac* adibideak salbuespena dirudi, oinarrian *ua* badugu, eta ez *oa* > *ua* bilakabidea (*trabajoak* > *trabajuak*). Arten eta Ameskoako toponimian (Salaberri 1998: 63) ez dugu fenomenoaren bihirik, eta, Zuloagak jaso bezala (2020: 333), Arabako eta Sakanako lekukotasunetan ezin bakana goa da berrikuntzaren presentzia 1800. urtea baino lehen. Araba mendebaldeko *Dotrinazko Sermoitegian*, ordea, goiztiar dago (Ulibarri 2015) eta aztergai dugun eremutik urrunxeago, Arabako ipar-mendebaldean edo Bizkaiko lur mugakideetan, asimilazio honek indarra du XVII. mendetik. Cf. 1640 inguruko *Viva Jesus* (Ulibarri 2010; Zuloaga 2013). Gainerakoan, Lakuntzako XIX. mendeko testuetara jo behar da adibide bila. Nafarroa Garaian lehen adibideak XVII. mendean ditugu (Reguero 2019: 402-403), baina fidagarrienak mende akabukoak dira, eta gero ezaugarria han eta hemen ageri bada ere, banaketak ez du koherentzia geografikorik (Camino 2003: 83, 120).¹⁰¹

6.2.1.11. *Ea* > *ia* disimilazioa sistematikoa da: *semia*, *biar*, *ofendizaitia*, *erredentoria*, *persona*, *arimiari*, *excelentiaba*... Arten ere sistematikoa da (behin *apartatcea* badakar ere). Toponimian ere ageri da, baina salbuespenez josirik. Hala, esaterako, *Bustico errequea* edo *errequia* dago Eulaten 1687. urtean (Salaberri 1998: 52). Toponimo zaharretan ohikoagoak bide dira disimilaziorik gabeko formak. Araba erdialdeko eta ekialdeko testu corpusen, *Albek* baino ez dakar *biar* hitzean, eta Sakanan, XIX. mendean ageri da (Zuloaga 2020: 279) egun azkarra den fenomeno (Zuazo 2010b: 41 eta hur.). Toponimiari begiratuta, fenomeno goiztiarra dirudi Ameskoan, XVII. mendekoa bederen, gero zabalduko bada ere.

¹⁰⁰ Nik gaineratuko nuke kontsonante horrek bokalen artean erortzen ez denetarik behar duela izan; herskari ahoskabea, txistukaria edo sudurkaria. Bestela, bilakabidea ez da gauzatzen: cf. neronek Lakuntzan ahoz bildutako *santuben* (< *santuba-n*) inesibo singular asimilazioduna, baina *santuba(a)ki* komitatibo singular asimilaziorik gabea (< *santuba-reki*); hots, ****santubereki** eman ez duena. Gure testuan ere *Santuarequi* dugu.

¹⁰¹ Reguerok (2019) eta Zuloagak (2022) ez dute testuinguru fonologikoan kontsonantea dagoen ala ez kontuan izan fenomenoak dokumentatzeko tenorean, baina Bilbo inguruetako testuetan eta egun Leintz eta Deba ibarretan ere kontsonantearen beharra dugula ematen du (ik. Ulibarri 2015: 147; Zuloaga 2017).

6.2.1.12. Oro har, ez dago *oa* > *ua* disimilaziorik: *Jangoicoa*, *poderosoa*, *egoan*, *apostoloay*, *Fedecoac*. *Travajuac*, *justua* eta *Santua* adibideen kasuan, ordea, jatorrian *u* dugula pentsa daiteke. Salbuespen garbi bakarra *lenaingua* da, fenomenoa bizirik egon zitekeela salatzen duena, nahiz eta idatzian islatu ez. *Arten* ere agertu ez arren, Ameskoako, Lanako eta Allingo XVII. mendeko toponimian badugu *portillua* bezalakorik (Salaberri 1998: 60). Zuloagaren ustez (2020: 295), XVIII. mendearen erdialdetik aurrera ugaritu ziren halakoak, nahiz eta lehenago badiren (cf. *Sev: Moriscuaq*). Ondorioz, Arabako lekukotasunetan bakan agertzen da (*Alben nua* kenduta), baina badago XIX. mendeko Sakanan (Zuloaga 2020: 290), eta egun fenomeno azkarra da (Zuazo 2010b: 44 eta hur.).

6.2.1.13. Bokalen artean, *u* kontsonante bilakatzen da: *excelentiaba*, *crisiaba*, *eben*. *Lazek* ere adizkietan halakoak ditu, eta mendebalde zabalekoak dira *eban* bezalakoak. *C(h)ristaba* bezalakoak, ordea, han eta hemen ditugu (cf. OEH s. v. *kristau*) eta, beraz, ez du ematen hizkerak sailkatzeko ezaugarri erabilgarria den.

6.2.1.14. Diptongazioa dago *oraicio* hitzean. Forma berezia izan arren, ez dut erratatzat jo, XIX. mende erditsuko Hiriberri Arakilgo predikuetan ere badelako (Salaberri; Urritzola 2008), baita Saldiasko Apezeneko Jose Eratsunek 1881ean argitaraturiko dotrinan ere (Eratsun 1881). Salaberrik eta Urritzolak hego-nafarreraren hego-mendebaldeko hizkeretan (Uterga, Goñerria, Oltza, baina ez Gesalatz) dagoen diptongazioaren (cf. *begi* ~ *baigi*) zaku berean sartu dute (Camino 2003: 73), baina Saldias urrun dago eremu horretatik. Aldaera lexikotzat jotzea hobetsi dut (cf. § 6.7), bilakabide emankortzat bainoago.

6.2.1.15. Ez dago *i - u* > *i - i* asimilaziorik gurean. *Irugarna* da *Arten Yrigarna* dena. Artatzakoa ere, bakarra izanik, tentuz kontuan hartzeko lekukotasuna da, nire ustez.

6.2.1.16. Aferesirik ez dago aditzetan (*emonen*, *emaiten*), eta adizkietan ez dugu halakorik izan dezakeen adibiderik (cf. *Arteko ezzarogula* < **ez (de)ra-zogula*). Burundan ere bakan dira halakoak, Nafarroan maiz ageri badira ere (Zuazo 2010b: 54-55). Haatik, *yau* dago gurean, *Arten geyo*, *Poren gueyago* eta *Alben gueiago* dena. Horrek, dudarik gabe, Nafarroara begira paratzen gaitu (ik. OEH s. v. *gehiago*, eta § 6.7).

Bestalde, aferesi-fenomeno zabaldua da *eta* > *ta* bilakabidea, gure tes-tuan ere badagoena. Bi formak distribuzio osagarrian daudela argudiatuko dut. Aldaera aferesiduna izen-sintagma barneko juntagailua da beti: *arimia ta gorpuza*; *jaun ta jaungoico*; *cerua ta lurra*; *confesatu ta cumplizeco*; *criadore ta erredentoria*; *S[a]n Pedro ta S[a]n Pablo*. *Eta*, ordea, perpausak elkartzeko erabiltzen da testuan: *Da jaunbat esan eta pensatu didiquen baino excelentiaba*; *Berori dana gatic, eta cere gatic amacezaudan gauza guztiaín gainen*; *Esperanza daucat barcatuco dordazula guztiaç, eta emonendordazula grazia aguinzaite du-danau cumplizaiteco*. Zerrendatzeetan ere forma osoa dago, elkarketa horren hertsia ez denean: *Aita, eta Semia, eta Espiritu Santu jauna*; *Jaquitougula Pa-ternosterra, eta beste Elizaco oraicioac*; *Ni, becataria, confesace naiz Jaungoico guziz poderosoari, eta Maria Virgina veti bienaventuratuari, eta S[a]n Mig[ue]l Arcangel bienaventuratuari*. Bi formen arteko aldea ongi ikusten da horrela-ko adibideetan: *Arima ta gorpuza alcarri unituric, juntatu eben vigarren perso-niari, ceindan Semia, eta gueldituzan jaun ta jaungoico einic*; *Emaitedraut iz ez yau ofendizeco, eta confesatu ta cumplizeco emaitedordain penitenza, eta apar-tazaiteco vecatuaren ocassio guztietati*.

6.2.1.17. Sinkopa *-garrena* atzizkian dago sistematikoki: *Bigarna, Irugar-na, Laugarna*. Arten ere hala da, *eta* horretan, gainera, *Yzangaytezla* dago (cf. *Gamen naizla*). Mendebaldeko testuetan ez dago halakorik, *eta* Zuazok (2010b: 44) dio egungo Burundan ere ez dagoela, baina Altsasun ere sinko-paduna bide zen *-garren* atzizkia (Salaberri 2004: 540). Gainerakoan, sinko-pa ezaguna da Nafarroako eremu zabalean (Camino 2003: 82). Ameskoako toponimoetan sinkoparen adibideak omen daude, esaterako, Larragoako *Larnetan* (< **Larrineta* < **Larraineta*) (Belasko; Gartzia de Albizu 2005: 21), baina halakoak hizkuntz endekapenaren eraginpekoak ere izan daitez-keelakoan nago.

Beste sinkopa bat dago **eradun* aditzaren formetan. Nabarmena da *draut* forman (< **dera-*), baina badagoke, gainera, *dordain* *eta* *dordazula* adizkie-tan, *dor-* < **dro-* < *drau-* < **derau-* bilakabidea proposatzen badugu. Re-guerok (2019: 403, 514) dioenez, sinkopa hau XVI. mendetik aurrera ageri da, Nafarroako erdialdean *eta* Iruñetik beherako eremuan. Larragoako 1556ko auzibidean *derucat* dago, *eta* Bakedaoko ezkontza zinean, 1550ean, *derauçut*, sinkoparik gabeak biak ala biak. Etxaurin 1596ko auzibidean *eta*

Zufiko ezkontza fedean jadanik kausi baitaiteke (Reguero 2019: 79, 131), testuok fidagarritzat baditugu, Ameskoara ondoko mendeetan ailegatu zela pentsa daiteke. Edonola ere, horren arrastorik ez dago mendebalderagoko testuetan, ezta **eradun* aditzaren Sakanako adizkietan ere, gaur egunean (Irizar 1991). Bidenabar, Arteko **erazamen ezzarogula* **ez derazogula* formaren metatesia bada (> **ez derazogula* > **etzarogula*), metatesiak sinkopa ibar hauetara ailegatu aurretikoa behar du, ez baita posible **ez drazogula* formatik abiatuz gero.

6.2.1.18. Metatesia dago **eradun* aditzaren bi forma hauetan: *dordain*, *dordazula*. Honakoa dateke bilakabidea: **derauda-* > *drauda-* > **droda-* > *dorda-*. Ematen du bi hots horzkari edo hobikarien hurbiltasunak errazten duela dardarkariaren metatesia, bigarrena hurrengo silabaren onsetean egonik ere. Izan ere, *au* > *o* bilakabideak gauzatu behar du metatesia gertatzeko, *draut* kontradibideak erakusten digunez. Azken honetan, *a* eta *u* silaba banatan ahoskatu behar direla argudiatu dut beheago (ik. § 6.4.6.3), eta horregatik ez dela *au* > *o* bilakabidea gauzatzen. Arten *ezzarogula* < **ez (de)razogula* metatesia dugula esan berri dut. Ez daiteke zaku berean sar, batetik, hots desberdinei eragiten baitie, eta, bestetik, Artekoak sinkopa gertatu aurretiko metatesia izan behar baitu (ik. § 6.2.1.17); honek, aldiz, ondokoa. Beste behin, **eradun* aditzetik eratorritako Sakanako adizkiek ez dute metatesi honen herexarik (Irizar 1991). Bestelako metatesia egon daiteke, azkenik, *draut* adizkian; izan ere, **draot* formatik heldu bada (ik. § 6.4.6.3), < **droat* metatesia proposatu dezakegu, eta **d(e)rauat* formatik eratorri. Horrela, Burundako *duat* (Altsasu), *deat* (Urdiain) eta *dat* (Bakaiku eta Iturmendi) formekin (Irizar 1991) lotzea errazagoa da etimologikoki.

6.2.1.19. Protesia sistematikoa da *r-z* hasten diren maileguetan: *errecibitu*, *errazoiezcora*, *erredentoria*. Artek ere hala jokutzen du, eta *Albek* ere bai, salbuespen bakanak dituela. Garai zaharragoetan, *Lazek* bietarik du. Bestalde, *eregu* dago bi aldiz testuan. Ez dut, ordea, aldaera hori beste inon ediren. Atzean grafia etimologikoa egon daiteke (cf. *ruego*), baina halakoe-tan, beti idazten du <rr> autoreak. *Regu* Otxoa Arinek dakar bi aldiz (cf. OEH s. v. *erregu*), eta eta baliteke protesia <r> bakarra baina ahoskera

dardarkaria duen forma horri gaineratu izana. Balekibale, hitza bere horretan uztea erabaki dut.¹⁰²

6.2.2. Kontsonanteak

6.2.2.1. Badirudi <j> grafemak soinu belarra islatzen duela. Halako adibideetan ageri zaigu: *Jaun, ja(u)ngoico, jaquinsua, justua, juntatu, jaquinougu, Jaquitougula, travajuac, J[ua]n*. Gainerakoekin alderatuta, azken bi adibideak belar ahoskatzeko aukerak handiak dira, eta ez dago besteekiko alde grafikorik. Gainera, *yau* ‘gehiago’ dugu testuan, ahoskera irristari garbia duena, <y> grafemaren bidez adierazia.¹⁰³ Arten ere hots belarraren alde egin du Salaberrik (2004: 540). *Alben* zer dagoen jakitea ez da erraza, <j> dakarten adibideak *Jauna, Jaungoicoa* eta gisakoak direlako (vs *Ya*). Ezagun da Burundan ere belarra dagoela egun (Zuazo 2010b: 63-64). Belarra bildu zuen Garesen Bonapartek, eta baliteke Gesalitzen ere hala izatea (Camino 2003: 69, 122). Ez dago, beraz, hego-nafarreran maiz dugun hots sabaikaririk edo sabaiaurrekorik, baina hots belarra, XIX. mendean bederen, Ameskoa inguruan hedaturik zegoela dirudi.

6.2.2.2. Ez dago txistukarien neutralizaziorik inoiz; ez herskari aurrean (*errazoiexcora, guxtiac, zazpi*), ez hitz amaieran (*naiz, misericordiaz*), ez hitz hasieran (*zazpi, zuri, cer*), ez bokalen artean (*Elizaco, izandidique, dordazula*) ere. Arten ere ez dago neutralizaziorik, eta Ameskoako toponimian ere ez (Belasko; Gartzia de Albizu 2005: 23). *Porek* leherkari aurrean eta hitz bukaeran du, *Seven* ere bada testuinguru frankotan, hitz bukaeran salbu, *Gamen* herskari aurrean batez ere, baina hitz bukaeran ere bai, eta *Alben* ere herskari aurrekoak dira gehienak, hiperzuzenketa batzuk barne. *Lazen* testuak du neutralizazio gehien, testuinguru orotan. Zuloagak dioenez (2020: 437 eta hur.), mendebaldean XVII. mendetik aurrera indartu zen fenomeno da, eta herskari aurrean edo hitz amaieran da nagusi. Ez da,

¹⁰² *Eregu* eta *eregatu* badaude, baina modernoak dira, eta beste adiera bat dute (ik. OEH).

¹⁰³ Nire ustez, behin ageri den *gaquite* errata da, baina ezeren alde egitekotan, ahoskera belarraren alde egiten du errata honek.

baina, Ameskoara ailegatu, eta egungo Burundan ere ez dago halakorik (Zuazo 2010b: 65).

6.2.2.3. Gure testuan herskari biezpainkari ahostuna dago hitz hasieran *becataria*, *vecatu*, *vecatuain* eta *barcatuco* maileguetan, eta hala da Arten ere. Ahoskabeak mendebaldeko testuetan ageri bide dira, garai arkaikotik (Mounole 2020: 114), eta ahostunen aldeko joera garbia dago Nafarroako testuetan, salbuespenak salbuespen (Reguero 2019: 405). *Albek* bietarik du, testu zatiaren arabera. *Lanek* eta *Gamek* ere *b-* dute, eta *Porek peccataria*. Lazek bietarik du, baina *b-* idatzi ohi du *bekatu* hitzean. Zuazok dioenez (2012: 93), *galamu* dago Araba ekialdeko toponimoetan. Ez diot, halere, koherentzia geografiko garbirik ikusten fenomenoari, eta, gainera, batzuetan oinarri lexikoa duela dirudi, maiz aurkitzen baita *bekatu* hitzean hain zuzen.

6.2.2.4. Palatalizazioa dela eta, diptongoko bokalardiak ez du txistukarrietan halakorik eragiten: *naiz*, *baice*. Inguruko toponimian ere ez dago: *araiza* bezalakoak daude Ameskoan, *areiza* eta *arizarekin* batera. *Hurritza* ere *urrrayza* da Eulaten (1700), eta *Urraiza zelaia* dago Larragoan (1650). Orobat, beti *aitza* ‘haitza’ dago Ameskoan, eta beti (*elizar* Ameskoagoioren (Salaberri 1998: 66-67). Araban ere, ekialdeko toponimian ez dago palatalizaziorik (Zuazo 1998: 140, 2012: 90-91). Gaur egun, Burundan ere hala da (Zuazo 2010b), eta Arabako euskara historikoan, mendebaldean da sistematikoa, baina erdialdean txandaketa dago (*Lanen* eta *Lazen*), eta ekialdekoetan ments da (Zuazo 1998: 138-140, 2012: 89-90; Zuloaga 2022: 206; Ondartza 2022b: 129). Hala, *Porek*, *Ituk*, *Albek* eta *Gamek* ez dute bihirik. Berrikuntza ez da, beraz, Araba ekialdera eta Ameskoara ailegatu, Burundan adibide bakanak egon arren (*aitxur*, *kaixa* ‘gerezia’; Zuazo 2010b: 63). Zuazoren ustez (2010a, 2012, 2019), Arabako berrikuntza zaharra dugu palatalizazioa, mendebaldekoa batez ere, agian Bizkaian gehiago indartu zena. Aldairen arabera (2014: 237) Arabatik zabaldutako berrikuntza nahiko moderno da, baina Zuloagarentzat (2020: 561 eta hur.) dudazkoa da fenomenoaren jatorri arabarra.

Gainera, /i/ eta irristari ondoko /n/-ren palatalizaziorik ere ez dago, ez hitz erdian, ez bukaeran ere: *baino*, *entrainatan*, *Virginiari*, *sinistatu*, *gainen*, *guzciain*, *Cein*, *einzan*, *Jaquinougu*, *nadin*, *aguinzaitte*. Arten ere *baino* dago, eta

1556ko Larragoako auzibidean, *erareynederucat* ‘te haré’. Toponimian (Salaberri 1998: 57), irristari ondoren bietarik dago Lanan eta Ameskoan (-*gaina* eta -*gaña*, esaterako): cf. *Aizurigaina* (Eulate, 1751), eta /i/ bokalarekin palatalizatorik eza da nagusi. Cf. *arriurdina* (Eulate, 1701). Salaberriren ustez, palatalizatorik gabeko formak gailendu dira denborak aurrera egin ahala. Bestalde, hego-nafarreraren corpus historikoan Aezkoaraino jo behar dugu palatalizatorik gabeko formak berriz edireteko (Camino 2003: 84). Kontsonante albokariarekin zer gertatzen den ezin esan dezaket, adibide faltan, baina Larragoako 1556ko auzibidean *yle* dago. Testuei gagozkiela, Araban, Zuazok dioenez (1998: 138 eta hur., 2012: 87 eta hur.), palatalizazioa dago beti maila batean edo bestean. *Porek* palatalizatzen du. *Albenean* palatalizazioa sistematikoa da irristari ondoan, hitz bukaeran salbuespenak egonik ere. *Gamek* bietarik du /i/ bokalaren ondotik, baina irristariarekin palatalizazioa sistematikoa da, hitz bukaeran izan ezik. *Lazek* ere palatalak ditu salbu hitz bukaeran edo silaba bukaeran (cf. *onein*, *oraindo*), ondotik bokala heldu ez denean, betiere (*gañeti*). *Seven* palatalizatorik eza ia sistematikoa da (*ainsinacoaq*, *doctrinea*, *onarequin*, *Espania*, *burdina*, *Virginia*, *gentilaq* ~ *millares*, *ballesta*). Burundan ere erabatekoa da palatalizazio eza gaur egun (Erdozia 2008: 227; Zuazo 2010b: 61 eta hur.), baina egun Burundako ezaugarri esklusibotzat genuena, Ameskoako toponimiaren datuen argitan berrikuntza dena (*pace* Zuazo 2010: 201), Ameskoan eta Lanan ere ezagun zen.

6.2.2.5. Bokal arteko kontsonanteen galerari so, ttaka ez da sekula bokalen artean erortzen: *dira*, *Jaumaren*. Arten ere hala da, eta bakanak dira adibideak gainerako testuetan. *Albek* -*uic* eta -*uric* dakar, eta *Lazen* badira adibide bakan batzuk.

Igurzkari belar ahostunaren galeraren adibideak badaude -*ago* konparazio-atzizkian (*yau* ‘gehiago’, *excelentiaba* < **excelentia(g)ua*) eta *egin* aditzean: *daizun*, *veit*, *einzan*, *eindau*, *eimbaino*. Horietatik landara, *dago* dakar testuak. Arten ere *esperazoula* (< **esperatzen dugula*) dago. *Gamek* *exaun(du)* dakar, eta *gaode* / *zaode* bezalakoak ere bai. *Albek* *ezagutu* aditzaren adibideak ditu, eta *Lanek*, hain zuzen, -*ao* du konparazio-atzizkia, *Alben* -*ago* osoa dena. *Lazek* forma laburtuak eta osoak ditu, are *egon* eta *egin* aditzetan ere (halere, gurean ez bezala, *beguit* du), baina ez konparazio-atzizkian. Badirudi, beraz, galera ohikoagoa dela adizki batzuetan, eta konparaziozko atzizkian.

Horzkari igurzkari ahostuna ere galdu egiten da, adizki laguntzaileetan betiere: *eitout* (< **egite dut*) *jaquitougula* (< **jakite dugula*), *jaquinougu* (< **jakine dugu*). Salbuespen dira *Auto contriziozcoan* baino ez dauden *aguinzaitte dudan*, *emaitedordain* eta *barcatuco dordazula*. Ohar bedi, balekibale, bi horzkari igurzkari daudela salbuespen guztietan. Arten ere fenomeno berbera dugu *gordeceitunac*, *esperazougula* eta *aguinzeyzu* bezalakoetan, baina *ecartedauenac* salbuespena ere badago. **Edun* aditzaren adibideek, *dudarik gabe*, Nafarroako eremu batean aditz nagusia eta laguntzailea batzean dugun *-e-nd-u-* > *-au-* bilakabidea dakarte gogora (cf. § 6.2.1.5). Arabako testuetan, *Lazen* baino ez dut galeraren adibiderik ediren, eta bakan, betiere; gehienetan *ba-* baiezko partikularen gibeletik (*bacusu*). Orobat, *daucat* dugu gure testuan, *Lazen* bitan *daducat* dena (gainerakoetan *-au-* dago), 1566ko Bakedaoko prozesuan *haducat*, eta *Seven daduquela*. *Albek* eta *Gamek* forma laburtuak dituzte jadanik, XVIII. mendean. Aurreko mendeetan, *Lanek* eta *Ituk* ere ez dute *-adu-* tankerakorik, eta, beraz, mende batzuk lehenago abiatutako prozesua gauzaturik zegokeen gure testua ekoitzi zenerako.

6.2.2.6. Genitiboaren eta geroaldiko markaren hots sudurkaria galdu egiten da hitz bukaeran, eta herskari ahostun baten edo txistukari baten aurretik. *Baice*, *ceregatic* / *ceregati*, *onegati*. Aditzen sailean, *jaquitougula* (< **jaquite dugula*), *jaquinougu* (< **jaquine dugu*), *aguinzaitte dudan*, *emaitedordain*, *ofrecizaitte draut*, *amacezaudan* eta gisakoak daude, baita *jaquite* bat ere, esaldi bukaeran. *Emonendordazula* da salbuespen bakarra. Arten ere franko daude (*esperazoula* < **esperatze dugula*), *eitedau*, *obligace gaitu...*) eta inguruko lekukotasunek ere badakarte. Larragoako 1556ko prozesuan *erareynederucat* ‘te haré’ iluna dago, apika **erareynen derucat* zena. Toponimiak ere bietarik dakar. Hona Ameskoako San Martingo hiru adibide, adibidez: *Usocedatenduena* (1702) ~ *Usocedateduena*, (1704), *Usocedatedena* (1742) (Belasko et al. 2010). *Porek* eta *Albek* forma sudurkaridunak dituzte, baina *Lazek* gabeko adibide franko ditu, ondotik /n/, /l/ edo bokala dagoeanean: *egote nax*, *esa eusan*, *eguite ez evela...*¹⁰⁴ Lazarragarena kontu grafiko hutsa ere izan daiteke, halere (Mounole 2020: 82). Aditzetan, fenomenoa

¹⁰⁴ Gure testuan *Jagoico* ageri da bi aldiz, baina autoreak berak behin <n> gaineratu dionez, hala zuzendu dut neronek bestean ere.

aski ezaguna da erdialdean, eta Nafarroan ere bai, gaur egungo mintzoan (Apalauza 2010: 283). Ez dirudi hizkerak sailkatzeko esanguratsua den, edonola ere, duen distribuzio nabarra ikusita.

6.2.2.7. Ozen ondoan ez dago afrikaziorik, edo ez da grafikoki islatzen: *aguinzaitte, einzan, Cenzuc, jaquinsua, pensatu...*

6.2.2.8. Ez dago ahostuntzerik ozen ondoan: *jaun ta jaungoico, santu*. Artatzako testuan *da* ‘eta’ aldaera ere badago txistukari ondoren, baina gurean ez dago *ta* bakar bat ere testuinguru berean, konparagarri.

6.2.2.9. Hitz barnean kontsonante-bakuntzea dago: *Noc* ‘nork’. Artatzako testuan forma dardarkariduna dago, eta orobat gertatzen da *Poren, Lazen* eta *Alben* ere, araiarrak *ceuc* ere badakarren arren. Urdiainen *nok* dago gaur egun (Zuazo 2012: 105) eta testu hau dugunaz geroztik, Amekoagoienean ere bazela dirudi (*pace* Belasko; Gartzia de Albizu 2005: 23). Ez diot, haatik, ezaugarriari ez sistematikotasunik, ez koherentzia geografiko gardenik ikusten.

6.3. Izena

6.3.1. Pertsona-izenordainak

2. taula. Persona-izenordainak (neronek egina)

	1. sg. (arrunta)	1. sg. (indartua)	2. sg.
ABS	ni		
DAT			zuri
GEN	nere	noure	
MOT	neregati		

6.3.1.1. Jatorriz indartua den *neurek nere* eman du, erabilera ez indartuan (ez *nire*). Ordurako ez dago *Lanek, Lazek, Porek* eta *Otsek* duten *ene-*ren arrastorik, eta hala da *Alben* ere. Egungo Burundan ere *ne(re)* dugu (Zuazo 2010b: 109).

6.3.1.2. Forma indartuek *au* > *ou* bilakabidea gauzatu dute (ik. 6.2.1.5 atalean esandakoa), Arten bezala (*gouroc*, *ouren...*). Arabako testuetan, ordea, *-eu-* dago beti, eta Bakedaoko 1550eko ezkontza-fedeak ere *-eu-* du, Porek bezala. Burundan *ñeaure* / *niaure* dago egun, baina adinekoen artean *neronek* bezalakoak ere badira (Zuazo 2010b: 110).

6.3.2. Erakusleak eta hirugarren pertsonako izenordainak

3. taula. Erakusleak eta hirugarren pertsonako izenordainak (neronek egina)

	1. gradua	3. gradua (ind.)
ABS	au, dudanau ¹⁰⁵	berori / verori (berorika)
GEN		bere
INES		beregan (biziduna, bihurkaria)
MOT	onegati (sg.)	

6.3.2.1. Berorikako formak daude (*berori*). *Lazek* eta *Albek* ere badakaratzate (ik. tratamenduen erabileraz 6.6 atalean esandakoa).

6.3.2.2. Motibatiboa eta inesiboko forma bizidunak genitiboaren gainean eraikiak dira (mot. *onegati*; ines. *beregan*). Arten ere *arengan* dugu, baina *Albenak* absolutiboaren gainean eraikiak dira. *Lazek* denetarik du izenordainetan (*beregan* ~ *nigana*), baina izen berezietan absolutiboa darabil (*Sirenagana*). *Gamek* eta *Ituk* ere genitiborik gabeak dituzte.

6.3.2.3. 1. graduko erakuslearen motibatiboan morfema genitiboa sudurkaririk gabea da: *onegati* (ik. 6.2.2.6 atalean esandakoa). Halakoxeak dira

¹⁰⁵ Forma honetan, erakuslea baino, artikulua ez ote dugun galde daiteke, ala, batetik besterako bilakabidean, tarteko urratsen bat. Haatik, erdarazko zenbait testutan «este propósito» aurkitu dut, baita «mi propósito» ere. Erakusletzat jo dut, besterik frogatzeko helduleku irmorik ezean.

Alben onegaiti, Lazen onegati / onegaiti eta Lanen areguati ere. Egungo Burundan, ordea, *honengeiti(k)* dago (Zuazo 2010b: 103).

6.3.3. Galdetzaileak / konplementatzaileak

4. taula. Galdetzaileak / konplementatzaileak (neronek egina)

	Nor	Zer	Zein	Zenbat	Zergatik	Nola
ABS		cer	cein (sg. / pl.) cenzuc (pl.)	ceimbat (x2) cembat (x2)	ceregati (x2) cere gatic (x1)	nola
ERG	noc					
GEN	noren					
INES	non					

6.3.3.1. *Nor* galdetzailearen ergatiboak ez du *r*-rik (ik. 6.2.2.9 atalean esandakoa). Artatzako testuan, ordea, *norc* dago, eta hori bera dute *Porek* eta *Lazek* ere. Urdiainen ere *nok* dago (Zuazo 2010b: 108).

6.3.3.2. *Cein* singularra eta plurala izan daiteke, baina mendebaldeko *cenzuc* ere badago. *Gamek* ere *-tzuk* du, eta *Lazek* bietarik. *Albek*, ordea, ez du morfema pluralgiledun formarik. Zuazok (1998: 154) *-tzuk* Araban mendebaldekotzat eta maiztasun urrikotzat zuen, baina *Laz* ezagutzeak irudia aldatu du, jakina.

6.3.3.3. *Ceinek*, erlatibozkoa denean, ez du artikulurik hartzen: *ceindan*. *Albek* ere hala jokutzen du, baina ez *Lazek*.

6.3.3.4. *Zenbat* galdetzaileak *i* izan dezake, ala ez: *ceimbat* ~ *cembat*. *Lazek* *ceimbat* eta *cinbat* ditu.

6.3.3.5. Kausazko perpausetako *zeregatic* amaierako herskariarekin dago *Auto contriziozcoan* behin, eta hortik kanpo, bi aldiz herskaririk gabe. Ematen du txandaketa dagoela Arabako testuetan. *Albek* *ceregati* eta *cegatic* ditu, *Gamek* *ceregatic*, eta *Lazek* *cegaiti*.

6.3.3.6. *Nola* galdetzailea dago (vs *zelan, nolan*). Arabako testuetan hori ageri da (*Lanek nolan* du). Zuazok (2012: 221) modernotzat du *zelan*, eta ez bide da ekialdera zabaldu. *Albek* eta *Gamek*, bestalde, *alan* forma sudurkaridunaren adibideak dituzte, gabearekin batera.

6.3.4. *Elkarkariak*

Elkarkariak *a-* du: *alcarri*. Hala da *Lazen* eta *Gamen* ere. Gaur egun, Burundan ere *alkar* dago (Zuazo 2010b: 59). Arkaismoa bide da; izan ere, ekialdean ere halakoak daudela ezin ahatz daiteke.

6.3.5. *Mugagabe berezi batzuk*

Artikulua esperoko genukeen testuinguru batzuetan, artikulurik gabeko egiturak daude: *Non dago Jaungoico?*; *Aita da Jaungoico?*; *Semia da Jaungoico?*; *Espiritu Santu jauna da Jaungoico?* Horien aldean, baina, *Cer da Jaungoicoa?* eta *Non egoan Jaungoicoa cerua ta lurra eimbaino len?* bezalakoak ere badaude. Zuazok (2012: 118-119) dio *Lanek* ere badituela artikulurik gabeko formak, eta *Gamek* ere bai, atribuetan. Artikulurik gabeko atributuak badira *Arten* ere (*Yzangaytezla garbi eta casto*). Gauza ezaguna da Euskara Zaharrean oraindik ere ohikoak direla artikulurik gabeko atributuak eta objektuak, eta artikulua emeki-emeki sartuko dela ondoko mendeetan, mendebaldean batez ere (Mounole & Gómez-López 2020; § 3.3.1). Aztergai dugun testuan, ordea, halakoen gibelean erdararen eragina egon daiteke, txandaketa dagoelako, izen bereziak ez duelako gaztelaniaz artikulurik hartzen (cf. *El Padre es Dios?*), eta jadanik XVIII-XIX. mendeen bueltako testua dugulako. Ez dut azalbiderik, ordea, *izandidique au nere azqueneco confesio* adibidearentzat, hutsa ez bada.

6.3.6. *Eratorpen-atzizkiak*

6.3.6.1. Erromantzetiko *-one* atzizkiak *-oi* (< *-oe*) eman du gurean (*errazoiexcora*), Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan ohi bezala (Zuazo 2012: 100-101). Ez dago *-io* metatesirik, hego-nafarreraz aski zabaldua dagoena,

Gesalitzen barne (Camino 2004: 1143). Ez dugu, orobat, lehen testuetarik Nafarroako bereizgarri den *-on* (Camino 2009: 348; Reguero 2019: 503) ere. Burundan *-on* dago halakoetan egun, baina mailegu zaharretan *-oi* ere ez da arrotza (Zuazo 2010b: 112).

6.3.6.2. Erromantzetiko *-cion / -sion* atzizkia *-zio / -sio* da: *contiziozcoa, orai-cioac, satisfazcioraco, ocassio, confesio, Pasio. Lanek, Lazek, Gamek* eta *Albek* ere *-cio / -sio* dute, erdialdean eta Nafarroa gehiengan bezala (Reguero 2019: 409-410). Aldaera sudurkaridunak (*-ziño*), bizkaiera arkaikoaz geroztik agertzen hasiko direnak (Mounole 2020: 233), Araba mendebaldean eta Bizkaian baino ez bide ziren hedatu (Zuazo 1998: 146-147, 2012: 101), lapurtera klasikoko autoreek darabilten *-zino* aldaerarekiko beregain, hain segur.

6.3.7. Zenbait kasu-markaren formez

6.3.7.1. Datiboan, mugagabearen adibide bakarra dugu: *alcarri*. Gainerakoan, singularrean *-ari* dugu, eta *-ai* pluralean: sg. *poderosoari, bienaventuratuari, personiari*; pl. *apostoloai / apostoloay, guztiai / guztiay*. Nafarroako testu zaharretan *-ri* da forma ohikoena (Reguero 2019: 424), eta ez dago hego-nafarreraren hego-mendebaldean (Gesalatz barne hartuta) XVIII. mendetik aurrera ageri den *-agi* morfemarik (Camino 2003: 74; Reguero 2019: 516). Arten eta Poren *-ai* dago pluralean, *Albek* ere gure testuan bezala jokatzeko du, nahiz eta baduen *-ai* singular bat ere, eta *Gamek -ari* eta *-ai* ditu singularrean eta pluralean hurrenez hurren. *Lanek*, ordea, *-ai* du singularrean zein pluralean, eta *Lazek* ere *Lanek* bezala jokatzeko du, singularreko *-ari* batzuk ere badituen arren. Zuloagak jaso bezala (2022: 140), *-ai* da datibo pluraleko marka posible bakarra Bizkaian eta Araban XIX. mendera arte, eta nagusi da Gipuzkoan ere. Nafarroako corpusean, ordea, *-e-du* na da datibo pluraleko marka, salbuespenak bakan direla (Oltzan, Arakilen eta Txulapainen bada alerik; Camino 2003: 131).¹⁰⁶ Datuak ikusita, badi-

¹⁰⁶ Burundako *-airi* datibo plurala (Erdozia 2008: 230; Zuazo 2010b: 78) aski berezia da. Ez nago ziur *-ai* formari *-ri* gaineratu zaion modu pleonastikoan, ala **-aeritik* abiatu behar dugun. Nafarroako hizkeran ez dira *-eri* tankerakoak XVII. mendea baino lehen ageri (Reguero 2019: 516).

rudi mendebalde zabaleko berrikuntzari (Aldai 2014: 236; Zuloaga 2022: § 7.2) begira ageri dela Ameskoa honetan ere. Caminok (1999: 40, 2003: 452-453), ordea, iradoki du Sakanan –Nafarroako beste leku batzuetan bezala– ezagun den *ei > ai* disimilazio sistematikoak azal dezakeela Ameskoan datiborako *-ai* izatea (cf., orobat, Zuloaga 2022: 143-147). Baina gure tesuan ez dago *ei > ai* bilakabiderik (cf. 6.2.1.4 atalean esandakoa), eta horrek Caminoren interpretazioa zailtzen du. Datibo pluralaren marka mendebaldeko ereduari jarraikiz egina dela pentsatzea dirudi zentzuzkoena.

6.3.7.2. Genitibo singularrean *-aren* dago: *Jaunaren, Virginiaren, vecatuaren*. Beraz, singularrean ez da *-r-* galtzen (ezta genitiboaren gainean eraikitako kasuetan ere). Ameskoako toponimiaren datuek ere gauza bera diote (Salaberri 1998: 83). Hala, Eulaten berean *Zelaiaren ychaurradana* (1696, 1697) dago, besteak beste. Haatik, *Yagonzelaia* (1700), *Yagona* (1634), *Yagoin celaya* (1668) eta *Diagoinbularra* (1672) bildu dituzte Ameskoako San Martinen Belaskok eta bestek (2010). Egia da, bestalde, *Arten -aren* dagoela singularrean. Forma ttakduna dago *Poren* eta *Seven*. *Ituk* eta *Albek* ere *-aren* dute nagusiki, baina *-anen* adibideak ere badituzte. *Lanek -an* du singularrean eta *Lazek -aren, -aen* eta *-en*. Burundan *-an* dago egun (Zuazo 2010b: 78). Polimorfismoa, beraz, zaharra da Araban, eta Ameskoan ere forma ttakdunak eta gabeak ditugula ematen du.

Pluralean *-aen* dago (*-ain* bilakatua: *guzciain, vecatuain*), eta plural hori bera darabilte *Porek* eta *Sevek*.¹⁰⁷ *Lazek -en* du, eta *Gamek -an (beguian)*. *Albek -en (ofensaen, guztien)* eta *-n (penan)*. Bai *-an* bai *a-z* amaitzen diren hitzetan dugun *-n*, agian, *-aen > *-aan > -an* bilakabidearen ondorio, errebisatzaile batek iradoki bezala. Burundan ere *-ain-* / *-ein* dago egun (Zuazo 2010b: 78).¹⁰⁸

6.3.7.3. Inesibo singularrean asimilazioa dago *-u-z* amaitzen diren izenetan (cf. 6.2.1.10 atalean esandakoa): *ceruen, Santuen*. Kontsonantez amaitutako adibide bakarrean *-ean > -en* dagoela ematen du, ez bada mugaga-

¹⁰⁷ Ez bedi nahas Nafarroan XVIII. mendeko lekukotasunetatik aurrera ageri den *-ain* genitibo singularrarekin (Camino 2003: 82; Reguero 2019: 516): Sakanan ez dugu (Zuazo 2010b: 79).

¹⁰⁸ Genitibo pluraleko *-ain* Burundako ezaugarri eskusibotzat du Zuazok (2010b: 200), baina orain Ameskoan ere badugu, eta, *-aen* ere zaku berean sartzen badugu, Araban ere bai.

bea: *gainen* (Albek *gueñean* du). *Gamek* ere *egunen* du, eta *Arten edaden*, *dignidaden* eta *goviernon* daude, semantikoki mugagabetzat hartu behar direnak. Pluralean, *-etan* dago (*guztietan*), baina *-a-z* bukatzen diren hitzetan *-a* horri eusten zaio (*entrainatan*), *-aetan* > **-aatan* > *-atan* bilakabidearen emaitza izan daitekeena. *Lazek*, *alta*, *-aetan* du halakoetan oraindik.

Inesibo bizidunerako *-gan* dago (vs *baitan*), eta hala da testu arabarretan ere (Zuazo 2012: 114). Zuazoren arabera (2012: 57), Bizkaia, Araba eta Gipuzkoa gainerako lurraldeetatik banatzen duen ezaugarria da hau, Burundán ere bildu baitu *baitan* (Zuazo 2010b: 81), baina *-gan* ez da inolaz ere arrotza Nafarroan, Beriainen eta Elizalderen testuetan, esaterako (Reguero 2019: 430).

6.3.7.4. Ablatiboan *-ti* dago. Singularrean *odoleti* dago, eta *guztietati* pluralean. Ameskoako XVI. mendeko auzibideei gagozkiela, 1566ko Bakedaon *escuetaric* dago (instrumentala edo prosekutiboa dirudiena), baina 1539ko Zudairikoan, *faldriquerati*. *Arten -ti* dago, eta Albek *-ti* eta *-tik* ditu. Testu zaharragoetan, *Lanek* batez ere *-ti* dakar, baina B eskuak *-tik* ere badu. *Seven urruniq* dago; *Lazek -rean* du singularrean, *-(r)ik* behin eta *-reanik* bakan batzuk ere bai, baita *-ti(ka)* batzuk ere, eta pluralean *-etarik* eta *-etati* ageri du. *Gamek -tik* du nagusiki (salbuespen batekin). Betolatzak *-(r)ik* baino ez du singularrean (*arterean* bat ere bai), eta *-etarik* pluralean. Ezagun da gaur egungo Sakanan *-ti* eta *-etati* erabiltzen direla (Erdozia 2001: 261 eta hur.; Zuazo 2010: 81), nahiz eta XIX. mendeko Urdiaingo dotrinan *-tik* bitxia dagoen (Urrestarazu 2022: 220-221). Esanguratsua da hemen *Poren -rica*. Reguerok (2019: 432) *-ti* bakarra aurkitu du euskara arkaiko eta zaharrean Nafarroa Garaiko testuetan, 1743an (ez du Zudairiko adibidea aipatzen), eta Caminorentzat (2003: 62), *-ti* han eta hemen ageri den arkaismoa baita (Sakanan, Gesalitzen, Aezkoan, Zuberoan...), nekez erabil daiteke hegonafrarreraren ezaugarri bereizgarritzat. Edonola ere, gure testua ekoitzi zen orduko, ez dugu *-rik* formarik, inoiz izan bada.

Beste alde batetik, Urgellek (2020) eta Zuloagak (2022: 160) *-rean* MEZ definitzeko elementua izan daitekeela iradoki dute, eta Zuazok (2010a, 2012, 2019) Arabako berrikuntza zahartzat du, Bizkaian indartua eta Araban lehenago galdua. Ondartzarentzat (2022b: 127), ordea, arkaismoa da.

Edonola ere, Zuloagak erakutsi duenez (2022: 154-155), bai ablatibo / prosekutibo bereizketa, bai *-reanen* emankortasuna agortuxeak ziren Araban garai arkaikotik aurrera –Arabako ipar-sartaldean geroxeago agian (Ulibarri 2015: 158)– eta gaineratuko nuke Araba ekialdeko lekukotasun apur eta berankorrek horren alde egiten dutela. Hartara, Ameskoan inoiz *-rean* izan bazen, desagertua geneukake XVIII. menderako.

6.3.7.5. Komitatiboa *-ki* da dagoen adibide bakarrean: *Santuarequi*. Artatzako testuan ere *-ki* dago eta Ameskoatik kanpoko corpus historikoan, *Lanek -kin* du,¹⁰⁹ *Porek* eta *Sevek* bezala. Halaber, *-kin* eta *-gaz* darabiltzate *Lazek*, *Ituk*, *Albek* eta *Gamek*. Gasteiztik ekialdera, beraz, txandaketa dago, eta Zigoitiraino aurki zitekeen *-ki* aldaerarik. Gauzak horrela, Zuazoren ustez (2010a, 2012, 2019), Arabako berrikuntza zaharra da *-gaz*, agian Bizkaian gehiago indartua. Zuloagarentzat (2022: 227), ordea, ez da Gasteiztik hedatutako berrikuntza, Bizkaikoa baizik. Edonola ere, Arabaren iparraldean eta erdi-mendebaldean ohikoagoa (eta Bizkaian bakarra) den *-gaz* ez da Nafarroara ailegatu.¹¹⁰

Bestalde, ohar bedi komitatiboko morfemak ez duela amaieran sudurkariarik Ameskoako testuetan. *Gam* arabar iruñeratuaren testuan ere bada halako adibiderik, eta Nafarroako testu historikoetan –Burundakoetan barne– ere bai, *-kin* formarekin batera (Camino 2003: 78), baita Legution ere, azken hamarkadetako mintzoan (Zuloaga 2022: 223). Egungo Burundan, ordea, *-kin* dago (Zuazo 2010b: 79), eta Nafarroako corpus historikoan, Reguerok (2019: 425) Iruñean eta hortik behera baino ez du *-ki* aurkitu, forma sudurkariarekin batera betiere. Arkaismoa dela baitirudi, balio sailkatzaile urria eman behar zaio ezaugarri honi (Camino 2003: 78).

6.3.7.6. Instrumentala lepokaria da beti: *obraz*, *guziz*, *culpaz*, *errazoiezcora...* Ez dago Nafarroako euskarara inguratzen gaituen forma apikalik (Camino 2009: 348). Berdin gertatzen da *Arten* eta 1550eko Bakedaoko ezkon-

¹⁰⁹ Zuazok (2012: 109) *Lanen -az* batzuk *-gazetik* eratoritzen ditu, baina ik. Zuloaga (2022: 219-222) horren kontrako argudioetarako.

¹¹⁰ Arruazuko kanta bateko *Alcate jaunaz egondu gera* (Satrustegi *apud* Zuloaga 2022: 223) berezia eta bakarra da: *testis unus...*

tza-fedean, baita Arabako lekukotasun guztietan ere. *Poren deies* eta *gutças* instrumental apikalaren adibidetzat jo izan dira, baina grafia-kontuek eta hitz bukaerako txistukarien neutralizazio sistematikoak (cf. § 6.2.2.2) hori ezbairik gabe esatea zailtzen dute. Burundan ere lepokaria da (Zuazo 2010b: 80), eta apikalak banaketa bihurria du, baina aztergai dugun eremutik geratu, Gesalitzen, forma apikalak ere badaude, eta Elizalde eta Beriainek ere badarabiltzate (Camino 2003: 87). Reguerok ere (2019: 427, 509), corpus historikoa kontuan hartuta, instrumental apikala duen eremutik landa utzi du Ameskoa, eta erdialderago kokatu du berrikuntzaren kokagunea, lehen testuetarik ageri dena, eta Nafarroan baino ez.

6.3.7.7. Motibatiboan txandaketa dugu. Herskaririk gabeko formak dau-de sistematikoki, *Auto contriziozcoan* izan ezik, horko bi adibideak herskari-dunak baitira: *onegati*, *ceregati*, *neregati* ~ *dana gatic*, *cere gatic*. Orobat, genitiboaren gainean eraiki dira adibide guztiak, *dana gatic* izan ezik. Ez dago, baina, *-gaiti(k)* bezalakorik. *Albek* lau konbinazioak darabiltza: *-ga(i)ti* eta *-ga(i)tik*. Herskaririk eta *i*-rik gabeko forma dute *Lanek*, *Ituk* eta *Otsek* ere, baina *zugatic* du *Gamek*. *Lazek* *-gati* eta *-gaiti* ditu, eta badu, *Lanen* B eskuarekin batera, *-gatica* ere. Reguerok (2019: 429-430) ez du herskaririk gabeko formarik ediren aztertu duen Nafarroako corpus historikoan. Egungo Burundan *-gaiti* / *-geiti* dago (Zuazo 2010b: 81), baina Urdiaingo XIX. mendeko dotrinan *-gatic* ageri da (Urrestarazu 2022: 220).

6.3.7.8. Leku-destinatiboaren adibide bakarra *satisfazcioraco* da. *Albek* ere *orduracò* dakar.

6.4. Aditza

6.4.1. Aditzoina

6.4.1.1. Ez dago aditzoinik gure testuan. Partizipioa dago **edin* aditzaren bi adizkitan (*confesatu nadin*, *pensatu didiquen*) eta beste bi adibideak *-n-z* amaitutako aditzenak dira: *eindaizun*, *emon veit*. Garai zaharragoetan forma partizipiodunak eta gabeak ditugu Arabako testuetan. XVII. mendekoei gagozkiela, *Albek* eta *Gamek* ere beti partizipioa darabilte, baina lehenak

beguira eguizu eta *veguira zazu* bana ditu, eta *Gamek guarda zaitela*. Zuazoren (2010a, 2012, 2019) ustez, Arabako berrikuntza zaharra da partizipioaren hedadura; haatik, egungo Burundan aditzoinaren adibideak ediren ditu, forma partizipiodunekin txandaka (Zuazo 2010b: 124-125). Nafarroan, XVIII. mendean aditzoina dago nagusiki *-tu* partizipioko aditzetan, baina mendearen bigarren erdian badira *-tu* duten formak **edin* eta **ezan* aditzetan; Araban, Gipuzkoan eta Bizkaian baino gutxiago eta geroago, betiere (Lakarra 1986: 664; Mounole 2007: 89-90). Adibideok ikusita, mendebaldean garai historikoan zabaldu zen ereduaren araberakoa zen partizipioa Amekoan ere, gure testua ekoitzi zenerako.

6.4.2. Partizipioa

6.4.2.1. Partizipiorako forma biluzia duten aditzen artean, *-n-z* amaitzen diren aditzak baizik ez ditugu: *esan*, *izan*, *ein*, *emon*. Bistan denez, ez dugu garai zaharrean eta klasikoan hedatu ziren *izandu* bezalako forma pleonastikorik. Goi-nafarreran, gipuzkeran eta lapurteran gertatu bide ziren hala-koak (Mounole; Gómez-López 2018: 504). Nafarroan bereziki XVII. mendeaz geroztik ditugu (Reguero 2019: 436-437), baina eremu dialektal horietatik landakoak diratekeen Sevillako bertsoek *yssandu* eta *egondu* dute, eta *Porek* ere *egondu* dakar. Egungo Burundan, ordea, ezezaguna da fenomenoia (Zuazo 2010b: 126).

6.4.2.2. Gainerako aditzek *-tu* dute; beraz, ez dago *-adu* / *-idu* moduko partizipiorik aditz mailegatu berrien sailean. Hartara, *-atu* amaieradunak dira *pensatu*, *confesatu*, *obratu*, *creatu*, *formatu* eta *confesatu*; *-itu* dute *unitu* eta *errecibitu* aditzek. Arten ere hala da, baita *Seven*, *Gamen*, *Itun* eta *Poren* ere. *Lanen*, *Lazen* eta *Alben* kausituko ditugu, ordea, forma ahostunak, ahoskabeekin batera betiere. Bizkaian ageri dira ahostunak sistematikoen, baina Gipuzkoa hego eta mendebaldean ere badira. Hori horrela, Zuazok (2010a, 2012, 2019) Arabako berrikuntza zahartzat du aldaera ahostuna, Bizkaian indartua. Aldairentzat (2014: 236-237) Arabako lautadako berrikuntza da, eta Zuloagak (2022: 172) sorlekua non duen azaltzeko arazoak daudela erakutsi du, eta multifokala dela iradoki, funtsean, *Lanen* oraindik

oso ugariak direlako *-atu* eta *-itu* dituzten mailegu modernoak. Altsasuko *-au* (Zuazo 2010b: 198), Iturmendiko XVIII. mendeko gurutze-bideko *consoladu* (Reguero 2019: 200) eta Urdiaingo 1650eko auzibide bateko *desdichadu* bazter utzita (Maiora 2018: 164), Nafarroako testuetara ez da hala-korik iritsi.¹¹¹

6.4.3. Aditz-izena

6.4.3.1. Aditz-izenak eratzean, *-in* amaierako aditzak *-ite* egiten du (*jaquitougula*), espero bezala. Halaber, *-onez* amaitzen den aditz bakarrak *-aite* du: *emaitedraut*, *emaitedordain* ~ *emon*. Urgellek (2006: 937) dioskunez, Nafarroan goiztiar dokumentatzen dira *-i-* gabeko formak; Arabako testuetan, ordea, ohikoa da *emon* / *emun* aditzean *emaitte* aditz-izen zaharra gorde-tzea, eta *emoite* baino arruntagoa da. Bakedaoko 1550eko ezkontza fedea *içayteco*, *emayten* ~ *ematen* du. Lanek ere *-ite* ereduak ditu, baita Lazek ere, baina *-te* dute halakoetan Sevek (*egoten*) eta Albek (*emon* ~ *emoten*).

6.4.3.2. Gainerakoak *-tu* partizipioko aditzak dira. Hauetan txandaketa interesgarria dugu *-tze* eta *-tzaite* formen artean. Partizipioa *-atu* egiten duten aditzetan bietarik dugu: *confesace*, *amacezaudan* ~ *apartazaiteco*. Orobat, *-itu* duten aditzetan ere txandaketa dugu, are aditz berean ere: *ofrecizaite*, *ofendizaitia* ~ *ofendizeco*, *cumplizeco* ~ *cumplizaiteco*. Azkenik, *aguinzaitte* dago, ozen ondoko *-tu* partizipioko aditzen erakusgarri. Urgelli jarraikiz (2006: 938), *-tzaite* CVC egiturako aditz-erro monosilabikoek hartu ohi dute, eta bereziki azken kontsonantea ozena denean, baina Araba bide da *-tzaite* testuinguru gehiagotara zabaldu duen eremua, txistukaridun eta herskaridun erro monosilabikoetara eta are polisilabikoetara hedatuz. Lazek zenbait adibide eta Lanen *garbizaitte* eta *gorrizaitte* bisilaboak ditu Urgellek gogoan (baina *urtučen* du *Ituk*), eta, dudarik gabe, Arabarekin bat egiten du gure testuak horretan, *-tzaite* erro trisilaboetara eramateraino. Ez dago trisilaboetan halakorik, baina, *Arten*, *Alben*, *Seven*, *Gamen* eta *Poren* ere. Une honetan, *-tzaite* duen testu bakarra da Nafarroako corpus histori-

¹¹¹ Gesalaten adibide bat eta bakarra ediren du Caminok (2003: 123).

koan, Burundakoetan ere ez baitago. Gainera, Arabako berrikuntza bide den honen aski lekukotasun berankorra dugu, ezaugarria ahulduz joan baitzen, Laudio-Orozko aldean XIX. mendera arte eutsi bazion ere (Ondartza 2022a: 86).

6.4.3.3. *-tzaite* formarekin batera *-tze* ere badagoela esan dugu. Ez dugu, bide batez, *-tu / -du* partizipioekin ageri den *-(k)eta* aditz-izenik gurean,¹¹² edo partizipioaren gainean eratutako *-ite* forma berriagorik, Araban dokumentaturik ditugunak (Urgell 2006: 939 eta hur., 2020; Ondartza 2022a: 56 eta hur., 2022b: 137). Halakoetan *-tze* baizik ez dute, gurean bezala, *Artek*, *Sevek*, *Gamek* eta *Porek*. *Lazek* eta *Albek* ere *-tze* izan badute, beste formekin lehian. Urgellek (2006: 934), Zuazok (2010a, 2012, 2019), Aldaik (2014: 234) eta Ondartzak (2022b: 132) *-(k)eta* ereduko aditz-izenak Arabatik hedatuak izan daitezkeela diote, Debagoienara zabalduak (Burundara ere bai; Erdozia 2008: 230); *-tze*, baina, Iruñetik hedatutako berrikuntza dateke, Nafarroan lehen testuetarik baitugu, *-te* arkaiko zenbaitekin batera (Urgell 2006: 944). Egia da, edonola ere, *-tze* ugari dagoela Araban edo Arabaren itzalpeko testuetan, beste formekin lehian. Eulatek honetan berezi jokatzeko du, ekialdetik zabalduko *-tze* formarekin batera (ez dago *-(k)etarik*) *-tzaite* forma ere muturreraino eramanez.

6.4.4. *Partizipio prospektiboa*

Partizipio prospektiboa Nafarroan eta Lapurdin ohi dugun banaketari jarraitzen zaio; izan ere, *-n-z* amaitzen diren aditzetan *-en* dago: *jaquinougu* (< **jakinen dugu*), *emonendordazula*; *-tu* partizipiodunekin, ordea, *-ko*: *barcatuco*. Bakedaoko 1566ko prozesuan *joanen* dago eta Larragoako 1556koan *erareynederucat* ‘te haré’ (< **erareinen deraukat?*). Horretatik kanpo, ez dago *-en* formaren arrastorik *Poren*, *Lazen*, *Itun* ez *Gamen*. Burundan ere *-en* bide zegoen, Ziordian salbu (Zuazo 2010b: 124), eta *-ko* indartzen ari da egun. Hala, *-en* formaren erabilerak Bizkaia, Araba eta Gipuzkoa gainerakoetatik bereizten ditu Zuazoren ustez, eta Aldaik (2014)

¹¹² Honek *-adu / -idu* tankerako partizipioen faltarekin duen loturaz, ik. Urgell (2006: 944).

-ko baino ez izatea mendebalde zabaleko berrikuntza zahartzat du. Zuloagak (2020: 703), ordea, ez daki zein den sistema berritzailea eta zein gordetzailea. Honetan gure testuak ez du, beraz, mendebaldeko sistemarekin bat egiten, eta Nafarroara begira dago, nahiz eta Nafarroan *-nko* bezalakoak ere ez diren ezezagunak Sakanan, Garesen, eta bestetan (Camino 2003: 87).

6.4.5. Adizkiak

5. taula. Aditz laguntzaileak (neronek egina)

	Intrantsitibo monopertsonala	Intrantsitibo bipertsonala	Monotrantsitiboa	Ditrantsitiboa
<i>Realis</i>	izan	?	*edun	*eradun
<i>Irrealis</i>	*edin	?	egin	egin

6.4.5.1. Paradigma trinkoan *eduki* ageri da (*daucat*), eta ez **edun*. Hala du *Lanek* ere, baina *piedade eun* bezalako batzuk ere baditu. *Lazek* ere *eduki* du maiz, baina **edun* ere tarteka (*ene biotça zuc doçu*). *Gamen* ere *extut nic lotza* dago, baina *nauco* eta *daucat* ere bai. *Eduki* aditzaren forma trinkoak daude, bestalde, 1566ko Bakedaoko auzibidean (*haducat*), *Itun*, *Seven*, eta *Alben*. *Alb* da, bide batez, *deucat* dakarren bakarra, gainerakoek *dau-* duten lekuan. Zuazok (2012: 46) mendebalde, erdialde eta Sakanako ezaugarritzat du **edun* laguntzaileetarako baizik ez egotea, baina Araban badira adibideak eta, kontrara, Nafarroako testuetan XVII. mendetik bederen bada *eduki* trinkorik (Reguero 2019: 440-441). Ez dakioke balio sailkatzaile garbirik eman, nire ustez.

6.4.5.2. *Realis* ditrantsitiboan **eradun* aditzaren formak baino ez daude: *draut* (Nik-Hari-Hura), *dordain* (Haiek-Niri-Hura), *dordazula* (Zuk-Niri-Hura). Hala da, ikus daitekeenez, are datiboa 3. pertsona denean ere, eta objektua singularra izanik ere, halakoek **nin* izan ohi baitute beste hizkera batzuetan (Mounole 2015: 481). Nafarroan bi aditzen arteko banaketa azaltzea zaila da (Reguero 2019: 444 eta hur.), baina ematen du, testuaren la-

burtasunean, ez dugula halako lehiarik gurean. Zuloagak (2022: 242) mai-suki laburtu duenez (ik., orobat, Eraña 2020: 59), Araban bi multzo bereiz daitezke: mendebaldean **edutsi* baino ez duten testuak daude, eta erdialdean, aditz horrekin batera, **nin* ere badutenak. *Albek*, *Ituk* eta *Gamek* **nin* eta **edutsi* dute.¹¹³ **Nin* baino ez dago *Poren* eta *Seven*. **Nin* eta **edutsi* aditzekin batera, **eradun* dago *Lazen*, **eradu(n)tsi* formapean betiere, Arabako berrikuntza eskusibo bide dena (Ondartza 2022b: 140). Ez dirudi, beraz, **edutsi* Ameskoara ailegatu den, ezta **eradun* hutsa (-*tsi* gabe) Araban dokumentaturik dagoen ere, Nafarroan eta Gipuzkoan (objektu pluralarekin) badagoen bezala. 1550eko Bakedaoko ezkontza-fedeko *derauçut* eta Larragoako 1556ko auzibideko *derucat* fidagarriak badira, lehen testuetarik dugu **eradun* Arabarekiko muga, objektu singularrekin. Hala da gaur egun ere, Sakanako erdi-mendebaldeko aditz-sistemak **eradun* baitarabil (Irizar 1991).¹¹⁴ Edonola ere, XVIII. mendean **eradun* Nafarroako hegoaldeko euskaratik desagertu zen (Reguero 2019: 445) eta, beraz, Arten **nin* baino ez izatea posible da. Zentzu horretan, gordetzaila dateke gure testua.¹¹⁵ Bidenabar, Zuazok (2010a, 2012, 2019) eta Aldaik (2014) Arabako berrikuntzat duten **edutsi*, Bizkaian gogor sartu arren,¹¹⁶ ez zen Ameskoara ailegatu.

6.4.5.3. *Irrealis* monotrantsitiboan *egin* dago (*daizun*), eta ditrantsitiboan ere bai (*veit* < **begit*). Ez dugu, hurrenez hurren, ez **ezan*, ez **erazan* aditzik. Bai geografian bai kronologian gertukoa den Artek, ordea, **erazan*

¹¹³ *Alben dezun* 'dizun' eta *diotzut* 'dizut' **eradun* aditzaren formatzat ez baditugu.

¹¹⁴ Harrigarriki, Zuazok (2010b: 141 eta hur.), egungo Burundako Nor-Nori-Nork saileko aditz sistemaren konplexutasuna azaltzean, axaetik baino ez du iradokitzen adizki horien gibelean **eradun* egon daitekeela, baina ez du beste aditzik ere aipatzen, adizkiak «bereziak» direla esatetik landara. Mapan, ordea, **eradun* eman du (Zuazo 2010b: 202).

¹¹⁵ Reguerok (2018) Nafarroatik edo Gipuzkoatik hedatutako aditz berritatz du **nin*, **eradun* zaharraren aldean. Arrazoa badu, **nin* Artatzara eta Arabara bai, baina Eulatera iritsi ez den berrikuntza litzateke. Aitzitik, **nin* EBZrako proposatzen badugu, eta **eradun* aditzak baino hedadura zabalagoa izateak horren alde egiten du (Mounole; Lakarra 2018: 431-432), lehenik berritzaila agertuko litzateke Eulate **nin* aditz zaharra baztertuta, baina euskara historikoarekiko gordetzaila **eradun* baino ez duen paradigma erabilita, bestelako laguntzailerik hartu gabe.

¹¹⁶ Zuloagarentzat (2022: 301-302, 315), ordea, Bizkaian berean sortutako berrikuntza izan daiteke.

darabil ditransitiboan, XVII. mendean hego-nafarreraren eremuaren hegoaldean ohikoa zena (Camino 2003: 75). Artekoa, edonola ere, berezia da kronologiari begira, aditz horren agerrerarik berankorrena izan baitaiteke. XVI. mendetik ageri zaigun aditza galdutzat dute bai Caminok (2003: 75), bai Mounolek eta Gómez-Lópezek (2018: 508-509) Lehen Euskara Modernorako, Elizalderen dotrinaz geroztiko testuetan.¹¹⁷ *Albek *ezan eta egin*, biak ditu, bai ditransitiboetan, bai transitiboetan, are adizki berean (*dechadala ~ deixtala*), baina **ezan* gutxiago ageri da, eta aginteran baino ez. *Lazek* batez ere *egin* du (trantsitibo eta ditransitiboetan), eta **ezan* batzuk ere bai, trantsitiboetan. Badu, gainera, **ezan* ditransitibo bat, lehena bide dena mendebalde osoan (Mounole 2020: 165). *Porek* eta *Gamek egin* baino ez dute, eta monotrantsitiboak dira dakartzaten adibideak. Egungo Burundan **ezan* bildu du Zuazok monotrantsitiboan, eta *egin* ditransitiboan (2010b: 137-138). *Egin* laguntzailearen gramatikalizazioa Mendebaldeko Euskara Zaharreko ezaugarritzat du Urgellek (2020), eta Zuazok (2010a, 2012, 2019) eta Aldaik (2014) Arabatik zabaldu zela iradoki dute. Lakarrak esan bezala (1996: 183), *egin* ditransitiboetatik monotrantsitiboetara zabaldu bazen, Ameskoan bururaino eraman zen XVII. eta XVIII. mendeetan oraindik hedatzen ari zen berrikuntza hori (Zuloaga 2022: 175 eta hur.).

6.4.6. Morfologia-kontuak

6.4.6.1. Objektua 1. pertsona denean, **edumen* adizkiek *-u-* dute (*dudana*, *dugun*), eta *-au-* (ez *-eu-*) 3. pertsona denean (*dau*, *eben*). Artek ere banaketa bera du. Urgellek (2020: 715) subjektua 3. pertsona denean dip-tongoa gordetzea MEZen ezaugarritzat jo du, aise dokumentatzen baita Bizkaian, Araban eta Gipuzkoako testu zaharretan, baita, ikus daitekeenez, Ameskoakoetan ere, baina ez Nafarroako gainerako lurretan, XVI. mendetik bederen (Reguero 2019: 443-444). Badira forma *-u-*dunak, halere, *Lanen*, *Gamen* eta *Lazen*.

¹¹⁷ Reguerok (2019: 447 eta hur.), ordea, Elizalderen testuan eta ondoren ageri diren adizki batzuk **erazan* aditzaren formatzat ditu, eta agerrerak Zaraitzuraino hedatzen. Edonola ere, ez daude gurean.

Baina bilakabidea diferentea da 1. eta 2. pertsonetan. Zuazok (2012: 125), Aldaik (2014: 235) eta Zuloagak (2022: 236) diotenez, Arabako bereizgarria da horietan ere *-au-* (> *-eu-*) diptongoari eutsi izana. Halako formak dituzte, besteak beste, *Porek*, *Gamek*, *Albek* eta *Lazek*. Haatik, 1. eta 2. pertsonan *-au-* / *-eu-* rekin batera *-o-*, *-e-*, eta *-u-* agertzea ere bada Arabako euskararen erakusgarri eskusiboa (Ondartza 2022a: 31, 2022b: 136), Bizkaiak *-o-* ren alde eta Gipuzkoak *-e-* ren alde egin baitute, lehen testuetarik. Hala, *Lanek -u-* du; *Gamek -u-*, *-e-* eta *-eu-*; *-e-* dago *Seven* eta *Itun*; *Albek -eu-*, *-o-* eta *-u-* ditu, eta *Lazek*, horiezaz gain, *-e-* ere bai. Otsek *-o-* du. Burundako euskara garaikideak, Arabakoarekin bat, polimorfismoa du 1. eta 2. pertsonetan, baina diptongoa hirugarrenean (cf., adibidez, Olatzagutiko *dot*, *dexu*, *du* / *daû* ‘dugu’ ~ *dau* ‘du’; Irizar 1991: 222).¹¹⁸ Bestalde, *au* > *u* bilakabidea, Arabako testu batzuetan ere badena ikusi dugunez, Nafarroatik hedaturikotzat du Aldaik (2014: 235-36), baina Zuloagarentzat (2022: 105-106) eta Ondartzarentzat (2022a: 42; 2022b: 128) poligenetikoa izan daiteke; hots, ekialdeko bilakabidetik independentea, are kronologiari begira ere. Araban *-u-* ere badela ikusita, eta poligenetikoa izan daitekeela uste badugu, zaila da Ameskoako sistemaren bilakabidea zehaztea. Ematen du 3. pertsonarekin diptongoari eutsi izanak mendebaldera hurbiltzen duela. 1. eta 2. pertsonetan *-u-* izateak, ordea, Bizkaitik eta Gipuzkoatik urruntzen du, baina ez du ezinbestean Nafarroara begira paratzen (*pace* Camino 2004: 82-83), Araban ere halakoak baitaude, beregainki sortuak apika.

6.4.6.2. Objektua (historikoki eta morfologikoki) plurala denean, *-it-* pluralgilerik ez da ageri **edumen* adizkietan: *zaudan* ‘zaitudan’. Araban, *Lazek* bietarik du, eta Legution eta Debagoienera ere ezagunak dira hala-koak (Uribe-Etxebarria 2020: 747), baina gainerako Arabako testuetan ez daude (eta egoteko testuinguru egokiak ere bakan dira). Sakanako hizkera garaikideetan ere ez dut ediren (Irizar 1991), baina Burundan horren arrastorik egon daiteke (cf. § 6.5.4.2). Arabatik zabalduko ezaugarri eskusibotzat du Ondartzak (2022b: 138). Ameskoan (eta agian Burundan) egoteak inoiz Araban zabalduagoa egon zitekeela iradokitzen du.

¹¹⁸ Zuazok (2010b: 200) polimorfismo hori Burundako ezaugarri eskusibotzat du, baina Araban indartsua zen.

6.4.6.3. Adizki berezia da **eradun* aditzaren *draut* forma, Nik-Hari-Hura pertsoneri dagokiena.¹¹⁹ Ipar Euskal Herriko mintzoetan (eta mugakoetan), datiboa hirugarren pertsona denean **nin* baliatzen da, eta Gipuzkoako testuetan objektuak plurala behar du izan, **eradun* ager dadin (Mounole 2015: 480-481). Honetan, ordea, ez dugu ez bat, ez beste; datiboa 3. pertsona da, eta objektua singularra. Hori horrela, *-u-* hori, erroaren parte izan beharrean, datibo-marka dela uste izateko argudioak daude; hots, **de-rau-o-t* bezalako zerbait berreraiki beharko genuke, eta ondoren **de-ra-o-t* > *de-ra-u-t* eman duela pentsatu. Horren alde doa *ao* > *au* itxiera testu honetan berean beste hitz batzuetan ere badela (ik. § 6.2.1.6). Gainera, **eradumen* beste adizki batzuetan dugun *au* > *o* (cf. *dordain*) gertatu ez izana (ik. § 6.2.1.5), hain zuzen ere, *-a-u-* hiatoa izateari zor dakioke (hots, *-a-* erroa batetik, eta *-u-* morfema datiboa bestetik).¹²⁰ Bada beste aukera bat ere **de-ra-o-t* formara ailegatzeko: **de-rau-a-t* > **de-ro-a-t* > **de-ra-o-t...* metatesia (ik. § 6.2.1.18). Aukera honek hizpide dugun forma eta Burundako aldaera guztiak forma beretik ekartzeko aukera ematen du: *-o-*dunak metatesidunak dirateke, eta *-a-*dunak metatesirik gabeak (Irizar 1991): *duat* (Altsasu), *deat* (Urdiain), *dat* (Bakaiku eta Iturmendi) ~ *derot* (Olatzagutia), *do(o)t* (Etxarri, Lizarraga, Dorrao, Unanu).

6.4.6.4. *Izan* aditzaren 3. pertsonak *-a-* du, erlatibozko edo iraganeko marka hartzean: *dana gatic*, *zan*. Hala da Arten eta Etxarri Aranaztik ezkererako lekukotasun orotan ere. Fenomenoak Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba (Burunda, Ergoiena, Etxarri, Ameskoa eta Lana barne) gainerakoetatik bereizten ditu (Camino 2000: 170), eta corpus historikotik ere emaitza berberak erator daitezke (Zuloaga 2022: 94). Ameskoako toponimia historikoak ere ez dakar *-ana* eta *-dirana* baizik (Gartzia de Albizu 1994). Cf. Eulateko *Zelaiaren ychaurradana* (1696, 1697). Bestela da berrikuntza eta arkaismoa zein den jakitea. Aldaik (2014) mendebalde zabaleko berrikuntzat di-tuen forma *-a-*dunak arkaismotzat dituzte azken ikerketek, eta *-e-*dunak berrikuntza agian multifokaltzat (Urrestarazu 2021: 74-75).

¹¹⁹ Datibo-komunztadura eza (ik. § 6.5.5) oztupo da testuan adizki triperzonal gehiago izateko.

¹²⁰ Aitzitik, hizkera batzuetan dugun Hark-Niri-Hura formarako *d(e)raut* adizki homofonoan *-au-* erroaren parte da, eta diptongoa jadanik, segur aski.

6.4.6.5. *Izan* aditzaren pluraleko forma monopertsonaletan ez dago *-de* pluralgilerik: *dira*. *Gamek*, ordea, *dirade* du. Mendebaldeko corpusean, XVI. mendeko Gipuzkoako Misererean *dirade* dago (Akesolo 1982), eta Nafarroan, XV. mendetik erruz ageri bada ere, erresumaren erdi-ekialdean da ugarien (Reguero 2019: 442-443). Sakanan, Garesen eta Gesalätzen ere ez dago halakorik, ez eta *dere* bezalakorik ere (Camino 2003: 123). *Dire* ere, Nafarroan han-hemenka baduguna (Reguero 2019: 443), ez dago gurean. Caminorentzat (2003: 63) *dirade* bezalakoek ez dute koherentzia geografiko garbirik, eta nekez erabil daitezke hizkerak sailkatzeko.¹²¹

6.4.6.6. Ez dugu *-z* pluralgilerik, egon daitekeen testuko adizki bakarrean: *dira*. *Artek* ere ez dakar. *Lanek -te* darabil, eta *Porek digus* du, baina *ditu*. *Lazek -it-* franko du, baina *-z* zabaltzen hasia da **edin* eta **edun* aditzetan, eta forma pleonastikoak ere baditu. *Gamek* bietarik darabil: *-z* eta *-te*. Zer esanik ez dago, *-z* pluralgilea euskara osokoa da, baina adizkien hondarrean eta beste pluralgileen kaltetan sistematikoki sartu izana, Zuazoren (2010a, 2012, 2019) esanetan, Arabako berrikuntza zaharra da, agian Bizkaian gehiago indartua. Ez dezagun ahatz, baina, Lizarragan *baliaz* ‘balira’ (Camino 1999: 6) eta Nafarroan *-zte-* bezalako pluralgileak (cf. *zauzte* ‘zaudete’) ere badirela (Camino 2000: 162), eta maiz ageri dela Nafarroako testu zaharretan *-z* pluralgilea **edun* aditzaren iraganeko formetan, subjektua 1. edo 2. pertsona denean (Reguero 2019: 457). Distribuzio nabarrak eta gure testuaren eskasa ikusita, nekez atera daiteke ondorio linguistiko garbirik honi dagokionez.

6.4.6.7. Badirudi *-de* pluralgileak *-e* eman duela adizki iragankorretako 3. pertsona pluraleko subjektuan, baina dagoen adibide bakarra ez da gardena. Testuak *cumplizeco emaitedordain penitenzia* dio. Adizkiaren giblean **derauda-e-n* dagoela onartuta, *-e-* pluralgiletzat jo dezakegu. Testuinguruak, baina, ez du garbi uzten subjektu hori plurala denetz. Erdal iturrietan forma inpersonalak eta pluralekoak kausitu ditut ordainetan (*la penitencia que me sea / fuere impuesta ~ impongana*), eta ez da harritzekoa horiek denak euskaraz 3. pertsona pluralaren bidez itzuli izana. Egungo Urdiainen *duai* dugu forma honentzat (Erdozia 2008: 227; Zuazo 2010b: 123), eta forma

¹²¹ Are gutxiago halakoak arkaismotzat jotzeko aukera dagoenetik, iruzkingile anonimoetako batek gaztigatu didanez.

hori ere **deraudaetik* erator daiteke sobera aspertu gabe. Regueroren hitzetan (2019: 507), *-te* aldaera erdialdeko berrikuntza, aski zaharra izanik ere, ez da Nafarroaren mendebaldera ailegatu.

6.4.6.8. **Edin* aditzaren 3. pertsonan *-edi-* > *-idi-* asimilazioa dago: *didique* (baina *nadin*). Lakarrak (1986: 661) dioenez, Bizkaian lehen testuetarik ageri da azkar, eta Araban eta Gipuzkoan ere badago, baina salbuespen gehiago ditu. *Lanek validi* du eta *Lazek* ere forma asimilatuak dakartza, baina Bikuñak *dadila* du, *Gamek bedi*, eta *Albek estadin*. Orain arteko datu apurrek iradokitzen zuten asimilazioa Araba erdialdean bazela, baina ez zela ekialdera zabaldu. Ameskoako testigantza honek, ordea, bestelako datuak dakartza.

6.4.6.9. Atzizki modala *-ke* da **edin* aditzaren forma monopertsonal bakarrean: *didique*. Hartara, garai zaharrean abiatutako bilakabidea (*-ke* formak *-te* ordezkatzekoa) gertatu da Ameskoan, *-teke* pleonastikoa sortu gabe (Mounole; Gómez-López 2018: 506-507).

6.4.6.10. **Edun* aditzaren iraganeko subjektu singularreko adizkian *-e-* dago (*eben*), ez *-a-* (cf. *eban*). Arabatik hedatutako berrikuntza bide da hori (Ondartza 2022a: 39), eta Araban iraun bide duena garai modernoagoetan ere (Urgell 2020: 727-728). *Lanek* eta *Albek* hala dute, eta *Lazek* ere frankotan darabil, *-a-* dutenekin batera. Ordea, *-a-* dago *Seven*, *Itun* eta *Poren*. Burundako datu garaikideetan ere *ze(e)n* dago (Irizar 1991).

6.4.6.11. **Edun* aditzean, objektua 3. pertsona denean \emptyset - ageri da: *eben*. \emptyset - / *z-* txandaketa ezaguna da mendebaldean, *izan* eta **edin* aditzetan izan ezik.¹²² Hala, *Lazen eben* dago, baina *Sevek* eta *Ituk* forma txistukariduna dute, eta *Gamek* ere *suen* du. Txistukaria dago egungo Burundan ere (Irizar 1991).

6.4.6.12. Jusiboan, *b-* dago: *veit*. Mounolek (2014 [2018]: 93, 221) dioenez, baiezko perpausetan, erabilera perifrastikoan eta subjektu iragangaitza 3. pertsona dela, hots, gurean bezala, *b-* arrunta da hizkera eta garai guztietan, *-(e)larekin* txandaka. XVI. eta XVII. mendeetan, badirudi *b-* dutenak gailentzen direla, baina emaitzak autoreka hartuta, ez dira erabakigarriak. XVIII. mendean, Mounoleren datuei begira, ematen du *b-* ageri dela *-(e)la*

¹²² Hizkera batzuetan, **edin* aditzera ere zabaldu dira \emptyset - duten formak (cf. *eitean* 'zedin').

baino maizago, baina bada kontrakoa duen autorerik ere. Zaila da, beraz, bataren eta besteren arteko lehian, ondorio geografiko eta diakroniko gar-denak ateratzea.

6.5. Sintaxia

6.5.1. Hitz-ordena

Jatorrizko gaztelaniazko testuari lotzen zaio batzuetan, euskararena baz-ter utzita. Hala, aditz trinkoak perpaus hasieran ager daitezke: *Da jaubat esan eta pensatu didiquen baino excelentiaba*. Beste batzuetan galdegaia ez da aditzaren aurrean paratzen, gibelean baizik: *Aita da Jaungoico?*, *Semia da Jaungoico?* Eta, oro har, aditza aurreratzeko joera nabarmena da: *Emaite-draut iz ez yau ofendizeco; eta gueldituzan jaun ta jaungoico einic*. Azkenik, *beste Elizaco oraicioac* adibidean, *besteren* kokapena da aipagarria, sintagma-ren hasieran ageri baita, eta ez buruaren aurretik. Halakoak maiz ditugu euskal testu zaharretan, eta ez dira, baitezpada, erdararen eraginak sortuak. Añibarro, esaterako, Axularren euskal testua moldatzen ari zela, ez zitzaion urdazubiarraren ohiturari lotu (cf. Urgell 2001: clviii-clix): *beste onelaco* moldatu zuen jatorrizko *humelaco bertce*.

6.5.2. Linschmann-Aresti legea

Bete ohi da: *izandidique au nere azqueneco confesio ~ ceregati vecatu ein-dudan [...] noure culpaz*. Badira salbuespenak, halere: *ofrecizaite draut nere vizia*. Espero bezala, bokatioetan, perpausetik kanpoko elementuak baitira, ez da legea betetzen: *confesace naiz [...] zuri, nere ayta espirituala*.

6.5.3. Objektu zuzena absolutiboan

Gure testuan aditz-izenaren objektu zuzena absolutiboan ageri da, ez ge-nitiboan: *aguinzaitte dudana cumplizaiteco; cumplizeco emaitedordain peniten-zia*. Lehenago orokorragoa izan bide zen (Lakarra 1986: 659-660) eta ekial-

de zabalean irau duen (Camino 2003: 83) genitibozko objekturik ez dugu, beraz, testuan.

6.5.4. *Numero-komunztadura*

6.5.4.1. Kuantifikazioetan, *zenbat* galdetzaileak singularreko komunztadura du: *Ceimbat jaungoico dago?*; *Cembat gauza dago [...]*; *Ceimbat gauza obratu eben Espiritu Santu jaunac [...]* (vs *Cembat persona dira?*).

6.5.4.2. Objektu pluralarekiko komunztadura falta dugu sistematikoki, hala monotrantsitiboetan nola ditrantsitiboetan: *Cerua ta lurra, eta mundu guztico gauzac noc eindau?*; *Jaquitougula Jaungoicoaren legueco mandamentuac; ofrecizaite draut nere vizia, obrac ta travajuac; Esperanza daucat barcatuco dor-dazula guztia;* *unitu eben arimia ta gorpuza alcarri. Lanen jadanik horren adibideak daude, Seven adibide bat dago, Lazek maiz ditu halakoak (*edun aditzarenetan alternantzia dago), eta Alben eta Gamen ere maiz gertatzen da (Eraña 2020: 41). Porek, ordea, komunztatzen du, eta Arten ere ez da komunztadurarik falta. Salaberrik (2004: 551), ezaugarri horri doakionez, Artatzako hizkera Nafarroara begira dagoela dio; izan ere, falta (bururaino eramatea) ez bide da Nafarroako euskararen erakusgarri. Halarik ere, Reguerok (2019: 471) XVIII. mendeko pare bat adibide asistematikoki bildu ditu Nafarroan, eta Goñibarren aurkitutako XVIII-XIX. mendeko testuetan ere faltaren adibideak izan badira (Ondarra 1993: 907). Burunda garaikideko panorama bihurria da.¹²³ Balia dezagun Altsasuko *geru* edo Iturmendiko *gairu* forma (Irizar 1991) funtzio-aniztasunaren ondorioak azaltzeko. Adizki horrek Hark-Gu, Hark-Guri-Hura eta Hark-Guri-Haiek funtzioak har ditzake. Hala, lehen kasuan ematen du *-it-* pluralgilerik gabeko formak izan ditzakegula (cf. § 6.4.6.2). Azken bietan, ordea, datibo morfema aurreratuta, objektu-komunztadurarik ez genuke.¹²⁴ Edonola ere, orain Ameskoagoiena (ez barrena) ere gehitu behar zaio, bada, komunztadura falta indartsu duen eremuari.*

¹²³ Eskerrik asko Iñigo Urrestarazuri honen berri emateagatik.

¹²⁴ Gainera, Burundan datiboarekiko numero-komunztadura ments da ditrantsitiboetan: cf. *deat* 'diot / diet' (Zuazo 2010b: 142-143).

Erañak (2020) berriki erakutsi du adizki ditransitiboek galdu zutela lehenik objektuaren plural-komunztadura, Nor-Nori sailekoek gero, eta **edun* aditzaren formek azkenik; objektua 1. eta 2. pertsonakoa dutenek lehenik, eta 3.ekoek buruenik. Komunztadurarik egiten ez duten 3. pertsonako objektuen adibide gehienak, bide batez, arabarrak dira. Hori hala bada, Amekoagoienean bilakabidea aski aurreraturik dugu. Batetik, forma ditransitiboak singularrean ditugu (*draut, dordazula*).¹²⁵ Bestetik, objektua 3. pertsonakoa duten **edunen* formek ere ments dute numero-komunztadura: *eindau, Jaquitougula, unitu eben*. Araba ekialdeko berrikuntza bide da hau, Debagoieneraino eta Goierriaraino iritsi dena (Lakarra 1986: 661 eta hur.; Zuazo 1998: 161-162; Aldai 2014; Urgell 2020; Ondartza 2022b: 137). Ondartzak (2022b: 141) Arabako euskararen ezaugarri eskusibotzat du, Gasteiztik zabaldu dena, modu gradualean. Deigarria da, baina, Amekoara (baina ez Artatzara) indartsu ailegatu den Arabako ezaugarri eskusibo bakarra litzatekeela hori.

6.5.5. *Datibo-komunztadura falta*

Datibo-komunztadura ezaren adibide franko daude, datiboa 3. pertsona singularra denean. Nor-Nori sailean, *confesace naiz Jaungoico guziz podero-soari* dugu. Sail triperpersonalean, *juntatu eben vigarren personiari; unitu eben arimia ta gorpuza alcarri; eregu eindaizun neregati Jaungoyco nere jaunari* eta *eregu eitout Maria Virginia bienaventuratuari* adibideak ditugu. Azken adibideko adizkiak kontradibidea ere badu: *Emaitedraut iz ez yau ofendizeco*. Ekialdeko hizkeretan halakoak maiz kausitzen badira ere (Camino 2003: 63), Nafarroa erdialde eta mendebaldean bakan dira adibideak (Camino 2000: 160, 175). Testu zaharretan, Elizaldek eta Beriainek, besteak beste, badute alerik (Reguero 2019: 470), eta Araban, *Albek pare bat ditu, egin aditzean*. Inora begira egotekotan, Nafarroarekin bat doa testua ezaugarri

¹²⁵ Adizkiok **eradun* aditzaren formak dira; beraz, gure testuak dokumentatzen du lehen aldiz komunztadura falta aditz honetako formatan. Ikusi behar horiek nola txertatzen diren Erañak proposatutako kronologia erlatiboan; izan ere, bere corpusean **eradumen* forma ditransitibo guztietan komunztadura dago (Eraña 2020: 46).

honi doakionez, baina Nafarroan ere ez da joria, eta baliteke hizkuntz endekapenaren ondorio izatea. Ez dut ezaugarri sailkatzailetzat, beraz.

6.5.6. *Perpaus-motak*

6.5.6.1. Zehar-galderen sailean, honakoak ditugu: *Cer biardugun sinistatu, cer biar dugun escatu, cer biar dugun obratu eta cer biardugun errecibitu*.

6.5.6.2. Erlatibozko perpausetan *-n* dago: *emaitedordain*. Aposizioetan [zein + *-n*] egitura dago, izenordaina mugagabea duela: *ceindan Semia*. *Albek* eta *Gamek* ere egitura bera darabilte. *Lazek* egitura gehiago ditu aposizioetan. Batetik, forma artikuluduna du (*zeina*), euskara arkaikoan lehena bide dena (Mounole 2020: 208), baina Betolatzak ere baduena. Gainera, adizkiak batzuetan *-n* hartzen du *Lazen*, eta biluzia da beste batzuetan.¹²⁶ Azkenik, *zeina* galdetzailearekin batera, *nun*, *zer* eta *nor* ere erabiltzen ditu.

6.5.6.3. Perpaus aurkarietan *baize* dugu, perpausaren aitzinetik paratzen dena. Hurrenkera horren gibelean gaztelaniaren eredia egon daiteke: *baice iru persona distinto*. *Sevek* ere *bayce* du, eta *Lazek*, *baize*, *baxe* eta *baje* formapean. Nafarroako XVI. mendeko justizia-auzibideetan ere *baize* maiz ageri da, Zufiko ezkontza-fedean esaterako, *baizi(k)* aldaerarekin batera (Reguero 2019: 79 eta hur.).

6.5.6.4. Modua adierazteko, [-tzen + -(e)la] egitura dugu sistematikoki. Ez dago *-elarik*: P. Nola *jaquinougu cer biardugun sinistatu?* / R. *Jaquitougula Credo*, *edo Artículo Fedecoac*. *Lazek*, *Albek* eta *Betolatzak* ere -(e)la dute, eta ez *-(e)larik*. Zuazoren (2012: 177) arabera, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoa gainerako euskal eremuetatik bereizten ditu ezaugarri honek, baina Nafarroa mendebaldea egungo EAerekin batera sartzen du.

6.5.6.5. Moduzko perpaus txertatuetan *-(r)ik* ageri da: *unituric*, *obligaturic*, *emic*. *Seven* ere hori bera dago, eta *Albek* ere hori darabil, batzuetan ttaka galduta. Forma orokorra eta zaharrena hori bada ere, garai zaharra-goetatik beste aukera batzuk ere ageri dira testuetan. *Ituk* eta *Lazek* *-(r)ik*

¹²⁶ Ohar bedi grafia kontua izan daitekeela, besterik gabe (Mounole 2020: 82).

eta *-ta* dute, eta *Gamek*, horiekin batera, *-a* ere bai. *Porek* *-(r)ik* eta *-a* baliatzeaz gain, *-(r)ika* ere badu. Egungo Burundan *-(r)ik* eta *-ta* lehian daude (Zuazo 2010b: 125).

6.5.6.6. Denbora adierazteko [*-z gero*] egitura dugu, mugatzaileduna bera: *uso errazoiezcora elduazquero?* Halakoak *Lanen*, *Lazen* (mugatzailerik gabeko formarekin batera) eta *Gamen* (*azquero*) daude. Zuazok (2012: 235) *azkero* aldaera mendebaldekotzat du.

6.5.6.7. Kausa adierazteko *-gatic* dago, genitiborik gabe: *Berori dana gatic*. *Zeregati(k)* izenordaina ere baliatzen da (ik. § 6.3.3.5), eta, halakoetan, adizkiak konplementatzailea har dezake, ala ez: *cere gatic amacezaudan*, *ceregati vecatu eindudan* ~ *ceregati izandidique*. *Lazek cegaiti* darabil maiz, normalean adizkiari *-n* erantsi gabe, baina *ece* eta *cerren* ere bai. Horiekin batera, *-(e)laco*, [*-ana leguez*] eta [*-an guero / azquero*] ere baditu. Betolatzak *-(e)laco* du, eta *Albek* *-(e)laco* du behin, baina batez ere *cergatic* eta *bada*, adizkiak *-n* hartzen ohi duela bi-bietan. *Gamek cerren* eta *ceregatic* erabiltzen ditu, *-n* konplementatzailearik gabe. Egungo Burundan *-(e)laco(z)* eta [*zengaiti(k) + -Ø / -n*] dira ezagun (Zuazo 2010b: 181-182), eta Nafarroako corpus historikoan [*zergatik + bait- / -Ø / -n*] dugu maizenik (Reguero 2019: 474).

6.5.6.8. Helburuzko perpausak egiteko aditz-izena dugu, baita subjuntibo-
bozko aditz jokatuak ere: *emonendordazula grazia aguinzaite dudana cumplizaiteco* ~ *Jauna, emon veit vere grazia ondo confesatu nadin; eregu eindaizun neregati Jaungoyco nere jaunari*. Lazarragak dituen *-tzearren* eta *-gaitirren* ez daude gurean, eta ekialdetik heldu den *-tzeko(t)z* ere (Camino 2003: 80) ez bide da Ameskoara ailegatu. Zuazoren (2010a, 2012, 2019) iritziz, *-tzearren* Arabako berrikuntza zaharra da, agian Bizkaian gehiago indartua.

6.5.6.9. Alderaketetan [*-en baino + -ago*] egitura dago (*pensatu didiquen baino excelentiaba*), Arten ere kausi dezakeguna.

6.6. Pragmatika

Gure testuan aita espiritualari zukako tratamendua dagokio, eta Jaungoikoari berorikakoa, Asteteren dotrinaren gaztelaniazko bertsioetan biendako

vos badago ere. Hona adibideak: eta zuri, nere aya espirituala ~ Jauna, emon veit vere grazia ondo confesatu nadin. Hala ere, behin, bi tratamenduen nahasketa dago, adizkia zukakoa baita, eta izenordaina berorikakoa: cere gatic amacezaudan gauza guxtiain gainen, [...] damu dut [...] verori ofendizaitia. Aldaik (2014: 235) eta Mounolek (2020: 235) diotenez, ohikoa da tratamenduen arteko nahasketa Arabako testuetan. Lazek eta Albek badute, eta Gamen azken olerkian etengabe gertatzen da. Gehienetan izenordaina berorikako tratamenduari datxekio, eta adizkia da zuka ematen dena, baina Lazek çugaz [...] beguit ere badakar.

6.7. Hiztegia eta aldaerak

Atal honetan hitz eta aldaera zenbait iruzkinduko ditut. Lema grafia gaurkotuan eman dut. Beharrezkotzat jo dudanean, adiera azaldu dut komatxo bakunen artean, eta parentesi artean testuko lekukotasuna heldu da ondoren. Hondarrean, iruzkina. Iruzkinetako adibideak ere grafia gaurkotuan eman ditut.

- AGINDU ‘hitzeman’ (*aguinzaitte*). Lanek, Lazek eta Betolatzak darabilte. Zuazoren (2012: 186) arabera, adiera honetan, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoa gainerako lurraldeetatik bereizten ditu hitz honek, baina OEHk ekialderago ere badela argi uzten du.
- AZKENEKO (*azqueneco*). Lanek *atzeraingoa* du, eta Albek *atzereingo*. OEHk (s. v. *atzerengo, atzenengo*) *atze-* duten formak mendebaldeko euskararen kokatzen ditu, baina ez daude gurean. Cf. LENAENGO.
- BATERA (*batera*). Forma hori du Lazek ere, eta ez dirudi Nafarroan dagoen *bateo* aldaera Ameskoara ailegatu den.
- BEKATARI (*becataria*): Albek, Lanek eta Gamek forma hori darabilte.
- BESTE (*beste*). Beti ageri da *beste* Arabako testuetan (Zuazo 2012: 104), Gamek behin dakarren *verce* salbu (gainerakoan *-st-* du). Larragoako 1556ko prozesuan eta Bakedaoko 1550eko ezkontza-fedean *-rç-* dago, baina *-st-* Arten. Caminoren (2003: 82) arabera, ekialdeko ezaugarri hau zabal dago Nafarroan, baina ez da mendebaldean ageri, nahiz eta

- baden Gesalutzen ere, *-st-*rekin batera (Camino 2003: 109, 122). *Gamen* eta XVI. mendeko lekukotasunetako formen gibelean Iruñeko euskara egon daitekeela kontuan hartuta, ematen du *-st-* espero dugula Ameskoan ere.
- ELDU ‘ailegatu’ (*elduazquero*). Ez du Nafarroan *-eta*, oro har, ekialdean duen ‘etorri’ adierarik (Burundan *heldu* eta *etorri*, biak daude; Zuazo 2010b: 151). *Lazek* gurean bezala darabil, baina osagarria inesi-boan paratzen du.
 - ELIZA (*Eliza*). *Albek*, *Porek* eta *Gamek* ere forma hori erabiltzen dute, eta *Lanen* esku batek, Gasteiztik ekialderagokoa bide denak, *eliza* du: besteak *elexa*. *Lazek* *eleiza* eta *elexa* dakartza. Ematen du Araba ekialdean *eliza* dela, beraz, forma ohikoena, eta hori da Ameskoako toponimian ageri den forma (Salaberri 1998: 67).
 - EMON (*emon*, *emonen*). *Lanek* eta *Albek* ere *emon* dute, eta *Lazek* *emon* eta, batez ere, *emun*. *Seven* eta *Gamen* *eman* dago. Zuazok (2012: 237) mendebaldeko aldaeratzat du *emon*, Erronkaribarren ere bazena (cf. OEH s. v. *eman*), bidenabar. Arkaismoa dateke, *emanen* aldean (Lakarra et al. 2019: 229).
 - ESAN (*esan*). Arabako corpusean denek forma hori darabilte, baina *Lanek* *mezarralea* ere badakar. Gesalutzen *esan* eta *erran* dago, bigarrena batez ere, morentindarren testuetan (Camino 2004: 1140). Burundan *esan* dago (Zuazo 2010b: 73).
 - EZEREZ (*ecereceti*). Ez dago *deus*, Gesalutzen ere badena (Camino 2003: 109), eta *Arten* ere *ezer ez* dago, Burundan bezala (Zuazo 2010b: 212). Nafarerraren eremuan, *deus* baino ez du aurkitu Reguerok (2019: 493), 1745 baino lehen.
 - GUZ(T)I (*guziz*, *guztiain*, *guxtiz*, *guxtiai*, *guztiay*, *guztiac*, *guztietati*, *guzciain*). *Lanen*, *Poren*, *Seven*, *Alben* eta *Itun* forma herskariduna dago. *Lazek* *guzti* eta *oro* ditu, baina *guzi* dakar Bikuñak. *Gamek* *guzti*, *guzi* eta *gusti* du. Artatzako testuan *guczi* soilik dago, Salaberrik (2004) herskaririk gabekotzat duena. OEHk dioenez (s. v. *guzti*), *guzi* aldaera da XVIII. mendetik aurrera Nafarroan erabat gailendu zena, eta hori dago

Gesalutzen ere (Camino 2003: 109). Burundan *guzti* da nagusi egun, baina *guzi* ere bazen herri batzuetan (Zuazo 2010: 73). Gurean adibide bana baino ez duten *guzi* eta *guzci* hustzat hartu behar ote diren kontuan hartzekoa da.

- IAGO ‘gehiago’ (*yau*). Artek *geio* du, eta *geiago* Porek eta Albek. Forma aferesidunak Iruñe inguruan eta handik ipar-ekialdera ageri dira, eta Goñibarren ere bai, OEHren datuen arabera (s. v. *gehiago*); gure eremutik urrun, betiere. Caminok (2003: 97) hego-nafarreraren aldaera ia eskusibotzat du, Zaraitzuraino ailegatzan dena, baina ez Nafarroa mendebaldera, nahiz eta Gesalutzen morentindarren predikuetan ere baden (Camino 2003: 109).
- IRU (*iru*). Ez dago Nafarroan dokumentatzen den *irur*. Cf. LAU.
- ITZ (*izcez*). Lanek, Gamek eta Albek hori darabilte, baita Artek ere. Lazek *berba* du. Erdialdearekin bat, ez dago Nafarroan Luzaidetik eskuin baden *ele*.
- JA(U)NGOIKO (*jangoico*, *Jaungoico*, *Jaungoicoa*, *Jaungoicoac*, *Jaungoicoaren*). Forma *-u-*duna hamahiru aldiz ageri da, eta bi aldiz gabea. Arten *Jeinko* eta *Jangoiko* daude, Lanek eta Albek *-u-*duna dute, eta Porek eta Sevek *-u-* gabea. Gamek *Jainko* du, eta Lazek *Jaiko* eta *Jangoiko*, lehena aldaera grafiko hutsa ez bada. Nafarroan *Jainko* eta *Jangoiko* ageri dira, nahiz eta baden besterik ere, OEHk dioenez. Reguerok *Jangoiko* Nafarroako erdigunekotzat du (2019: 400).
- KRISTIAU (*christiaba*). Ituk *Khristabak* dakar, eta *kristiaua* du Lanek. Egiaren kantan *kristiau* du, OEHk dioenez. Nafarroan *kristau* ohikoa da XVIII. mendetik aurrera, Elizalderen eta Lizarraga Elkanokoaren *kristio* salbuespen direla.
- LAU (*lau*). Ez dago Nafarroan dokumentatzen den *laur*. Cf. IRU.
- LENAENGO (*lenaingua*). Arabako testuetan, Lazek *lenaengo* du, Seven ere *lenaengo* dago, eta Lanek *lenaingoa* dakar. Arten, ordea, *lenbizikoa* dago. OEHk mendebaldekotzat du *lenaengo*, eta *lenbiziko* ments da Bizkaian, salbuespen berri bakanak kenduta. Cf. AZKENEKO.

- ONDO (*ondo*). *Lanek* eta *Lazek* darabilten forma da (*Lazek ongi etorri* ere badu), eta *Gamek* hori darabil, *ongirekin* batera. OEH begiratuta, Nafarroan ez dugu *ondorik* espero, baina egungo Burundan ere badago (Erdozia 2008: 230).
- ORAIZIO (*oraicioac*). Errata ote den duda daiteke, OEHk ez baitu aldaera jasotzen. Haatik, Uharte Arakilgo predikuetan dagoen aldaera bakarra da, eta bitan ageri da (Salaberri; Urritzola 2008). Eratsun saldias-tarraren dotrinan ere badago (Eratsun 1881).
- SANTU (*Santu, Santuen, Santuarequi*). *Lanek, Lazek, Albek, Porek, Sevek* eta *Artek*, denek, herskari ahoskabea duen forma darabilte. Nafarroako testuetan, Elizalderen dotrinan ere bai, *sandu* da aldaera ohikoena, OEHren arabera. Gesalitzen biak ditugu (Camino 2003: 109).
- SINISTATU (*sinistatu*). *Lanek, Lazek* eta *Albek* *sinistu* dakarte. OEHren arabera, *sinestatu* da Nafarroan maizenik ageri dena lehen testuetatik, eta *sinistatu* Gipuzkoan ere zabaldu zen XVIII. mendean. Reguerok (2019: 494-495) ez du *sinistu / sinestu / sinetsi* bezalakorik ediren 1745 aurreko corpus nafarrean, Lizarraga Elkanokoaren testuetara heldu artio. Gesalitzen *sinestatu* eta *sinistatu* ditugu Elizalderen eta morentindarren testuetan hurrenez hurren (Camino 2003: 109).

Ikusten denez, gutxi dira testua argi eta garbi Nafarroara edo ekialdera begira paratzen duten item lexikoak: *iago*, *oraizio* eta *sinistatu* jo ditzakegu halakotzat, eta ez ziur. Bestalde, bereziki aipagarria da Larramendiren lexikoaren eraginik eza, eta aztergai dugun testuaren aurretik eskuz kopiaturik dagoen Irazustaren dotrinak ere inolako herexarik utzi ez izana.

7. Ohar batzuk Ameskoako egoera soziolinguistikoaz

Eulaten XVIII. mendearen hondarrean halako testu bat izateak euskarak han zuen bizitasunaz zer pentsatua ematen du. Hizkuntza desagertzen ari zela uste izateko zantzuak ditugu. Batetik, erratek eta ohitura grafiko bereziak (*cetten* ‘zeruen’...) autorea ongi ulertzen ez zuen testua kopiatzen ari ote zen galdetzera garamatzate. Bestetik, hizkuntza Araban apez ibili zeneko

garaiak ikasitakoa ere izan liteke, eta hala balitz, deus gutxi esango liguke Eulateren balizko euskalduntasunaz. Haatik, egilea sortzez euskalduna zatekeela eta testuak sorterriko euskaratik nahikotxo dukeela pentsatzeko arrazoiak daudela erakutsiko dut.

Testua kopiatua den ala ez eta autoreak zein euskara maila zuen jakitea ezinezkoa da, baina badira, edonola ere, Eulateren eta aldirien euskalduntasunaren (eta elebitasun progresiboaren) erakusgarri diren zenbait datu. Hizkuntz ezaugarriek euskara arabarra delako hipotesia baztertzen dute, mendebaldera begira dagoen mintzoa izanik ere, Nafarroara eta Burundara so paratzen duten ezaugarriak ere badituelako.¹²⁷ Hori gutxi balitz bezala, kanpo-historiak ematen dizkigun datu soziolinguistikoek ere gure hipotesiaren alde egiten dute, ikusiko dugunez.

XVI. mendean ibarra nagusiki euskalduna eta elebakarra zela erakusteko, Lapuentek (1975) eta Gartzia de Albizuk (2004) bildutako datuei Maiorak (2021: 155) topatutakoa gehi dakieke: «Juanes Miquelaez, natural de Eulate, no habla castellano» (1596. urtea). Ordurako, baina, elebidun batzuk baziren, 1591n ibarreko alkatetzara aurkeztutako bi hautagaietako batek gaztelania ere bazekiela agertu baitzuen merituen artean (Gartzia de Albizu 2004: 567). XVII. mende osoan zehar ere franko dira euskara ohiko hizkuntza dela dioten datuak. Horren erakusgarri, elizan bai dotrina, bai artzapezpikutzaren bisitatzaileren esanak euskaraz aditzera emateko aginduak ditugu (Lapunte 1975: 391-393-394; Gartzia de Albizu 2004: 568; Madariaga 2014: 173, 306-307). Bestalde, Lizarran, 1627an, Amekoako jende asko omen zegoen euskaldun elebakarra zena (Madariaga 2014: 448-449).

Bereziki interesatzen zaizkigu XVIII. eta XIX. mendeak, ordukoa baita gure testuaren izkiriatazaila. Ematen du garai hartan hasi zela ibarrean elebitasuna hedatzen. Apezak bisitatzailen manuak euskaraz aditzera eman zituela 1721ean ageri da azken aldiz, Eulateko parrokiako fabrika-liburuetan

¹²⁷ XVII. mendetik bederen argi zituzten eremu hartako desberdintasun dialektalak. Olatzaguti-koak oharat ziren araiarren euskara desberdina zela, 1614an: «Según se decía y parecía en su lenguaje y modo de hablar diferente que en esta valle, era hijo del lugar de Araya, provincia y tierra de Alava» (Maiora 2018: 58). Gisa berean, 1674an, Zudairiko Diego de Goya gai zen ezezagun bat hizkeragatik altsasuarra zela bereizteko (Maiora 2018: 59).

hain zuzen (Gartzia de Albizu 2004: 570), eta 1723an, Ameskoako berezko hizkuntza euskara dela onartu arren, jendea elebiduna dela esaten da apez erdaldunei parroketan sarbidea emateko izandako auzi batean (Satrustegi 1991: 115). 1750eko beste auzibide batean, Catheriña Martinez, Bakedaoko 18 urteko neska, euskaldun elebakarra zen; Cristobal Azpilkueta, itzulpen-lanetan aritu zen bakedaoarra, Gollaoko apeza eta beste bi lekuko elebidunak ditugu (Gartzia de Albizu 2004: 570-571). Datu hau nekez ezkonzen da 1765eko herri euskaldunen erroldan Ameskoabarrena kanpoan gelditu izanarekin (Satrustegi 1991: 118-120), baina, beste behin, eskualde hartan elebidunak egoteari eta bestelako interesei zor zaio hori; ez euskara osorik galdu izanari. Orobat gertatzen zaigu inguruko Arabako herrietan ere. 1787ko dokumentu batek dioenez (Ibisate 2001), Aguraingo bikariotzako herri gehienak euskaldunak ziren orduan, eta antzua bide zen hara apaiz erdalduna bidaltzea.¹²⁸ Hortik hegoaldera, Ameskoarekin muga dauden herriak elebidunak zirela pentsa dezakegu; ez halabeharrez erdaldunak.

XIX. mendean sartuta, 1800. urteko prozesu batean, Diego Migel de Echabari barindaoarra urdiaindar baten interprete ageri zaigu auzibide batean (Gartzia de Albizu 2004: 571), eta urte hartan berean Aranaratxeko Fernando Albizu Iturmendin apez aritzeko egokitzen jo zuten, besteak beste, euskara bazekielako (Maiora 2021: 123). Orobat, Behauharnais enbaxadoreak ondu mapan, 1807an, Larragoa euskararen muga ageri da, baina euskaldun (Oihartzabal 1992). Arabako mugako herriak erdaldunagoak bide ziren garai bertsuan (Zuazo 2012: 20-21), baina herri euskaldunak ere ez zeuden urrun. Aitzitik, Añibarroren herri euskaldunen zerrendan (Villasante 1956), XIX. mendearen lehen herenekoak berau, ez da jadanik Ameskoa herri euskaldunen artean ageri.¹²⁹ Baliteke ordurako han predikazioa gaztelaniaz egitea, euskarak oraindik zenbaitzuren ahotan iraun arren. Gisa berean, Bonaparteren mapan (1863) erdaldun ageri da eremua, baina Bona-

¹²⁸ Bide batez, ez ahatz gure testuaren idazlea Urabainen eta Bikuñan egon zela apez gaztetan, Aguraingo bikariotzako herriak biak ala biak, eta apez euskalduna behar zuketanak.

¹²⁹ Baina baliteke zerrenda osatugabea izatea. Zerrendako azkenak Ultzamako herriak dira, eta bi baino ez dira aipatzen. Gainera, Ameskoagoiena kanpoan gelditu zitekeen, beste diozesi batekoa zelako. Egia da, dena den, Ameskoabarrena ere ez dagoela, ezta Lizarraldeko beste herriak ere.

partek berak Bruno Etxenikeri 1863ko apirilaren 7an idatzi gutunean zionsonez:

C'est à Ciordia même où le basque est très-en usage, que l'on m'a assuré que dans tout le partido de Estella il n'y a que les localités suivantes d'Amescoa Baja où quelques personnes seulement continuent à parler le basque : Eulate, S. Martin, Ecala, Baquedano, Zudaire, Gollano, Urra, Barindano, Artaza. [...] Je m'intéresse à ces localités comme étant les seules, à ce que l'on m'a dit du partido de Estella qui conservent un souffle de basque. (*apud* Urkixo 1910: 264)

XIX. mendeko azken datua Brocaren mapan (1875) dugu. Horretan, eremu elebidunean ditugu Ameskoako herriak Larragoa kenduta, hura erdal-dunean baita jadanik.

Datuoi begira, Ameskoa, eta bereziki Eulate, XIX. mendera arte euskalduna izan dela ematen du, XVIII. mendean zehar elebitasuna erruz azkartu bazen ere. Arazorik gabe onar daiteke, beraz, gure testuaren idazleak, 1739an sortuak, euskara etxean jaso zuela, eta gaztetatik zela elebiduna. XVIII. mendearen azken laurdenean, testua idatzi bide zuenean, Eulaten oraindik euskaldunik bazela pentsatzea ere ez da erokeria, are gaztetxoan artean ere.

8. Ondorioak

Zuazok, Arabako ekialdeaz mintzo (2012: 61), hurbil zekuskien Burunda, Lana eta Ameskoa. Salaberrik (2004: 550-551), ordea, Artatzako testuko hizkerak mendebaldeko mintzoaren ezaugarriak izan arren, nafarreratikoak gehiago zituela iritzi zion. Bonapartek azken hiztunak bisitatu izan balitu, afera argiago izanen genuke, hain segur. Hala aitortu zion Bruno Etxenikeri lehen aipatu dudana 1863ko gutun hartan berean:

A ce propos, je désirerais bien savoir si le très-peu de basque qui se parle encore dans le partido judicial de Estella en el Valle de Amescoa Baja ressemble plutôt à celui de la Burunda que à aucun autre dialecte; et, dans le cas qu'il en diffère beaucoup, à quelle autre variété il faille le rapporter. Peut-être ce basque d'Amescoa Baja est

tres différent de toutes les autres variétés. En passant par Ciordia j'étais bien tenté d'aller moi même dans ces localités, mais le temps m'a manqué. (*apud* Urkixo 1910: 264)

Bada, ikus dezagun aztertu dugun Eulateko XVIII. mende akabuko testu honek nondik duen gehiago. Aitzina dezadan ondorioen irmotasuna testuaren laburtasunak eta, beraz, dokumentatzen dituen hizkuntza-ezaugarrien urritasunak baldintzatzen dutela, ezinbestean.

Hori gutxi balitz bezala, ez dira hainbeste hizkera kokatzeko metodologikoki esanguratsuak diren ezaugarriak, batetik, berrikuntzak baino hartzen ez baditugu –horiek arkaismoetatik eta hautuen lausotasunetik bereizteko gai garenean; Camino (2008)–, eta, berrikuntzen artean, ezaugarri fonologiko eta morfologikoak baino ez baditugu kontuan hartzen.¹³⁰

Mendebaldeko ezaugarriez ariko gara lehenik. Horretarako, ezinbestekoak zaizkit Aldai (2014), Eraña (2020), Ondartza (2022a, 2022b), Urgell (2006; 2020), Zuazo (1998, 2010a, 2012, 2019) eta Zuloagaren (2020, 2022) lanak, eta aipatzen dituzten ezaugarriak hartuko ditut oinarri.

Mendebalde zabaleko lau ezaugarritatik hiru bederen indartsu ailegatu dira gurera. Hor ditugu, berrikuntza zaharren alorrean, $a + a > ea$ eta *egin* aditz laguntzailea gramatikalizatzea, eta arkaismoen sailean, **edunen* adizkietan diptongoari eutsi izana. Ablatiborako *-rean* ez izatea arrazoi kronologikoei zor dakieke, lehenagotik ere *fase sparitan* baitzen, eta, berrikuntza bada, Eulatera sekula ailegatu ez izana ere ez daiteke bazter.¹³¹ *Izan* aditzaren iraganeko eta erlatibozko adizkietan *-a-* izatea (eta ez *-e-*) arkaismoa bide da, eta, balio sailkatzaile urriagoa izanik ere, esanguratsua da *-e-* berrikuntza Ameskoara ailegatu ez izana, hurbil baitago geografikoki *-e-* darabilen eremutik. Bestalde, *-to* atzikia dugu testuan, eta ez *-ki*, baina ezin esan dezaket zein den berria eta zein zaharra. Berrikuntza modernoa da *-tu* par-

¹³⁰ Gainera, positiboak, sistematikoak, eskusiboak, zaharrak, ongi datatuak, bateratzaileak, ondoz ondokoak eta hedadura koherentekoak direnak (cf. honetaz Zuloaga 2022: § 2.7).

¹³¹ Eneko Zuloagak gogora ekarri didanez, kontuan hartu behar da, XVI-XVII. mendeetako leku-kotasunen arabera, *-rean* Bizkaiko eta Arabako euskara arkaikoan baino ez zela emankorra. Gi-puzkoako corpuseko adibideak lexikalizatuak daude.

tizipioak aditzoina ordezkatu izana, baina egun zabalduago badago ere, testua ekoitzi zenean, mendebaldean ziren halakoak emankorren.

Araba (mendebaldea) eta Bizkaia batzen dituzten berrikuntzak (Ondartza 2022b; Zuloaga 2022) ere ez dira gurera iritsi.¹³² Ez dugu txistukarien sabaikaritzerik, ez asimilaziorik, *-ain* > *-an* monoptongaziorik, *-gaz* soziatiborik, **edutsi* aditzik, *-adu* / *-idu* tankerako partizipiorik (Nafarroako mugetara ailegatu dena), ezta *-eta* aditz-izenik ere. Genitibo singularrerako *-aen* ere ments da gurean (baina pluralean bada, Araban bezala), eta *-ziño* bezalako atzizkiak ere bai. Nahi bada, *-tzaite* moduko aditz-izenak dira honetan salbuespen, Eulaten ere ageri baitira. Datibo pluralean *-ai* egitea, ikusi dugunez, arazotsua da Eulateko hizkera Bizkai-Arabakoekin elkartzeko orduan, *ei* > *ai* bilakabide orokorragoaren ondorio izan baitaiteke. Bizkaian indartsu eta Araban eta Gipuzkoan ahulxeago dagoen *dadi-* > *didi-* asimilazioa, ordea, badago Eulaten.

Arabako berrikuntzat datugunak ere, ikusiko dugunez, bakan dira gure testuan, baina batzuk indartsu sartu dira. Ez dugu *jagin* / *jakin* tankerako adizkirik, ordurako menturaz desagertuak behar zutenak, ez eta *-a(g)o-* erroko ditransitiborik. Ez dago *-keta* aditz-izenik, baina Arabako berrikuntza bide den *-tzaite* saileko aditz-izenak bisilaboetara hedatzea muturrera eraman da Eulateko testuan, trisilaboetan ere agertzeraino. **Edunen* adizkien polimorfismoa ere, Arabako ezaugarri bide dena, ez dugu gurean. Mendebalde zabalean bezala, hirugarren pertsonako subjektuekin *-au-* arkaismoari eutsi zaio, baina gainerakoetan *-u-* baino ez dugu. Horrek ez du mintzoa halabeharrez ekialdera begira paratzen, Araban, beste formen artean, *-u-* ere bai baitugu. Haatik, plural komuntadura falta oso indartsu ageri da gure testuan. Plural komuntadura hutsaz gain, Arabatiko berrikuntzat jo ditzakegun *-it-* pluralgilerik gabeko aditzak Eulatera ere ailegatu ziren. Orobat, **edun* aditzaren iraganeko *eben* arabarra dugu gurean, eta berorikako eta zukako formen nahastea ere badago. Aipamen berezia behar du aditz ditransitiboak. Arabako berrikuntza bide den **eradutsi* bezalakorik ez dago gurean; **eradun* da, ordea, dagoen aditz bakarra. Araban eta Nafarroan

¹³² Are gutxiago, Bizkaikoak baino ez direnak (Ondartza 2022b: 133; Zuloaga 2022).

dugun **nin* eta Nafarroako **erazan* gurera ailegatu ez diren berrikuntzak direla baderitzogu, Reguerok uste bezala, Eulate gordetzailatzat eta beregaintzat jo dezakegu honetan. Aitzitik, **nin* zaharragoztat badugu, aditz hori osoki baztertu izana berrikuntza litzateke.

Nafarroako hizkeraz aritzeko, bestalde, ezinbestekoak ditugu Camino (2003) eta Reguero (2019). Ikusiko dugunez, Nafarroatik etorritako berrikuntzekiko hermetismoa dakusagu hein batean Eulaten.

Erdialde zabaleko ezaugarriak ere ez daude gurean. Esaterako, *a-z* amaitutako hitzek artikulua hartzean ez dute *a* egiten, ez dago *izandu* bezalako forma pleonastikorik, ezta *-te* pluralgilerik ere aditzetan. Inoiz orokorra izandako eta erdialdea eta ekialdea batzen dituen **nin* aditza ere ez da ageri. Nahi bada, *-tze* aditz-izena ailegatu izana (Araba ekialdean ere badena) sar daiteke ezaugarri positiboen zakuan, eta eremu murriztagoa hartzen duen balizko <j>ren ahoskera ere bai.

Ekialde zabalean ditugun ezaugarri batzuk Eulaten ere badira, hala nola, sinkopa, aferesia apika, eta *eu > au > ou* bilakabidea aditzetan eta izenordainetan. Sozietiborako *-ki* izateak arkaismoa dirudi, eta prospektiborako *-en* hautua da, gehiago ez dakiguno. Hautu horrek, baina, ezinbestean paratzen du testua Nafarroara eta ekialdera so.¹³³ Haatik, ekialde zabaleko ezaugarri gehienak, hego-nafarreran ere badirenak, ez daude testuan; baina ezaugarri negatiboen pisua, bistan dena, ez da positiboek duten bera. Gainera, deus guti dakigu ezaugarri horien kronologiaz. Honetan testuaren laburtasunak gure kontra egiten du. Guztiarekin ere, <j>ren ahoskera ez bide da irristaria, eta hauek denak falta dira: **iron* aditza (apika desagertua), *-tzekos* / *-tzekez* morfema, *-tzekotan* helburuzkoa, *heldu da* 'dator', *-elarik* moduzkoa, *-rtz-* kontsonante-taldea, genitibo singularreko *-ain*, *-ki* atzizkia (vs *-to*),¹³⁴ *izan* aditzaren *den* / *dela* (vs *dan* / *dala*). Orobat, ez dugu *-tzeunte* bezalako metatesirik aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean, baina *jaqui-*

¹³³ Egia da, dena den, Larramendik Nafarroako eta Ipar Euskal Herriko formak promozionatzearen ondorioz, erdialdeko autore zenbaitek ere erabili izan dituztela Lehen Euskara Modernotik aurrera. Ez dut uste gure testuaren egilea horietarik den.

¹³⁴ Baina lekukotasun bakarra *ondo* da, eta ez dakit, beraz, *-to* emankorra den atzizki gisa.

tougu, *eitout* eta halakoek Nafarroa erdialdean ditugun formak darkarzkigute gogora.

Hego-nafarreraren ezaugarri bere-berezko edo ia berezko bakar bat dago Eulateko testuan: **eradun* aditzaren formetan, *derau* > *drau* sinkopa. Ordea, ez dirudi *ei* > *ai* dugunik, ez dugu *-on* > *-on* / *-io* bezalakorik, ezta *-nko* bezalako partizipio prospektiborik ere. Hego-nafarreraren barnean, orokorrrak ez izanik ere, gure ingurutik gertuen dagoen eremuan (hegoaldeko edo mendebaldeko hego-nafarreran) badauden ezaugarri eskusiboak ere ez daude gurean. Ez dugu diptongaziorik (*oraicio* kenduta), *a* > *e* asimilazio azkarrik, datibo pluraleko *-gi* morfemarik, **erazan* aditzik, ez eta *dira* > *dire* / *dere* bezalakorik ere.

Gure testuak Burundako hizkerarekin partekatzen du (ia) eksklusiboki erabateko palatalizazio eza, bokal-asimilazioa soilik ondotik kontsonantea dagoenean eta, ezaugarri pasiboan artean, menturaz, **eradun* aditzari eutsi izana. Orduan, zergatik ez daiteke izan gure testukoa Burundako hizkera? Argudio erabakigarriak –hots, gure testuan dauden eta Burundan (egon) ez diren ezaugarriak– ez dira hainbeste. Segur aski, **eradun* aditzaren formetan ditugun sinkopak (*draut*) eta metatesiak (*dordain*) aplikatuz gero, ezin ailegatu gaitzke egun Burundan dauden **eradunen* formetara. Bestalde, ez dirudi Araba ekialdeko berrikuntza zenbait, gure testuan ere badirenak (*-tzaitte* bezalako aditz-izenak, esaterako), Burundan inoiz izan diren.

Azkenik, desagun Eulateko / Ameskoako mintzoaren ezaugarri bereizgarriak bakanak direla, eta, batzuetan, konbinazioetan oinarrituak. Metatesia eta *au* > *o* bilakabidea gauzatu da **eradunen* adizkietan (cf. *dordain*), eta Artatzan ere *ezzarogula* < **ez* (*de*)*razogula* metatesia dago. Bestetik, aditz nagusia eta laguntzailea biltzean, *-nren* galera dugu, *eu* > *au* > *ou* bilakabidearekin batera (cf. *Jaquitougula* Eulaten eta *esperazougula* Artatzan).¹³⁵ Artatzako testuan egon ez arren, Eulatekoan bereizgarri dira *-tzaitte* motako aditz-izenak trisilaboetan agertzea, eta **eradun* izatea *realiseko* aditz ditransitibo bakarra, Artatzan **erazan* dugun arren. Bestalde, Eulaten *nok* da Artatzan *nork* dena. Bi Ameskoak bereizten dituzten ezaugarri horiei begira,

¹³⁵ Baina gogoan izan Orokietan oso antzekoak bildu zituela Apalauzak (2010: 283).

baliteke Ameskoabarrena hizkeraz «mendebaldekoagoa» izatea Ameskoagoiena baino. Esan bezala, **erazan* aditzik ez dago gurean, eta hiztegian *lendabico* dago *Arten*, gurean *lenaengo* dena. Orobat, Arabatik etorritako zenbait gauza, plural-komunztadura eza esaterako, Eulatera bai, baina ez dira Artatzaraino ailegatu.

Aurreko atalean ikusi dugunez, mendebaldean geografikoki hedadura zabala duten ezaugarriak –zaharrak batzuk eta ez hain zaharrak besteak– ailegatu dira gurera. Ekialde zabaleko ezaugarri esanguratsu zenbait, lehen testuetarik ageri direnak, badira Eulatekoan, baina beste batzuk, ordea, ez. Geruza zaharreneko berrikuntzak edo hautuak, beraz, bi aldetatik ailegatu zirela dirudi, baina mendebaldea gailentzen da horretan. Ezaugarri berriagoekin eta banaketa geografiko murriztagoekin hermetikoagoa da gure testua. Aditz-izeneko *-tze* eta <j> grafemaren ahoskera belarra ailegatu bide dira erdialdetik, eta mendebaldetik *-tzaite* eta *dadi-* > *didi-*. Arabako berrikuntza eskusiboak eta hego-nafarrerarenak bakan dira Eulaten, baina Arabatik heldu direnak dira nagusi. Arabatikoak ditugu *-tzaire*ren emankortasuna, plural-komunztadura eza, *-it-* pluralgilerik gabeko adizkiak eta *eben* bezalako iraganeko formak, baita berorikako eta zukako formak nahastea ere. Hego-nafarrerarekin **eradumen* formen sinkopan eta *eu* > *au* > *ou* > *o* bilakabidean baino ez dator bat. Hori horrela, badirudi Eulate mendebaldera begira egon dela batez ere (Artatza baino gehiago, gainera), eta garai berriagoetan ere hala izan dela. Horrek azaltzen du hego-nafarreraren berrikuntzak gurera ailegatu ez izana. Bestalde, hizkuntzaren galerak azal dezake Arabako gainerako berrikuntza modernoak Eulatera gabe Gipuzkoan barna hedatu izana.¹³⁶ Agian, berrikuntza moderno horien barnean ere geruza kronologikoak finkatu litezke, testu honek dakartzan datuak ere kontuan hartuta.

Labur esanda, Ameskoako mintzoaren egoera geolektalaz zerbait ondorioztatzea zaila da, mendebaldera begira egon dela esatetik harago. Bate-

¹³⁶ Eneko Zuloagak iradoki didanez, dinamika sozialen aldaketa ere, Arabaren eta Eulateren arteko harremanak apaldu izana, egon daiteke Arabako berrikuntzak Eulatera ez ailegatzearen arrazoien gibelean. Hori ikertzeko dago, baina susmoa dut Ameskoagoiena, oso berriki arte bederen, Arabara begira egon dela, Lizarrara bainoago.

tik, azken mendeetan hizkuntza galdu duen eremua dugu hizpide, eta galera hori nola gertatu den eta hizkuntzan zein ondorio izan dituen ere ez dakigu ongi. Bestetik, ezin dugu ahantzi ondorioek testu-corpus ezinago urria eta monokromoa dutela oinarri. Gutxi dira Eulateko testuak, baina inguruko mintzo galduetan ditugunak ere ez dira asko, eta horien arteko koherentzia diakronikoa eta geografikoa ez da beti zorrotz jokatzeko beharko genukeena. Labur esanda, Araba ekialdea zer den esatea ez da lan erraza, hura definitzeko ongi datatutako eta kokatutako ezaugarri sistematikoak baino ez baditugu baliatuko. Hori gutxi balitz bezala, Euskal Herriaren erdiguneaz ari gara, eta horrek ezaugarriek egindako bideak eta eraginak finkatzea erruz zailtzen du.

Alderdi soziolinguistikoari helduta, ikusi dugunez, Ameskoan elebitasuna zabaldurik zegoen XVIII. mendean, baina erakutsi dugu testuaren idazlea euskalduna ere bazela pentsatzeko argudio soziolinguistiko irmoak daudela. Burundarekiko loturak azal dezake, menturaz, Eulaten euskarari XVIII. mende osoan eutsi izana, Larragoa lehentxeago erdaldundu zela ematen baitu, baina hizkuntzaren galerari eta isolamendu linguistikoari egotz diezaiekegu Ameskoak ezaugarri linguistiko eskusiboak sortzeko ezintasuna, eta inguruko hizkeretan XVII. mendetik aurrera ahulduko diren arkaismo batzuei eutsi izana (**eradun* aditza, kontsonante epentetikorik eza, bokal asimilazio urria...).¹³⁷ Gure testuan ez dakusagu XVIII. mendeko autoreen (Larramendiren eta besteren) ohitura linguistikoen eta grafikoen eraginik, ezta Irazustarenik ere, alkizarraren testua begien aurrean izan zuela dudaezina izan arren. Nafarroa erdialdean, ordea, orduan hasi zen sermoigintza oparoaren garaia, eredu literario berriak ezarri eta ekarri zituen. Baina ordurako euskara eriegi zegokeen Ameskoan, Lehen Euskara Modernoaren (Urgell 2018) olatua surfeatzen hasteko.

¹³⁷ Hori, jakina, hizkuntza galera barreiatze ereduaren arabera gertatu bada (*dissipation model*). Eredu horren arabera, hizkuntza hiltzen ari denean egiturak eta funtzioak murriztu egiten dira. Haatik, hizkuntz heriotza kasu batzuetan bat-egite ereduari (*concentration model*) lotzen zaizkio azken hiztunak, eta hizkeraren ezaugarri bereizgarriak indartu ez ezik, berrikuntzak ere sortzen dituzte (ik. Wolfram 2004). Ez dut uste, bestalde, bi ereduak elkarren kontrakoak direnik erabat. Hala, *-tzaite* bezalako aditz izenak trisilaboetara zabaltzea, esaterako, bat-egitearen ondorioztat jo daiteke, apika. Testu bakar batean oinarriturik ateratako zeinahi ondorio, ordea, labaina da.

9. Erreferentziak

AGUD, Manuel, MITXELENA, Koldo (arg.) (1958). *N. Landuchio. Dictionarium linguae cantabrigae (1562)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

AKESOLO, Lino (1982). «Amaseigarren mendeko euskerazko “miserere” bat», *Karmel* 166 (1982): 37-47.

ALDAI, Gontzal (2012). «Sobre el origen de Martín Portal, autor de la poesía premiada en Pamplona en 1610», *FLV* 114 (2012): 93-117.

——— (2014). «Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental», *FLV* 118 (2014): 221-245.

ALTUNA, Fidel (1995). «Acto Contriciocoa Eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)», *ASJU* 29(1) (1995): 83-132.

APALAUZA, Amaia (2010). *Nafarroako ipar-mendebaleko hizkeren egitura geolinguistikoa [doktorego-tesia]*. Gasteiz: UPV/EHU.

ARANA, Aitor (2007). *Ameskoako euskara. Hiztegia*. Donostia: Hiria.

BELASKO, Mikel, GARATE, Arantza, GARTZIA DE ALBIZU, Balbino (2010). «Toponimia menor de San Martín de Amescoa», in B. Gartzia de Albizu (koord.), *Conociendo el pasado amescoano (II)*. Iruñea: Lamiñarra: 281-322.

———, GARTZIA DE ALBIZU, Balbino (2005). *Hablar en amescoano: lingüística histórica en Tierra Estella*. Iruñea: Nafarroako Gobernua eta Ameskoako Mendi-Mugen Batzarra.

BILBAO, Gidor, GÓMEZ, Ricardo, LAKARRA, Joseba Andoni, MANTEROLA, Julen, MOUNOLE, Céline, URGELL, Blanca (2020). *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa* (2 liburuki). Bilbo: UPV/EHU.

BONAPARTE, Louis-Lucien (1863). *Carte des sept provinces basques, montrant la délimitation actuelle de l'euscar...* Londres: Stanford's Geographical Establishment.

BROCA, Paul (1875). *Sur l'origine et la répartition de la langue basque. Basques français et basques espagnols*. Paris: Ernest Leroux.

CAMINO, Iñaki (1999). «Goñerriko hizkera (I)», *ASJU* 33(1) (1999): 5-78.

——— (2000). «Goñerriko hizkera (II)», *ASJU* 34(1) (2000): 137-196.

- (2003). *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- (2004). «Estellerriko euskara Arabako eta Nafarroa Garaiko hizkeren bidegurutzean», *Euskera* 49(2) (2004): 1137-1148.
- (2008). «Dialektologiaren alderdi kronologikoaz», *FLV* 108 (2008): 209-247.
- (2009). *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia: Elkar.
- CLARE, Lucien (1974). «Una poesía vasca compuesta con ocasión del nacimiento del príncipe Felipe Próspero (1657) y publicada por la Universidad de Salamanca en 1658», *FLV* 18 (1974): 397-449.
- ERAÑA, Ane (2020). *Arabako euskararen dialektalizazioantzez: aditz morfologia aztergai* [master-amaierako lana]. Gasteiz: UPV/EHU.
- ERATSUN, Jose (1881). *Doctrina cristavaren catecismo...* Iruñea: Bescansa.
- ERDOZIA, Jose Luis (2001). *Sakana erdialdeko euskara* [doktorego-tesia]. Gasteiz: UPV/EHU.
- (2008). «Burundako hizkera, Arabako ekialdekoaren hondar euskalkia», in X. Artiagoitia eta J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan. Patxi Goenagaren omenez* (ASJUren gehigarriak 51). Bilbo: UPV/EHU: 225-236.
- GARTZIA DE ALBIZU, Balbino (1994). «La sufijación “-dana” y “-dirana” en la toponimia de Amescoa», *FLV* 65 (1994): 139-160.
- (2004). «El catecismo de Artaza (nueva evidencia del euskera en Amescoa)», *FLV* 97 (2004): 555-580.
- (2008). «Toponimia y lenguaje de Amescoa Alta», in Euskaltzaindia (arg.), *III. onomastika jardunaldien agiriak. Lizarra, 1990ko iraila*. Bilbo: Euskaltzaindia: 135-164.
- (koord.) (2022). *Conociendo el pasado Amescoano*. Iruñea: Lamiñarra.
- GOIKOETXEA, Ion (1982). *Juan Bautista Gámix Ruiz de Oteo. Poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.
- IBISATE, Angel (2001). «“El euskera en Álava a fines del siglo XVIII”. Un artículo de Don José Migel de Barandiaran de 1926. Anotaciones actuales sobre el documento publicado», *Euskera* 46(2) (2001): 783-803.

IRIZAR, Pedro (1991). *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano (Tomo I: Subdialecto septentrional)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

ITURBIDE, Javier (2015). *Los libros de un Reino. Historia de la edición en Navarra (1490-1841)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

KEREJETA, Mª Jose (1991). «Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610», in J. A. Lakarra eta I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum. Pars Prior*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia: 161-183.

KNÖRR, Henrike (1974). «Gamiz-en hizkeraz zertxobait», *Euskera* 19 (1974): 218-230.

——— (1998). «Euskal-erdal eguberri kanta (1695)», in H. Knörr eta K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra: 503-510.

LAKARRA, Joseba Andoni (1985). «Larramendiren hiztegitzaren inguruan», *ASJU* 19(1) (1985): 9-50.

——— (1986). «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20(3) (1986): 639-682.

——— (1987). «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU* 21(2) (1987): 515-564.

——— (1996). *Refranes y sentencias. Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, MANTEROLA, Julen, SEGUROLA, Iñaki (2019). *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

LAPUENTE, Luziano (1975). «Toponimia amescoana», *FLV* 21 (1975): 393-410.

LETURIAGA, Olatz (2022). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza.

LOPEZ DE GEREÑU, Gerardo (1983). «Toponimia de Contrasta», in Euskaltzaindia (arg.), *Piarres Lafitte-ri omenaldia (Iker - 2)*. Bilbo: Euskaltzaindia: 414-423.

MADARIAGA, Juan (2014). *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

MAIORA, Fernando (2011). *Reino de Navarra. Euskera. Injurias, coplas, frases*. Egilearen edizioa.

——— (2018). *Reino de Navarra. Euskera, lengua inteligible. Causas del retroceso. Injurias, coplas...* Egilearen edizioa.

——— (2021). *Navarra. Reino del euskera. Persecución histórica, genocidio lingüístico*. Egilearen edizioa.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1987-2005 / 2023). *Orotariko euskal hiztegia* (11. argitaraldia). Bilbo: Euskaltzaindia. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oeherria&task=bilaketa

MOUNOLE, Céline (2007). «Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria», *ASJU* 41(1) (2007): 67-138.

——— (2014 [2018]). *Le verbe basque ancien : Étude philologique et diachronique* (= *ASJU* 48). Bilbo: UPV/EHU.

——— (2015). «Datibo komunztaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz», in B. Fernandez eta P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, Gorazarre. Homenatge, Homenaje*. Bilbo: UPV/EHU: 473-490.

——— (2020). «Lazarraga Eskuizkribuaren gramatika», in G. Bilbao, R. Gómez, J. A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole eta B. Urgell, *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa. I. Sarrera, gramatika, hiztegia eta adizkitegia*. Bilbo: UPV/EHU: 67-238.

———, GÓMEZ-LÓPEZ, Ricardo (2018). «Euskara zahar eta klasikoa», in J. Gorrotxategi, I. Igartua eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza: 469-542.

———, LAKARRA, Joseba Andoni (2018). «Euskara arkaikoa», in J. Gorrotxategi, I. Igartua eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza: 345-468.

OEH = Mitxelena eta Sarasola (1987-2005 / 2023).

OIHARTZABAL. Beñat (1992). «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», in Euskaltzaindia (arg.), *Luis Villasanteri omenaldia* (Iker - 6). Bilbo: Euskaltzaindia: 349-366.

ONDARRA, Frantzisko (1993). «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», *ASJU* 27(3) (1993): 903-948.

ONDARTZA, Iker (2022a). *Araberaren aditz morfologian sakontzen* [master amaierako lana]. Gasteiz: UPV/EHU.

——— (2022b). «Zenbait ezaugarri araberaren definiziorako», *ASJU* 56(1) (2022): 121-148. <https://doi.org/10.1387/asju.23151>

REGUERO, Urtzi (2018). «NOR-NORI-NORK saileko perifrasiatiko aditz laguntzaileak goi-nafarreraz: azterketa eta proposamen berria», in J. A. Lakarra eta B. Urgell (arg.), *Studia philologica et diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitanica* (= *ASJU* 52(1-2)). Bilbo: UPV/EHU: 683-695. <https://doi.org/10.1387/asju.20224>

——— (2019). *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testuetan barrena (1416-1750)* (ASJUren gehigarriak 71). Bilbo: UPV/EHU.

RESINES, Luis (1981). «Lectura crítica de los catecismos de Astete y Ripalda. I. Parte: Lectura crítica del catecismo de Astete», *Estudio Agustiniiano: Revista del Estudio Teológico Agustiniiano de Valladolid* 16(1) (1981): 73-131. <https://doi.org/10.53111/estagus.v16i1.731>

SALABERRI, Patxi (1998). «Arabako mugako nafar hizkeren inguruan», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak: Nafarroako euskal dialektologiako jardumaldietako agiriak, Iruñea, 1997ko azaroa (24-28)*. Bilbo: UEU: 49-87.

——— (2004). «Artatzako euskal testua. Transkripzioa eta hizkuntza azterketa», *FLV* 97 (2004): 537-554.

——— (2015). «Nola erabili onomastikaren ekarpenak dialektologia ikerketetan», *Lapurdum* ale berezia 3 (2015): 237-271. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2675>

———, URRITZOLA, Ricardo (2008). «Hiriberri Arakilgo predikuak I. Transkripzioa eta azterketa», *FLV* 108 (2008): 263-290.

SANTAZILIA, Ekaitz (2017). «*Orye, lagunac*. Euskara nafarraren aztarnak XVI. mendeko hiru sorginkeria auzibidetan», *RIEV* 62(2) (2017): 375-406.

——— (2019). «*Ala ffede, bada!* Euskal testu berri gehiago Nafarroako XVI. mendeko justizia-auzibideetan», *Uztaro* 108 (2019): 29-51. <https://doi.org/10.26876/uztaro.108.2019.2>

——— (2022a). «Irigarai familiaren funtsa Nafarroako Errege Artxibo Nagusian: katalogoa (I. dokumentu argitaratuak)», *FLV* 133 (2022): 229-257. <https://doi.org/10.35462/flv133.9>

——— (2022b). «Irigarai familiaren funtsa Nafarroako Errege Artxibo Nagusian: katalogoa (II. dokumentu argitaragabeak)», *FLV* 134 (2022): 471-490. <https://doi.org/10.35462/flv134.7>

SATRUSTEGI, Jose Maria (1981). «Nueva contribución al fondo de textos antiguos vascos», *ASJU* 15 (1981): 75-104.

——— (1991). «El euskera en Tierra Estella: evolución histórica», *Euskera* 36 (1991): 93-124.

SEGUROLA, Koro (2013). «Oikiako dotrinak. F. Antonio Agirre Gabiria (Marin 1728 - Oikia 1805)», *Lapurdum* 17 (2013): 223-253. <https://doi.org/10.4000/lapur-dum.2466>

ULIBARRI, Koldo (2010). «Viva Jesus doctrina: edizioa eta azterketa», *ASJU* 44(2) (2010): 41-154.

——— (2011). «1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: *Cancion en lengua vascongada o vizcayna que contiene la sustancia deste sermon*», *ASJU* 45(1) (2011): 361-385.

——— (2015). *Dotrinazko Sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa* [doktorego-tesia]. Gasteiz: UPV/EHU.

URGELL, Blanca (2001). *Gueroco Guero. Edizio kritikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (2006). «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in J. A. Lakarra eta J. I. Hualde (arg.), *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask* (= *ASJU* 40(1-2)). Donostia eta Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU: 921-948.

——— (2018). «Lehen euskara modernoa», in J. Gorrotxategi, I. Igartua eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza: 543-657.

——— (2020). «Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenez», in I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde eta K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*. Bilbo: UPV/EHU: 701-735.

URIBE-ETXEBARRIA, Oxel (2020). «Debagoieneko euskararen iraganaz gehiago», in I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde eta K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*. Bilbo: UPV/EHU: 737-753.

URKIXO, Julio (1910). «Cartas escritas por el Príncipe L.-L. Bonaparte á alguno de sus colaboradores (continuación)», *RIEV* 4(2) (1910): 233-297.

URRESTARAZU, Iñigo (2021). *Gogoetak Euskara Batu Zaharraren hausturaz* [master-amaierako lana]. Gasteiz: UPV/EHU.

——— (2022). «Auzibidea Burundakoa da, eta euskara?», in D. Krajewska, S. Monforte eta E. Zuloaga (arg.), *Aziti Bihia. Euskal filologia eta hizkuntzalaritzaren adarrak*. Leioa: UPV/EHU: 203-227.

VILLASANTE, Luis (1956). «Una lista de pueblos vascongados de Vizcaya, Guipúzcoa y Navarra, de principios del siglo XIX», *BRSBAP* 12(4) (1956): 433-446.

WOLFRAM, Walt (2004). «Language death and dying», in J. K. Chambers, P. Trudgill eta N. Schilling-Estes (arg.), *The handbook of language variation and change*. Malden eta Oxford: Blackwell: 764-787. <https://doi.org/10.1002/9780470756591.ch29>

ZUAZO, Koldo (1998). «Arabako euskara», in H. Knörr eta K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra: 125-190.

——— (2010a). *El euskera y sus dialectos. Origen, evolución y propuestas de futuro*. Irun: Alberdania.

——— (2010b). *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Iruñea eta Bilbo: Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia.

——— (2012). *Arabako euskara*. Donostia: Elkar.

——— (2014). *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.

——— (2019). *Standard Basque and its dialects*. Londres: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429429729>

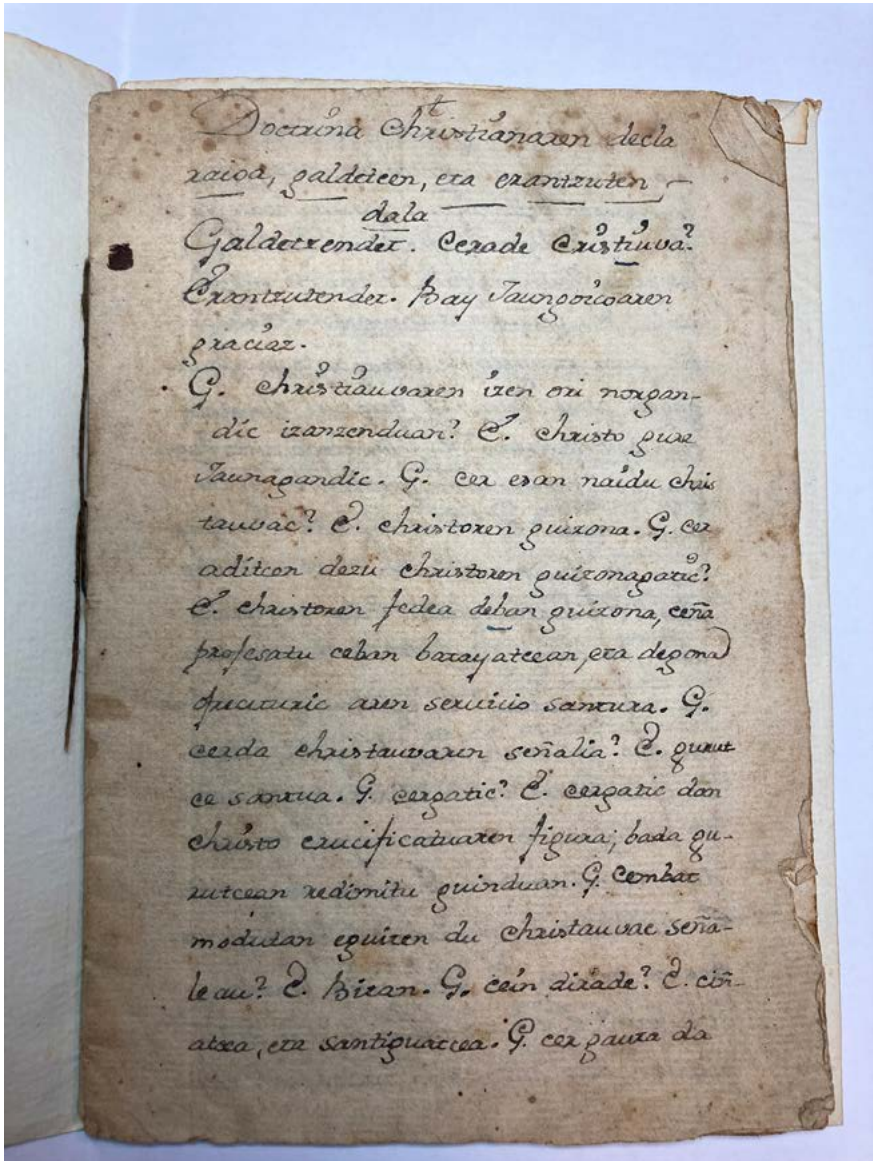
ZULOAGA, Eneko (2013). «Oharrak Nerbioi ibarreko euskara zaharraz eta “Viva Jesús” testuaren jatorriaz», in R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra eta C. Mouñole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. biltzarra*. Gasteiz: UPV/EHU: 593-610.

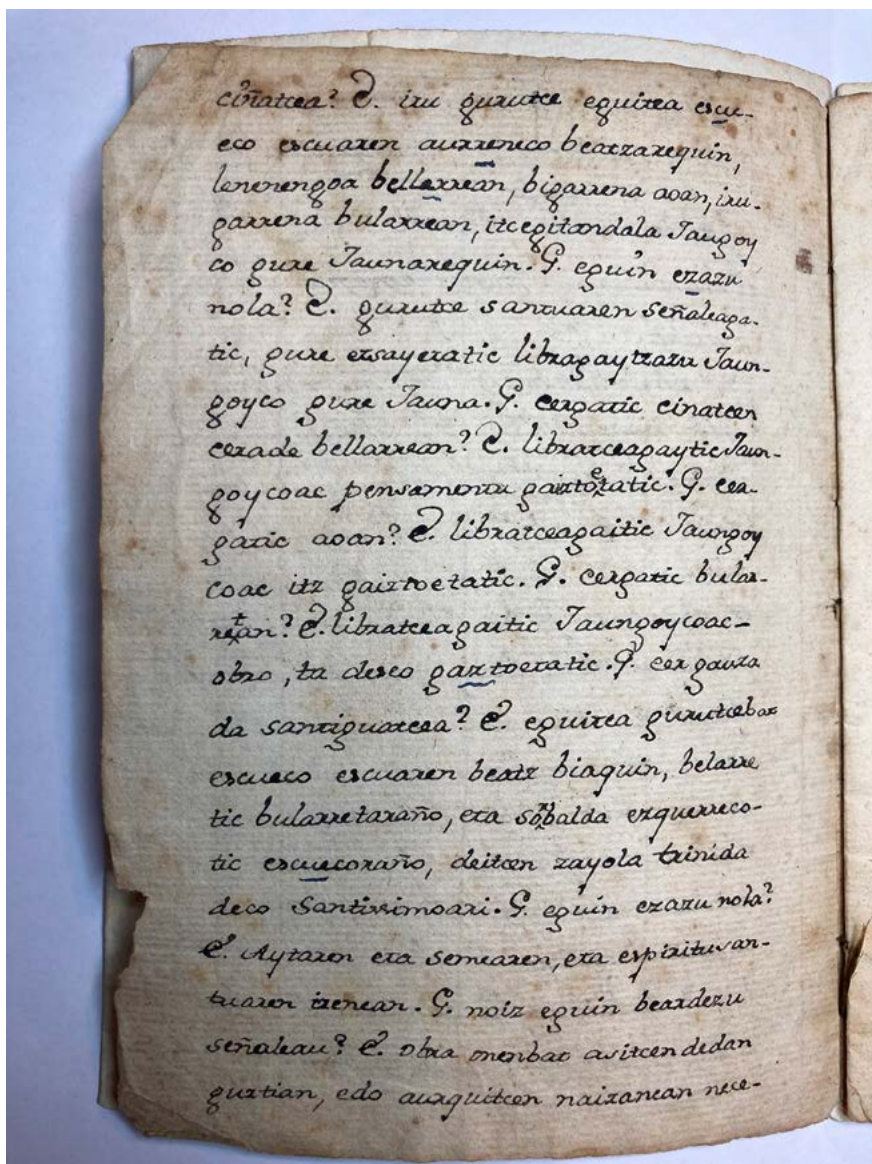
——— (2017). «Beheko bokalaren asimilazioaren historiarako: mendebaleko lekukotasunak», *FLV* 123 (2017): 67-199.

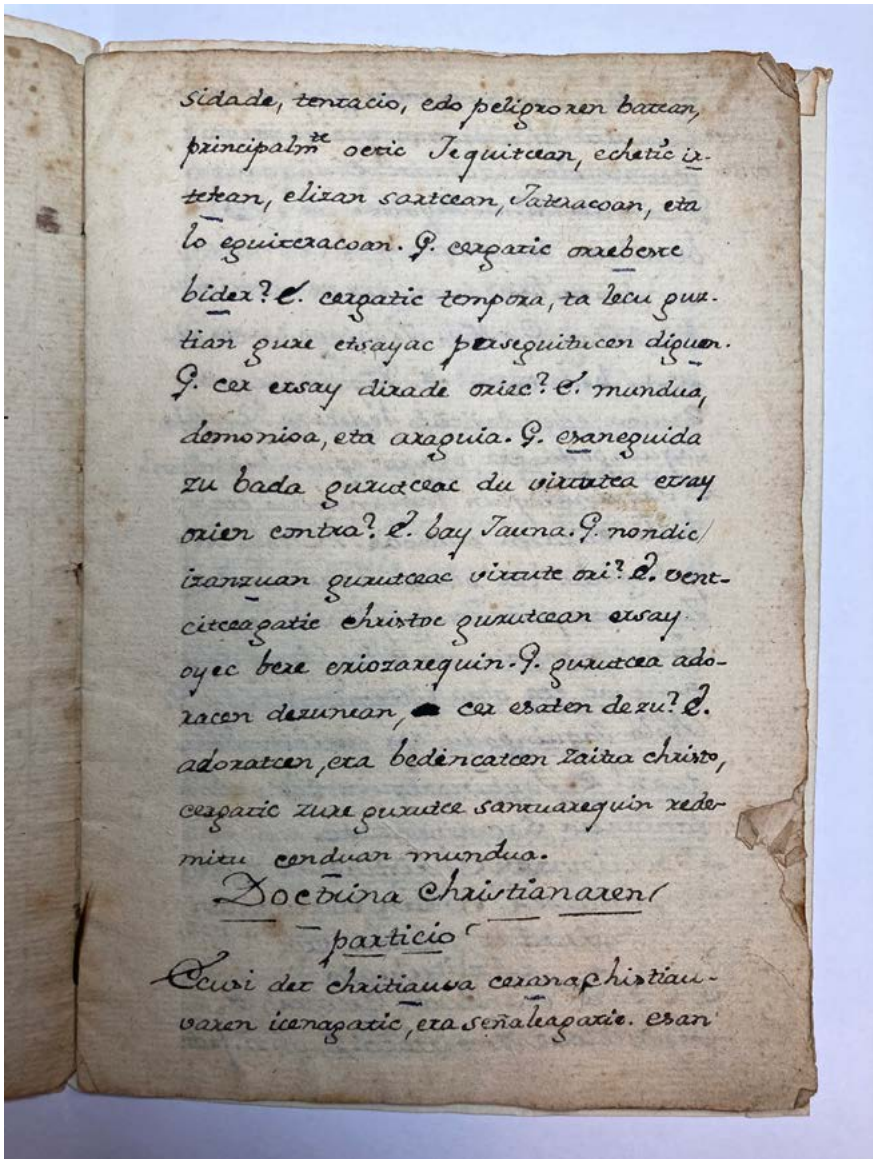
——— (2020). *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz [doktorego-tesia]*. Gasteiz: UPV/EHU.

——— (2022). *Mendebaleko euskara zaharra: ezaugarriak, kronologia eta geografia (Iker - 47)*. Bilbo: Euskaltzaindia eta UPV/EHU.

1. eranskina: faksimilea

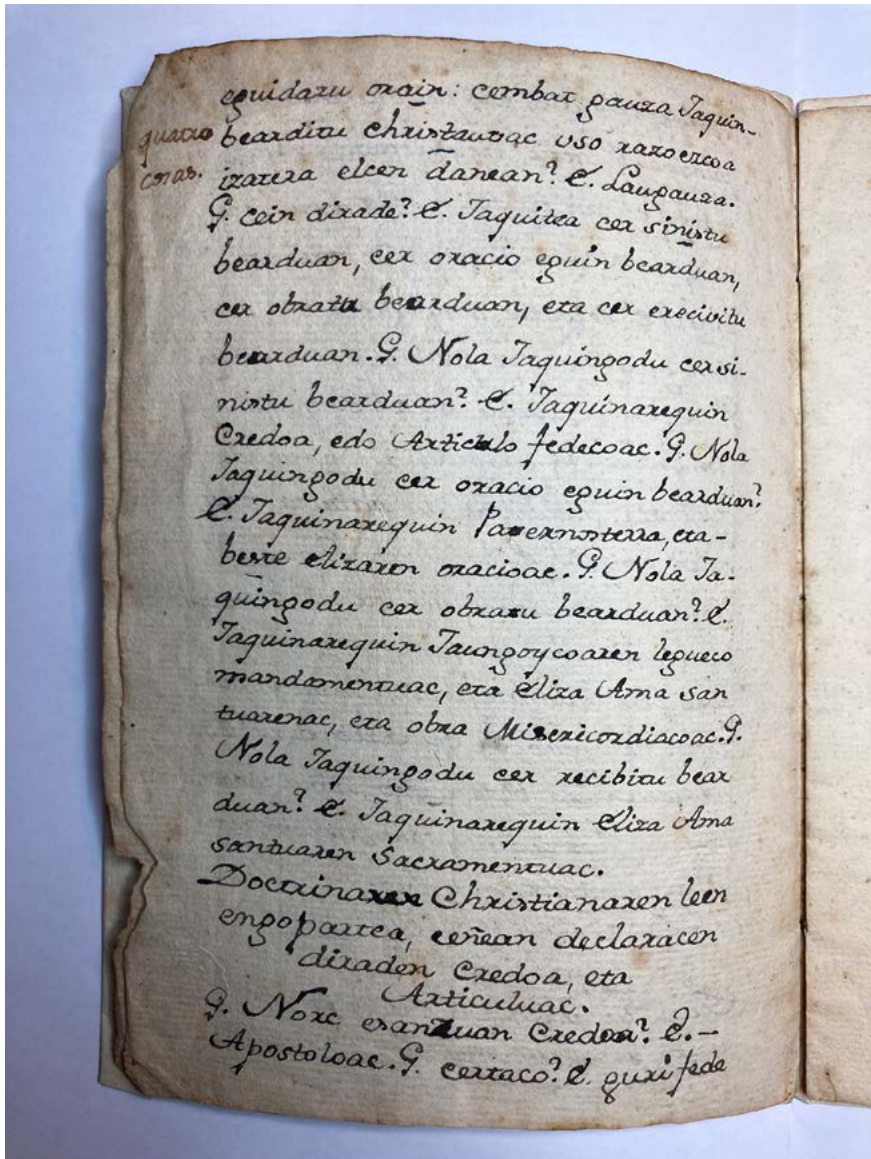

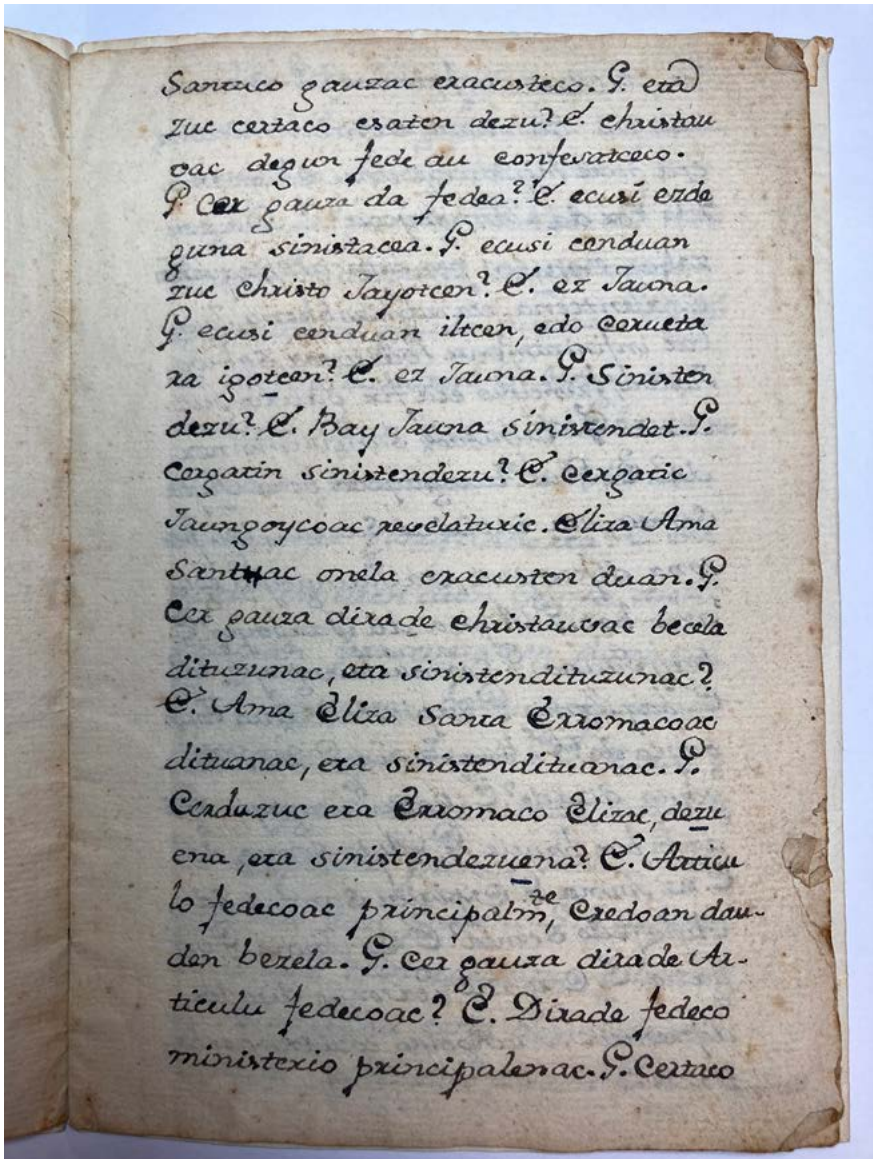
sidade, tentacio, edo peliproxen batcan,
 principal^m oerle Tequitcan, echeric ix-
 tetcan, elizan sartcan, Jaxtracoan, eta
 lo equitxacoan. ¶ cergatic orreberc
 bider? E. cergatic tempora, ta lecu gus-
 tian gure etxayac persequitucen diguen.
 ¶ cer exsay dixade orisc? E. mundua,
 demonioa, eta aragui. ¶ craneguida
 zu bada gurutceac du virtutea etxay
 orien contra? E. bay Jauua. ¶ nondic/
 izanzuan gurutceac virtute ori? E. vent-
 cicecagatic Christoe gurutcan etxay
 oyec bere oriozarequin. ¶ gurutcea ado-
 racen dezunen, cer esaten dezu? E.
 adoraten, eta bedencaten zaitza Christe,
 cergatic zure gurutce santuarequin rede-
 mitu conduan mundua.

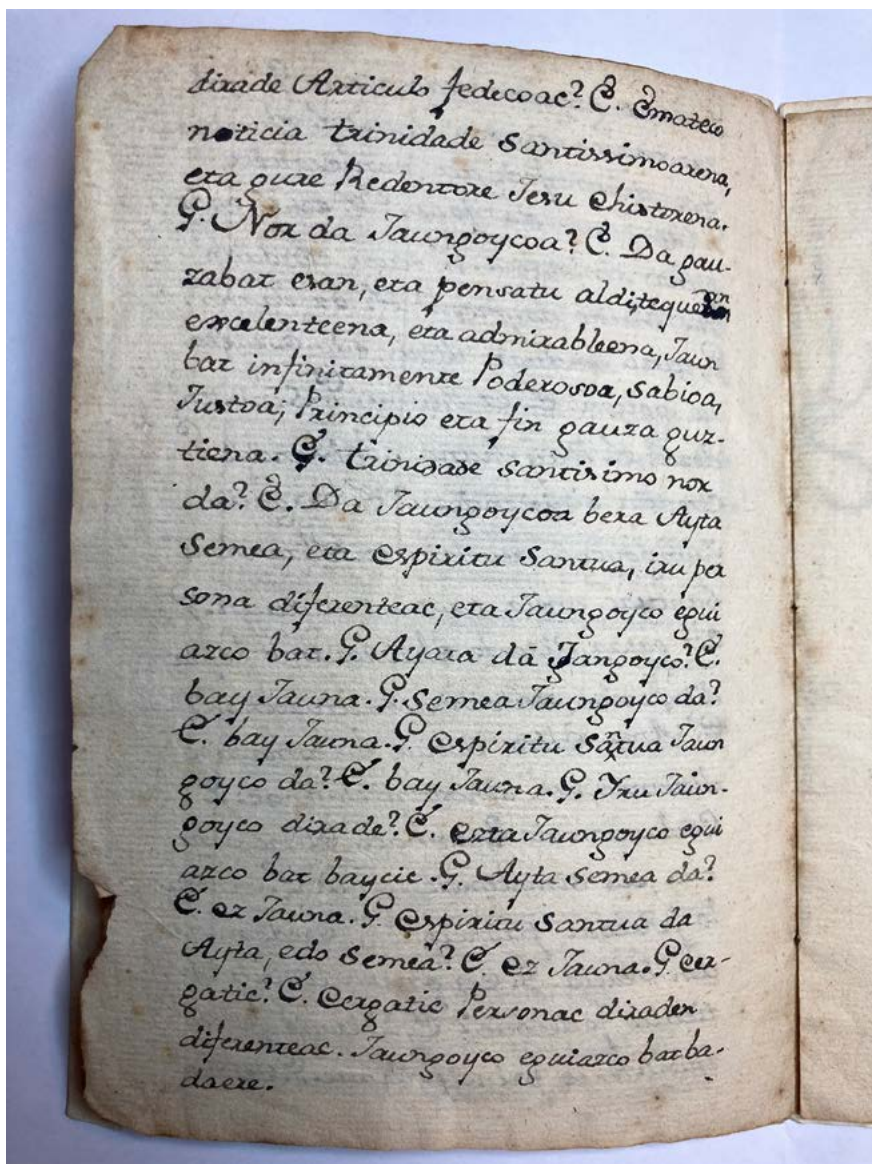
Doctrina Christianaren

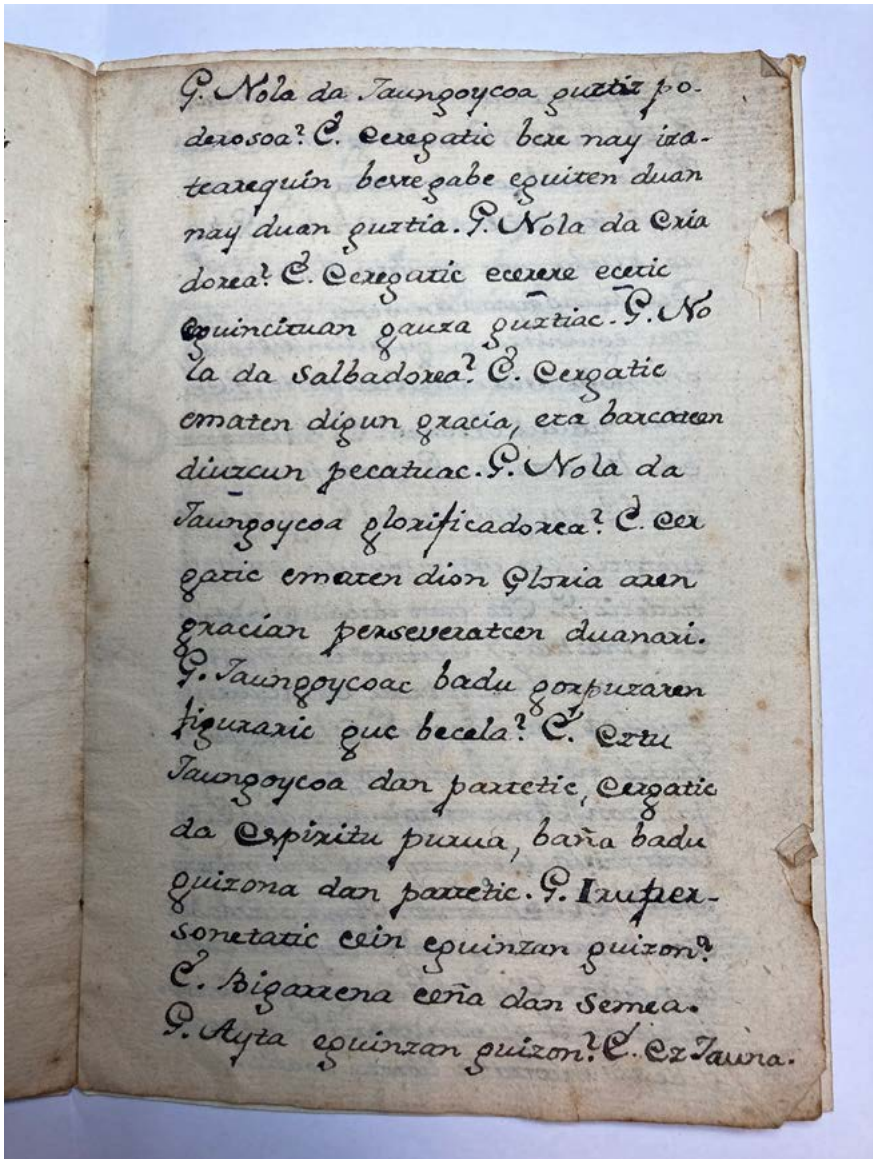
particio

Cersi det Christianua ceranaphistiau-
 varen icanagatic, eta senalagatic. eran

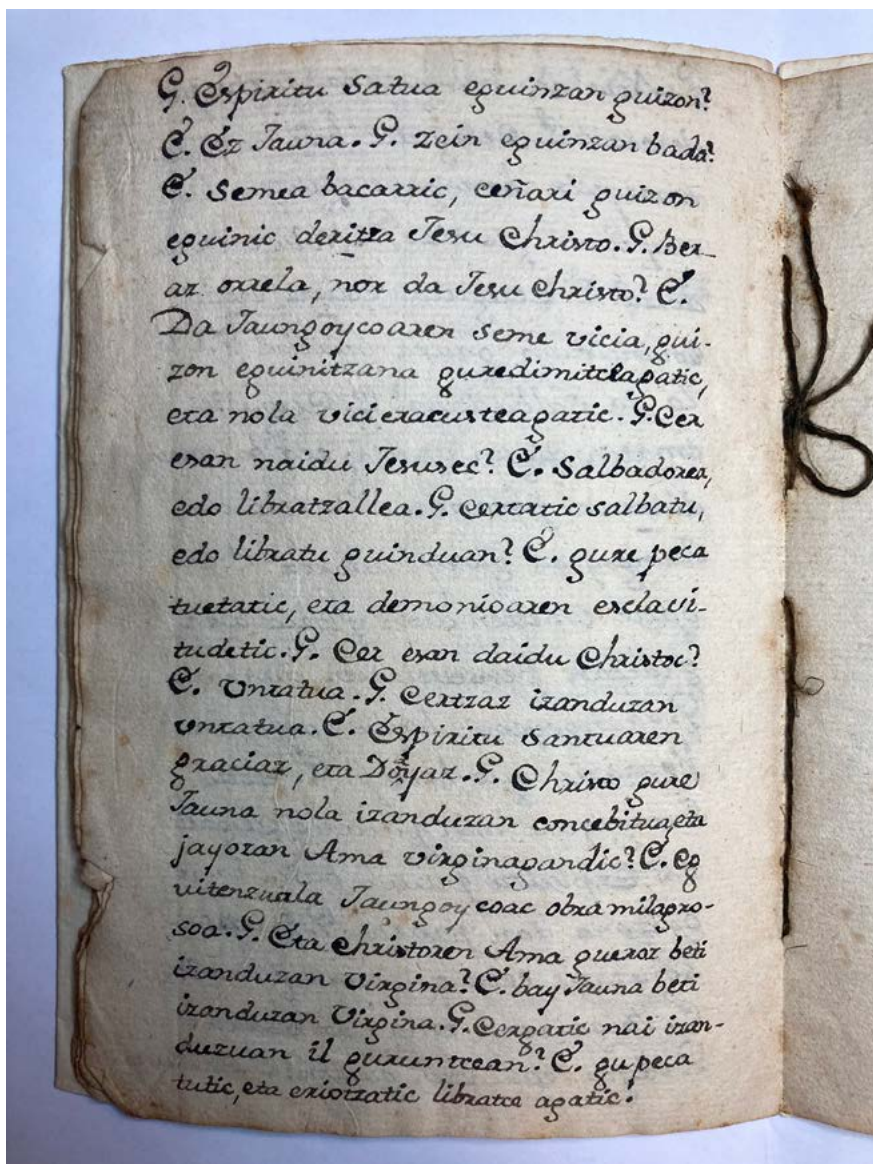

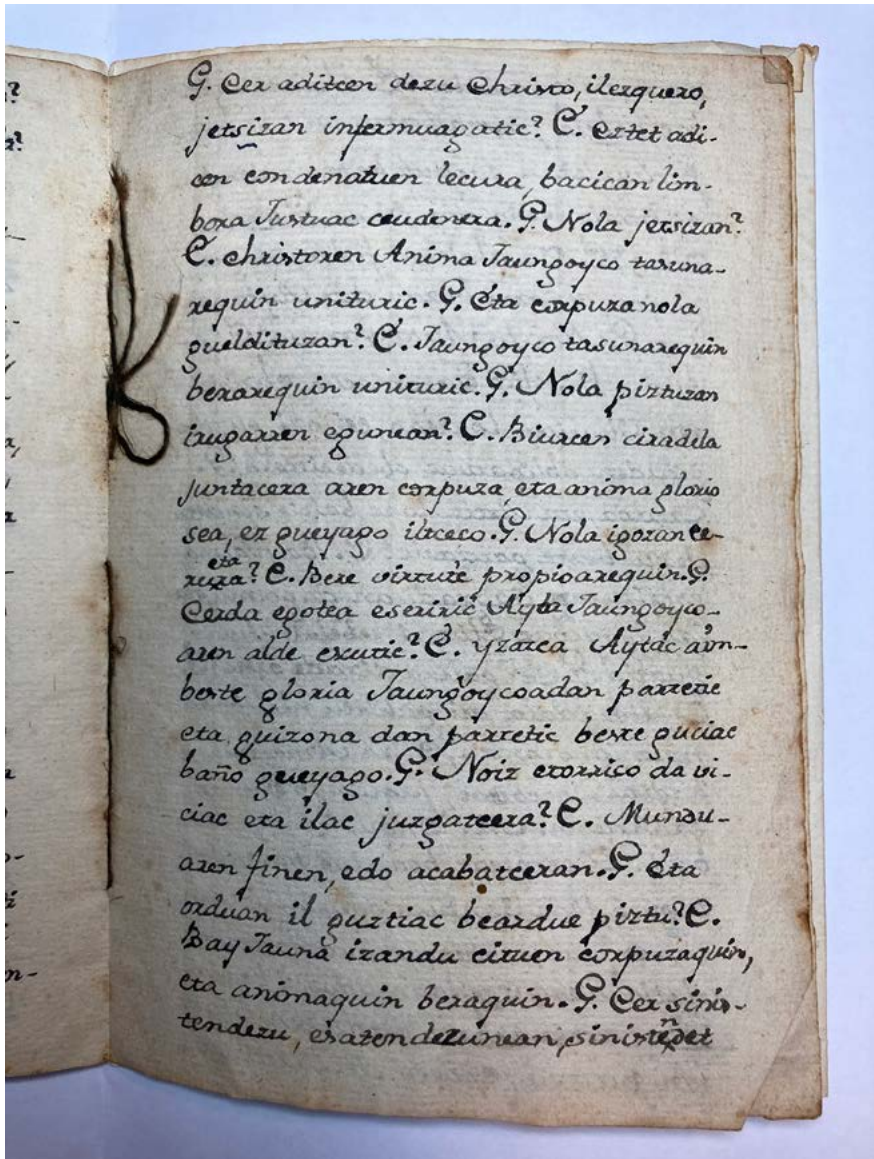

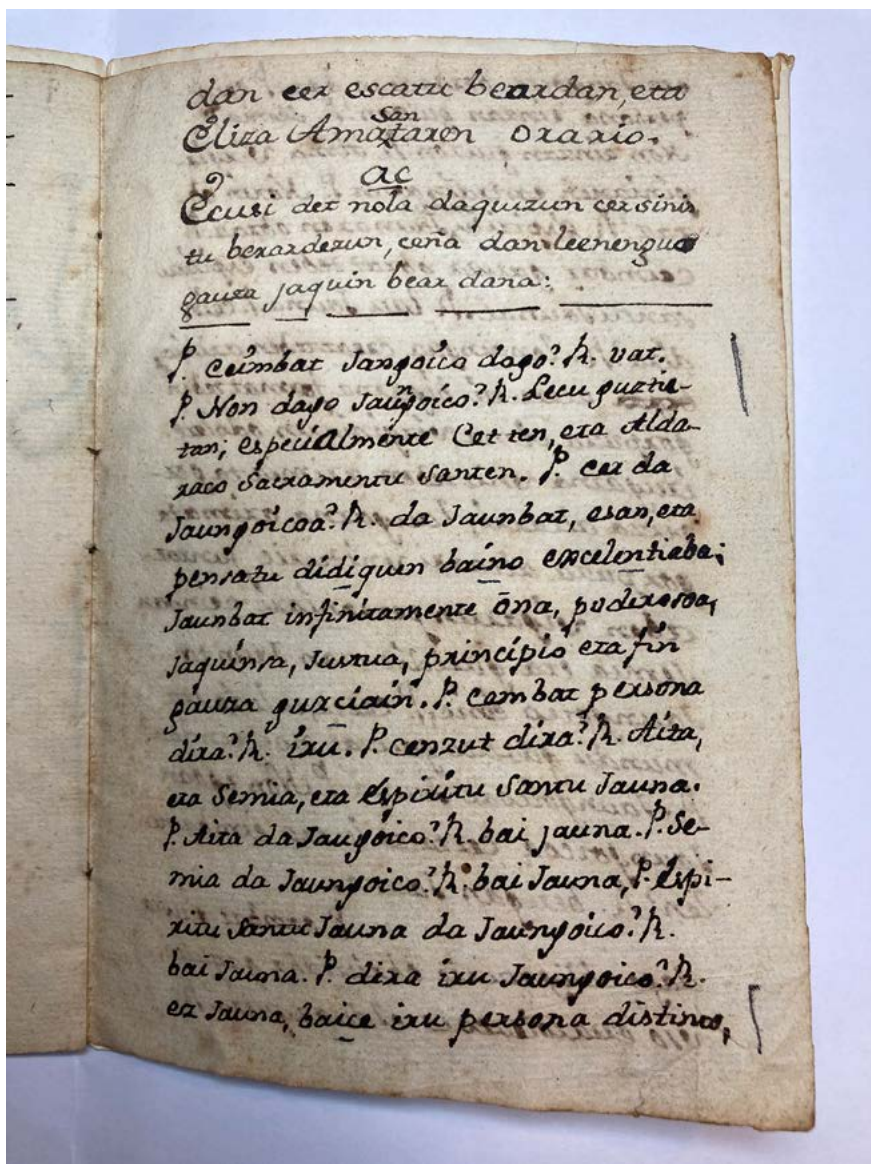

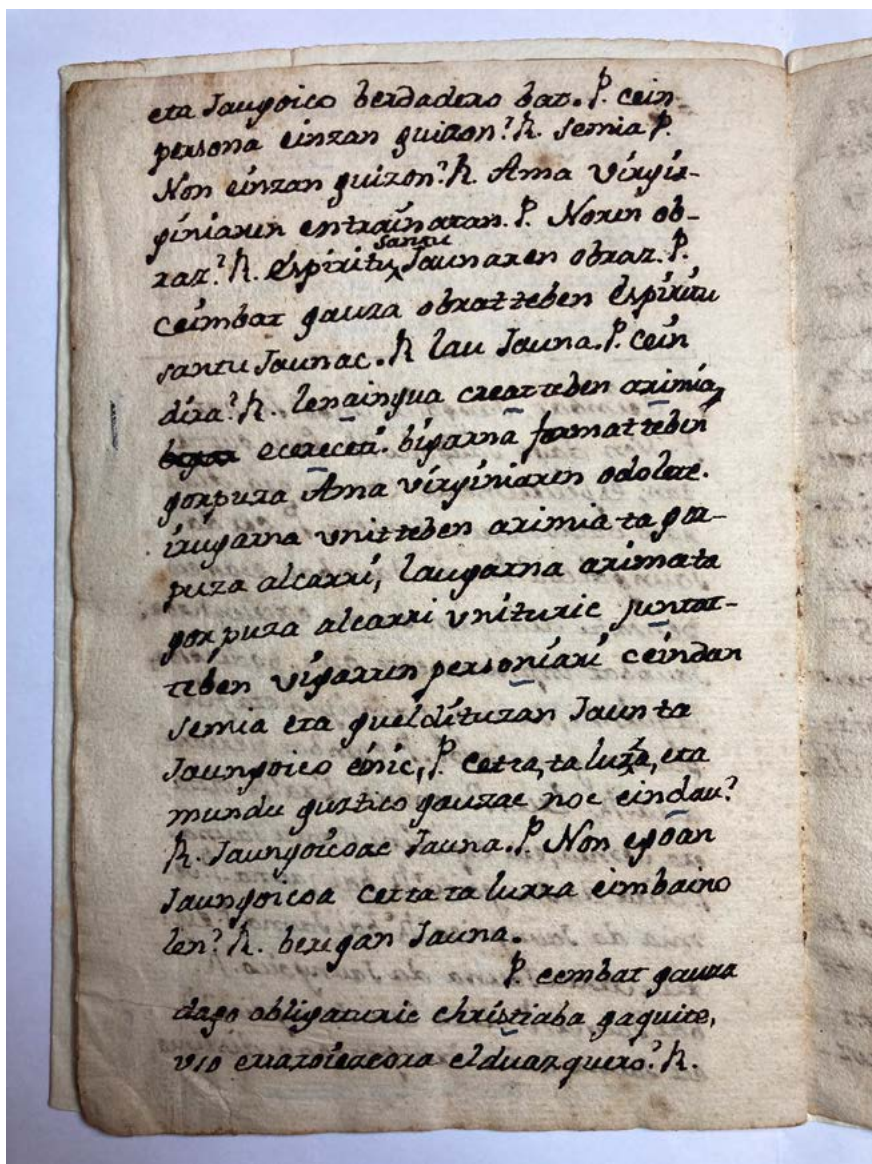
P. Nola da Jaungoicoa gurtze po-
 derosoa? C. Ceregatic bere nay ita-
 tearequin beregabe equiten duan
 nay duan gurtia. P. Nola da Cris-
 torea? C. Ceregatic eceere eceie
 equintuan gauza gurtiac. P. No-
 la da Salvadoria? C. Ceregatic
 ematen digun gracia, eta barcaten
 diuzcun pecaturac. P. Nola da
 Jaungoicoa glorificadora? C. Cere-
 gatic ematen dion gloria azen
 gracia perseveratzen duanari.
 P. Jaungoicoac badu gorputzaren
 figurazie que becala? C. Cere-
 gatic Jaungoicoa dan partetic, Ceregatic
 da Espiritu purua, bada badu
 quizona dan partetic. P. Impex-
 sonetatic eie equintan quizon?
 C. Bigarrena eña dan semea.
 P. Ayra equintan quizon? C. Ez Jauna.

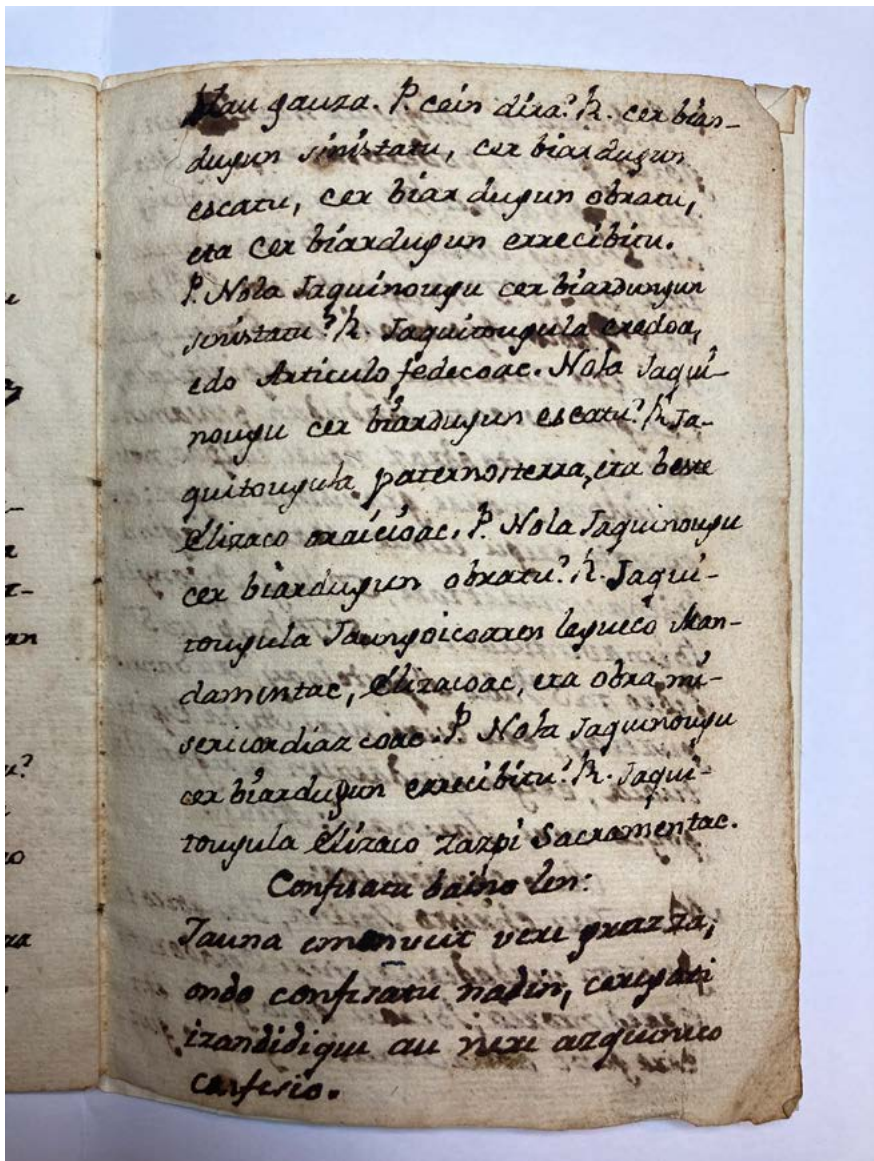

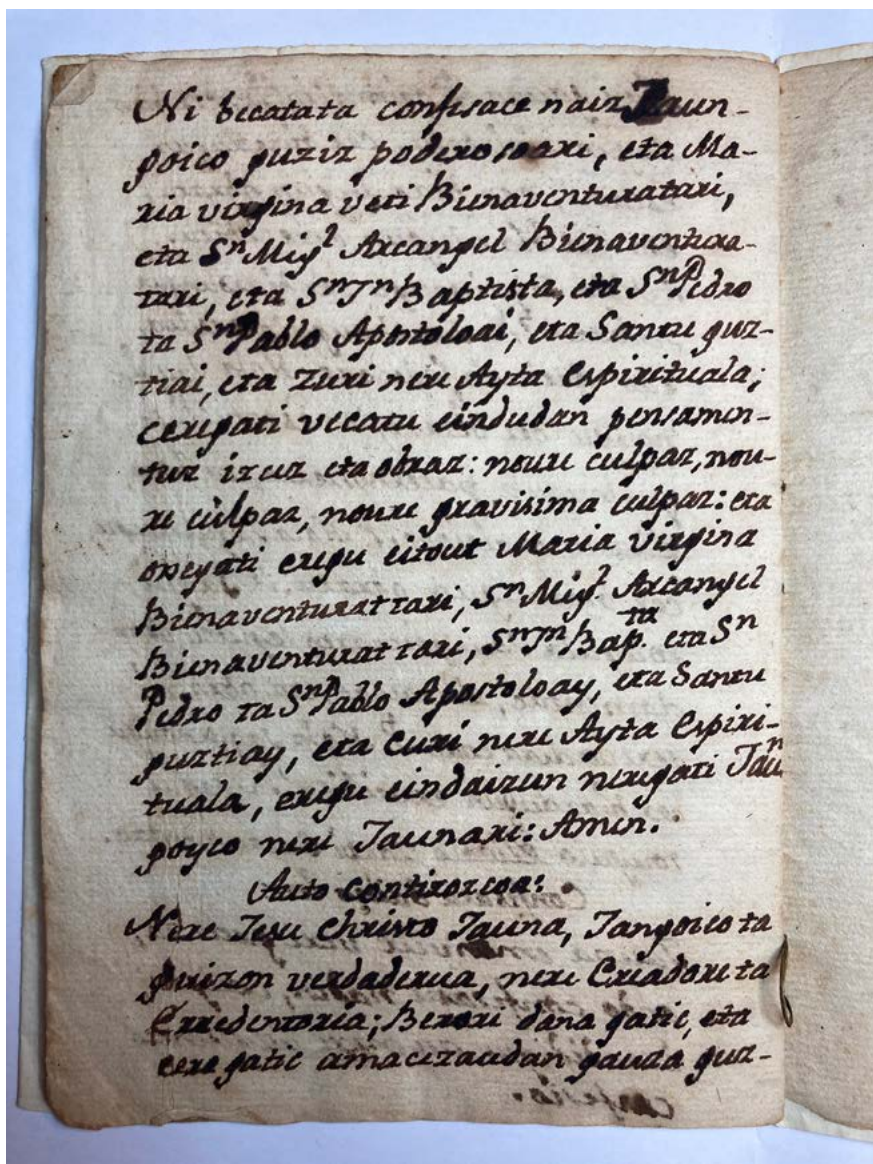

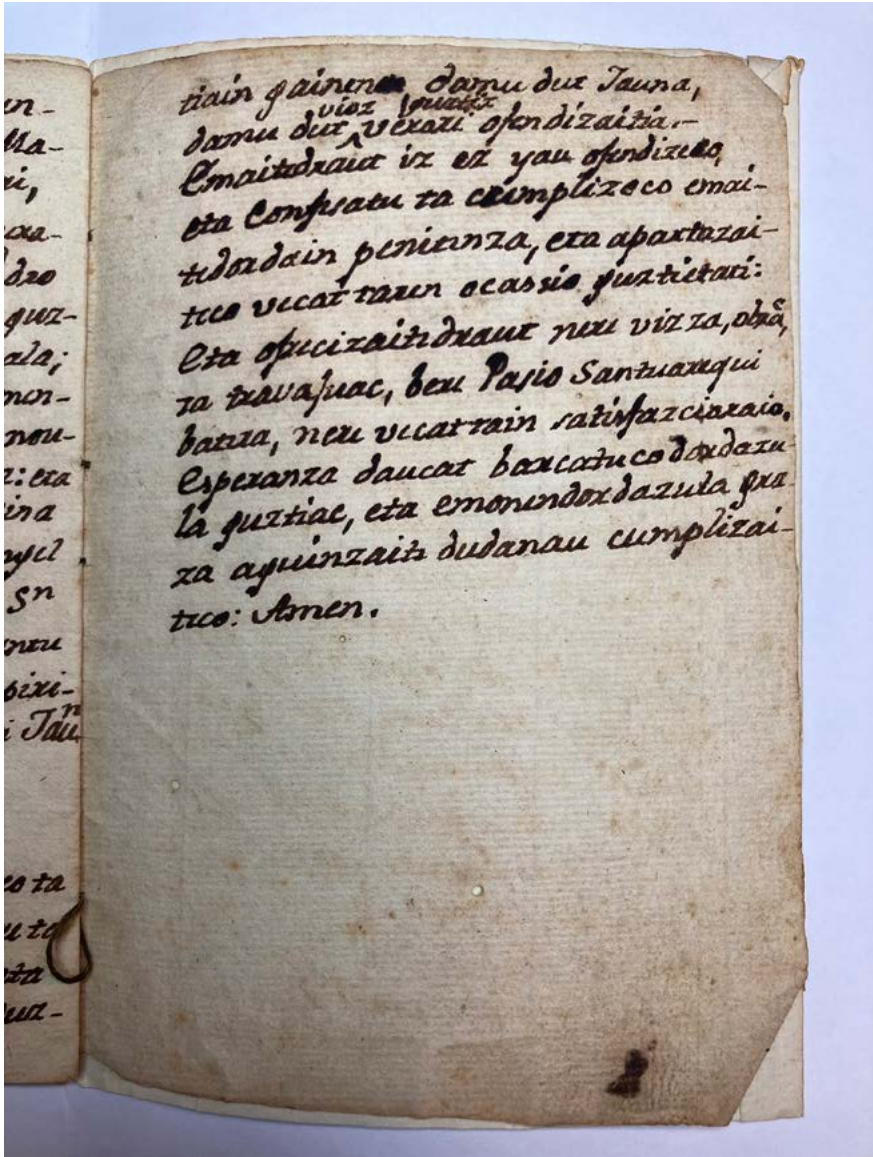
sarruen comunioa? C. Christiau fi-
 lac debela partea berrin ondasun ex-
 piritualetan, corpus baten miembro-
 ac becala, eña dan Eliza. P. Queda
 Eliza? C. Da Christiau fielen congre-
 gacioa, ceñaren buena dan Ayta san-
 tua. P. Non da Ayta Santua? C. Da
 sumo Pontifice Exromacoa, Christo-
 ren Vicarioa lurrean, ceñari gurtia
 gauden obligatuac obediteera. P.
 Credoa, eta Articuloac baicie sinisten
 dezun berre gauzaric? C. Bay Jauna,
 erciturax Sagraduan dagoana, eta
 Jaungoicoac Elizari rebelatu dion-
 gurtia. P. Cex gauza dizade oric? C.
 Ez diatadala on galdetu nixi bada
 naiz ignorantea, Eliza Ama Santac
 baditu Doctoresac, jaungo duenac
 erantzuten. M. Inqui ezaten dezun,
 bada Doctoresac beardue eman con-
 tiguze fede Santuco gauza guttiena,
 eta ez zue; zuretat arco da ematea
 Articuluena Credoan dauen becala.
 Doctrina Christianaren biga-
 ren partea, ceña declaracion-

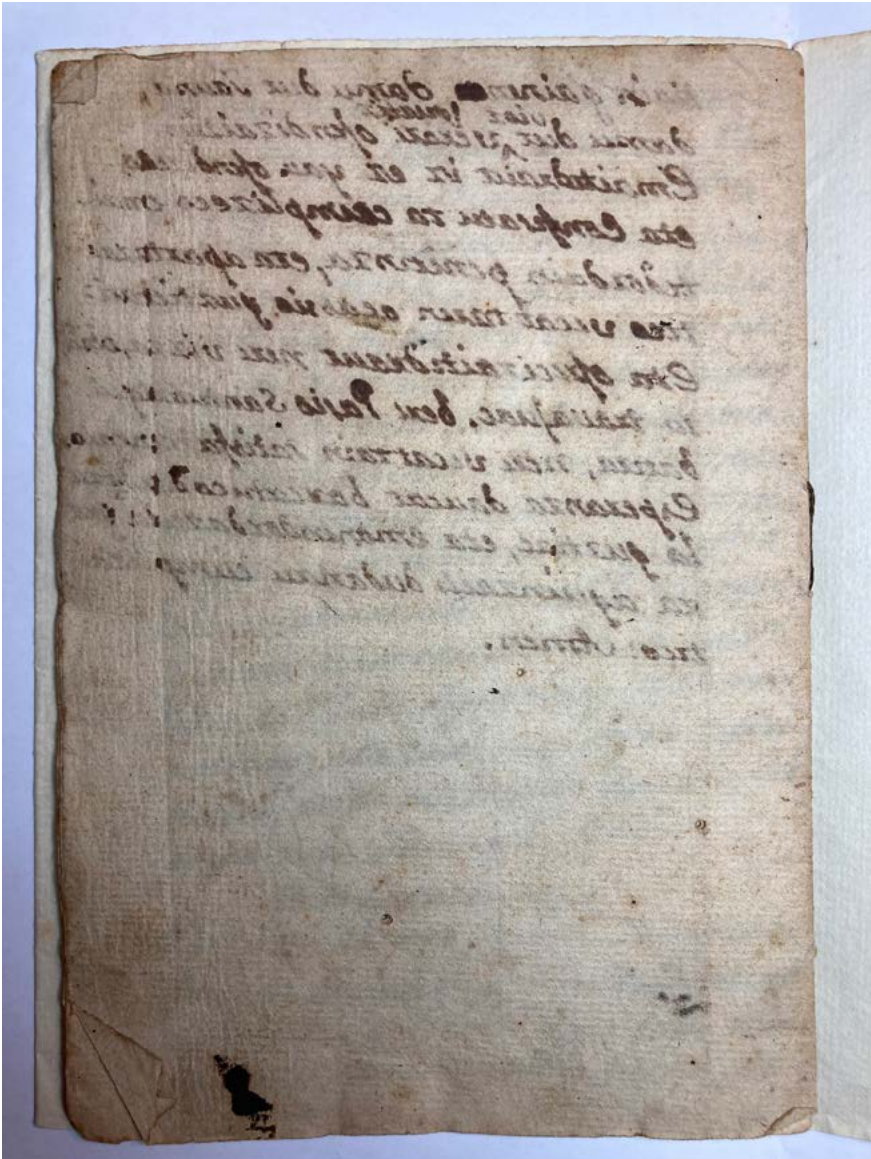

2. eranskina: hizkuntz ezaugarrien aurkibidea

6.1. Grafia

6.1.1. Grafia berezia: *cetten* ‘zeruen’, *bienaventurata* ‘bienaventuratu’, *vizza* ‘bizia’...

6.1.2. Txistukariak

6.2. Hotsak

6.2.1. Bokalak

6.2.1.1. Bokal bikoitzik ez

6.2.1.2. *a + a > ea* disimilazioa azkar

6.2.1.3. Aurreko fenomenoaren ondorioz, hiperzuzenketak

6.2.1.4. *ei > ai* ez

6.2.1.5. *eu > ou (> o)* bilakabidea aditzetan eta izenordaietan

6.2.1.6. *ao > au* disimilazioa

6.2.1.7. *ae > ai*

6.2.1.8. *ain > an* monoptongaziorik ez

6.2.1.9. *-ijV* edo *-ubV* epentesirik ez

6.2.1.10. Beheko bokalaren asimilazioa kontsonante aurretik

6.2.1.11. *ea > ia* disimilazioa

6.2.1.12. *oa > ua* disimilazioa oso bakan

6.2.1.13. *VuV > VbV*

6.2.1.14. Diptongazioa *oraicio* hitzean

6.2.1.15. *i - u > i - i* asimilaziorik ez

6.2.1.16. Aferesia

a) Aditzetan ez

b) *eta > ta* distribuzio osagarrian

6.2.1.17. Sinkopa

a) *-garren* atzizkian

b) **eradun* adizkietan

6.2.1.18. Metatesia **eradunen* bi adizki hauetan: *dordain*, *dordazula*

6.2.1.19. Protesia: sistematikoa *r-z* hasten diren maileguekin

6.2.2. Kontsonanteak

6.2.2.1. <j> grafemak soinu belarra (?)

- 6.2.2.2. Txistukarien neutralizaziorik ez
- 6.2.2.3. Herskari biezpainkari ahostuna hitz hasieran
- 6.2.2.4. Palatalizaziorik ez
- 6.2.2.5. Bokal arteko kontsonanteen galera: VrV ez; VgV & VdV bai / ez.
- 6.2.2.6. Sudurkariaren galera
- 6.2.2.7. Ozen ondoan afrikaziorik ez
- 6.2.2.8. Ahostuntzerik ez ozen ondoan
- 6.2.2.9. Kontsonante-bakuntzea
- 6.3. Izena
 - 6.3.1. Pertsona-izenordainak
 - 6.3.1.1. *Nere* (vs *nire*, *ene*)
 - 6.3.1.2. Indartuek *eu* > *ou*
 - 6.3.2. Erakusleak eta hirugarren pertsonako izenordainak
 - 6.3.2.1. Berorikako formak
 - 6.3.2.2. Motibatiboa eta inesiboko forma bizidunak genitiboaren gainean
 - 6.3.2.3. 1. graduko motibatiboan morfema genitiboa sudurkaririk gabea (*onegati*)
 - 6.3.3. Galdetzaileak / konplementatzaileak
 - 6.3.3.1. *Nork* > *Nok*
 - 6.3.3.2. *Zein* sg. & pl.
 - 6.3.3.3. *Zein* erlatibozkoa, artikulurik gabe
 - 6.3.3.4. *Zeinbat* & *zenbat*
 - 6.3.3.5. *Zeregati* & *zeregatik*
 - 6.3.3.6. *Nola* (vs *zelan*)
 - 6.3.4. Elkarkariak: *alcarri*
 - 6.3.5. Mugagabe berezi batzuk: gehienak erdal ereduaren eraginez
 - 6.3.6. Eratorpen-atzizkiak
 - 6.3.6.1. *-one* > *-oi*
 - 6.3.6.2. *-cion* / *-sion* > *-zio* / *-sio*.
 - 6.3.7. Zenbait kasu-markaren formez
 - 6.3.7.1. Datiboa: sg. *-ri*, pl. *-ai*
 - 6.3.7.2. Genitiboa: sg. *-ren*, pl. *-ain*
 - 6.3.7.3. Inesiboa: sg. *-en*, *ean* > *en*, pl. *-aetan* > *atan*

- 6.3.7.4. Ablatiboa: sg. *-ti*, pl. *-etati*
- 6.3.7.5. Komitatiboa: *-ki*
- 6.3.7.6. Instrumentala: *-z*
- 6.3.7.7. Motibatiboa: *-gati(k)*
- 6.3.7.8. Leku destinatiboa: *-rako*
- 6.4. Aditza
 - 6.4.1. Aditzoina: ez, ezta [*-tu* + **edin*] egituretan ere
 - 6.4.2. Partizipioa
 - 6.4.2.1. Pleonasmorik ez (***egondu*)
 - 6.4.2.2. *-adu* / *-idu-rik* ez
 - 6.4.3. Aditz-izena
 - 6.4.3.1. *-on* > *-aite*
 - 6.4.3.2. *-tze* / *-tzaite* (are aditz trisilaboetan ere)
 - 6.4.3.3. *-(k)etarik* ez
 - 6.4.4. Partizipio prospektiboa: *-ko* / *-en* sistema
 - 6.4.5. Adizkiak
 - 6.4.5.1. Trinkoan *eduki* (ez **edun*)
 - 6.4.5.2. *Realis* hirupertsonalean beti **eradun* (ez **nim*, **edutsi*, **eraduntsi*, **jagin*, **edadun*)
 - 6.4.5.3. *Irrrealis* monotransitiboan eta ditransitiboan *egin* (ez **e(ra)zan*)
 - 6.4.6. Morfologia kontuak
 - 6.4.6.1. **Edunen* adizkietan, Nor 1. p.: *-u-*; 3. p.: *-au-* (ez *-eu-*)
 - 6.4.6.2. **Edunen* adizkietan, objektu plurala *-it-* gabe
 - 6.4.6.3. **Eradumen* Nik-Hari-Hura adizkia: *draut*
 - 6.4.6.4. *Izanen* adizkien 3. pertsonak *-a-*, erlatibozko edo iraganeko marka hartzean.
 - 6.4.6.5. *-de* pluralgilerik ez *izan* aditzaren 3. pertsonan
 - 6.4.6.6. *-z* pluralgilerik ez
 - 6.4.6.7. *-* Nork 3pl denean *e* pluralgilea
 - 6.4.6.8. *-edi-* > *-idi-* asimilazioa **edin* aditzaren 3. pertsonan
 - 6.4.6.9. *-ke* atzizki modala **edimen* adizki monopertsonalean (vs *-te(ke)*)

- 6.4.6.10. **Edun* aditzaren iraganeko Nork singularrean *-e-* (vs *-a-*)
- 6.4.6.11. **Edun* aditzean, Nor 3. p denean \emptyset - (vs *z-*)
- 6.4.6.12. Jusiboan *b-* (vs *-(e)la*)
- 6.5. Sintaxia
 - 6.5.1. Hitz-ordena
 - 6.5.2. Linschmann-Aresti legea: bete ohi da, salbuespenekin
 - 6.5.3. Objektua absolutiboan: TO-Gen ez
 - 6.5.4. Numero-komunztadura
 - 6.5.4.1. Kuantifikazioetan, *zenbat* galdetzaileak singularreko komunztadura
 - 6.5.4.2. Objektu pluralarekiko komunztadura falta indartsu
 - 6.5.5. Datibo-komunztadura falta
 - 6.5.6. Perpaus-motak
 - 6.5.6.1. Zehar-galderak: galdetzailea + *-n*
 - 6.5.6.2. Erlatibozkoak: Aposizioetan [*zein* + *-n*]. Bestela, *-n*
 - 6.5.6.3. Aurkariak: *baize...*
 - 6.5.6.4. Moduzkoak: [*-tzen* + *-(e)la*] (vs *-elarik*)
 - 6.5.6.5. Moduzko perpaus txertatuak (erresultatiboak): *-(r)ik*
 - 6.5.6.6. Denborazkoak: [*-az gero*] (mugatzaileduna)
 - 6.5.6.7. Kausazkoak: *-gatik* (genitiborik gabe), [*Zeregati(k)* + *-n* / \emptyset]
 - 6.5.6.8. Helburuzkoak: aditz-izena / subjuntiboa (vs *-tzearen*, *-gaitirren*)
 - 6.5.6.9. Konparaziozkoak: [*-en baino* + *-ago*]
- 6.6. Pragmatika: zukako eta berorikako tratamenduen nahasketa
- 6.7. Hiztegia eta aldaerak